

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

20. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE
KURUMLARA ZEKÂT VERİLMESİ İLE İLGİLİ
TARTIŞMALAR: DONANMA ÖRNEĞİ

EYYÜP TOPCI

2501160360

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. AHMET HAMDİ FURAT

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : EYYÜP TOPÇİ Numarası : 2501160360
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : DOÇ. DR. AHMET HAMDİ FURAT
İSLAM HUKUKU
Tez Savunma Tarihi : 11.01.2019 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "20. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE KURUMLARA ZEKÂT VERİLMESİ İLE İLGİLİ
TARTIŞMALAR: DONANMA ÖRNEĞİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisanüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ABDÜSSELAM ARI		KABUL
2- DOÇ. DR. AHMET HAMDİ FURAT		Kabul
3- DOÇ. DR. ABDULLAH DURMUŞ		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ NAIL OKUYUCU		

ÖZ

20. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE KURUMLARA ZEKÂT VERİLMESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR: DONANMA ÖRNEĞİ

EYYÜP TOPÇİ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde asrın harp teknolojisinin gerisinde kalan ve devletin sınırlarını savunacak gücü kaybetmiş donanmasının, devlet eliyle ıslahının ekonomik bakımdan mümkün olmayışı, donanmanın ıslahına yönelik farklı kaynak arayışlarının kapısını aralamıştır. Kaynak arayışı içerisine giren kimseler, Sultan II. Abdülhamid döneminde verilen devlet nişanlarının donanma lehine teberru edilmesi, müzelerde bulunan âsâr-ı atıkanın satılması, kitap ve risalelerin belli bir sayısından, süreli yayınların ise yılın bir gününden elde edilecek gelirin donanmaya verilmesi gibi çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Devletin gündemini meşgul eden bu meselenin çözüme kavuşturulması için çeşitli mali ibadetlere de başvurulmuştur. Özellikle zekât ve kurban paralarının donanma giderlerine harcanması fikri Osmanlı'nın son döneminde furû alanındaki tartışma konularından birini teşkil etmiştir. Bireysel arayışların yanı sıra II. Meşrutiyet döneminde kurulan Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti de halkın donanmaya îâne fikrine ikna edilmesi için konferanslar düzenlemek, gazetelerde yayınlar yapmak gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, zekât, donanma, îâne, kurum.

ABSTRACT

DISCUSSIONS ON GIVING ZAKAT INSTITUTIONS IN THE OTTOMAN STATE OF 20TH CENTURY: THE CASE OF NAVY

EYYÜP TOPCI

In the last period of the Ottoman Empire, that the navy which lagged behind war technology and lost its power to defend the boundaries of the state, opened the door to the search for different resources for the improvement of the navy. People who are in search of resources issued various proposals such as endowing the insignias of the state in favor of the navy, the sale of the antiquities in museums, giving a daily receipt from certain number of books and treaties, and the periodic publications to the navy. Various financial practices had also been used to resolve this issue which had occupied the state's agenda. In particular, the idea of spending the money of zakat and sacrifice for navy's expenditure was one of the topics of discussion in the last period of Ottoman Empire. In addition to individual quests, the Guild of Donanmay-ı Osmani Muavenet-i Cemiyeye, which was established in the period of the second constitutional monarchy, carried out various activities such as organizing conferences and publishing publications in order to convince the public for idea of helping the Navy.

Key Words: Ottoman, zakat, navy, help, institution.

ÖNSÖZ

20. yüzyılın ilk döneminde donanma en önemli askeri gücü temsil etmekteydi. Çeşitli sahillere ve boğazlara sahip olan Osmanlı Devleti'nin de sahip olduğu alanları elinde tutmak ve olası saldırıları bertaraf etmek için İngiliz donanması gibi güçlü bir donanmaya sahip olmaktan başka bir seçeneği yoktu. Buna karşın devletin ekonomisi, güçlü bir donanmanın oluşturulması için gerekli zırhlıların satın alınmasına elverişli değildi. Bu sebeple, problemin çözüme kavuşturulması için farklı yollara başvurulmuştur. Bunlardan biri de Müslümanların zekâtlarını donanmaya vermesidir. Donanmaya zekât verilmesine dair tartışmaların ele alındığı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Hanefî mezhebine göre zekâtın şartları ile zekât verilecek yerler ele alındı. İkinci bölümde ilgili dönemde donanmanın önemi, Osmanlı donanmasının durumu ve zekât-donanma ilişkisine dair tartışmalara yer verildi. Son bölümde ise, ileri sürülen düşünceler Hanefî mezhebi bağlamında ele alınıp benzer tartışmalara yer verildi.

Çalışmalarım esnasında çokça istifade ettiğim TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) kütüphanesinin yönetici ve personeline, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen İlim Yayma Cemiyeti (İYC), İlimler ve Sanatlar Merkezi'ne (İSM) şükranı borç bilirim. Tez konusunun belirlenmesi, çalışmanın taslağının oluşturulması ve ilk iki bölümün yazımı sürecinde hiçbir desteğini esirgemeyen, yurt dışına çıkması nedeniyle tezi birlikte tamamlayamadığım değerli hocam ve ilk danışmanım Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya'ya minnettarım. Kıymetli yönlendirmeleri ile tezin son halini almasında büyük katkısı olan kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Ahmet Hamdi Furat'a, tez jürimde yer alarak eleştiri ve tekliflerde bulunan değerli hocalarım Prof. Dr. Abdüsselam Arı ve Doç. Dr. Abdullah Durmuş'a müteşekkirim. Tezimi okuyarak katkılarını esirgemeyen Arş. Gör. Ümit Döngel'e, Arş. Gör. Müddessir Demir'e ve Arş. Gör. Muhammed Fatih Yüksel'e şükranlarımı sunarım. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış metinlerin okunması konusundaki yardımlarından dolayı Arş. Gör. Muhammet Emin Kızılay'a, Arş. Gör. Şaban Kütük'e ve tezin teknik kısımlarındaki yardımlarından dolayı Arş. Gör. Batuhan Buğra Akartepe'ye ayrıca teşekkür ederim. Eğitim hayatım boyunca hep arkamda duran ve benden hiçbir desteği esirgemeyen

ailem ile çalışmalarımı sabırla destekleyen eşime teşekkür ediyorum. Çalışmamın bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlamasını temenni ediyorum.

Eyyüp TOPCI
2018, Üsküdar

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
GİRİŞ.....	vi

BİRİNCİ BÖLÜM

HANEFÎ MEZHEBİNDE ZEKÂTIN TANIMI, ŞARTLARI, VERİLECEĞİ YERLER VE TEMLİK KAYDI

I. Zekâtın Tanımı, Şartları ve Sarf Yerleri.....	2
A. Zekâtın Tanımı.....	2
B. Zekâtın Şartları.....	2
1. Zekâtın Farz Olmasının Şartları.....	2
2. Zekâtın Sıhhat Şartları.....	4
C. Zekâtın Sarf Yerleri.....	4
II. Zekâtın Rüknu/Şartı Olarak <i>Temlik</i>.....	6
A. Şahsa <i>Temlik</i>	6
B. Zekâtın Devlet Eliyle Toplanması.....	13
III. Fî Sebîlillâh Kavramı.....	14
A. Zekâtın Sarf Yerlerinden Biri Olarak <i>Fî Sebîlillâh</i>	15

İKİNCİ BÖLÜM

20. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİK DURUM, DONANMANIN ÖNEMİ VE DONANMAYA ZEKÂT VERİLMESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

I. 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti Ekonomisi.....	25
II. 19. ve 20. Yüzyılda Deniz Gücünün Önemi ve Osmanlı Donanmasının Durumu.....	34
III. 1909-1914 Yıllarında Basında Donanma.....	42
IV. Donanma İânesi İçin İleri Sürülen Fikirler.....	43
V. Zekât Paralarını n Donanmaya Verilmesi ile İlgili Tartışmalar.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DONANMA-ZEKÂT İLİŞKİSİNE DAİR TARTIŞMALARIN KLASİK HANEFÎ DÜŞÜNCESİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ VE BENZER TARTIŞMALAR⁶⁴

I. Donanma-Zekât İlişkisine Dair Temel Argümanlar	65
II. Görüşlerin Değerlendirilmesi	66
III. Benzer Tartışmalar.....	72
A. Himâye-i Etfal Cemiyeti'ne Zekât Verilmesi	73
B. Türk Tayyare Cemiyeti'ne Zekât Verilmesi	73
C. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne Zekât Verilmesi.....	75
IV. Son Dönemde Kurumlara Zekât Verilmesi İle İlgili Bazı Görüşler	76
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA	83

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
as	: Aleyhi's-selam
b.	: Bin veya İbn
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Nr.	: Numara
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkik
y.y.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

I. Konunun Önemi ve Sınırları

İslâm'ın beş şartından biri olan zekât, zenginlik ölçüsü olarak kabul edilen miktarda mala sahip Müslüman bireyler tarafından, Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen yerlere verilmesi emredilen malî bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerîm'in kimi ayetlerinde zekâtın verilmesi emredilir,¹ kimi ayetlerinde felâha eren müminlerin vasıflarından biri olarak zikredilir.² Kimi zaman malı artıran özelliğine dikkat çekilirken,³ kimi zaman da sözlük anlamı olan temizleme özelliğine vurgu yapılır.⁴ Bazı ayetlerde ise cennete girmenin bir gereği olarak zikredilir.⁵

Zekâtın sarf yerleri Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiş olup, bunların dışında bir yere zekâtın verilemeyeceği ifade edilmiş olsa da belirtilen grupların kimleri ve neyi kapsadığı tartışma konusu olmuştur. Özellikle, zekâtın sarf yerlerinden biri olan *fi sebîlillâh* kapsamında kimlerin ve neyin değerlendirileceği konusunda farklı görüşler beyan edilmiştir. Kimi alimler tarafından fakir mücahitler olarak dar anlamda ele alınmış olsa da her türlü hayrın bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiği fikrine sahip alimler de yok değildir.

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin donanması, olası bir saldırıya karşılık verecek güçte olmayıp, devletin hazinesi de devletin borçları nedeniyle bu problemin çözümü adına herhangi bir adım atılmasına elverişli değildi. Bundan ötürü farklı kaynak arayışlarına girmek gerekmektedir. Bu kapsamda donanmanın *fi sebîlillâh* kapsamına dahil edilmesi ve zekât paraları ile donanmanın ıslah edilmesi fikri öne sürülmüştür. Donanmanın ilgili dönemde ifade ettiği önemden dolayı, zekâtın donanmaya verilmesine dair olumlu ve olumsuz fikirler dönemin basın hayatını meşgul etmiştir.

Günümüzde zekâtla alakalı güncel tartışmalardan biri, zekâtın sarf yerlerinin nasıl yorumlanacağıdır. Ülkemizde gerek düzenlenen sempozyumlarda gerekse

¹ Bakara 2/43; Nûr, 24/56.

² Mü'minûn 4/162.

³ Rûm 30/39.

⁴ Tevbe 9/103.

⁵ Mâide 5/12.

yapılan akademik çalışmalarda zekâtın sarf yerlerini yeniden yorumlama fikri sıcaklığını korumaktadır.⁶ Bu kapsamda kurumlara zekât verilip verilmeyeceği de halen gündemi meşgul eden tartışmalardan biridir. Bunun Osmanlı Devleti'ndeki bir örneği olarak donanmaya zekât verilmesi tartışması, ilgili problemin tarihsel bir örneğini ortaya koyması bakımından ve Osmanlı dönemi zekât konusunun günümüzde göz ardı edilmiş⁷ olmasından dolayı önemlidir. Ayrıca, günümüzdeki tartışmalarla benzer bir konu olan donanmaya zekât verilmesi meselesinin, günümüzdeki tartışmalarla ortak bir yönünün olup olmadığı da çalışmayı önemli kılan unsurlardan biridir. Bundan dolayı çalışmanın başlığı: “20. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Kurumlara Zekât Verilmesi İle İlgili Tartışmalar: Donanma Örneği” olarak belirlendi.

Çalışmada zekât-donanma ilişkisine dair görüşlerin fikhî boyutunun anlaşılması için, Osmanlı'nın benimsediği Hanefî mezhebinin kaynakları esas alınmakla birlikte, özellikle *temlik* ve *fî sebîlillâh* konularında diğer üç mezhebin kaynaklarına da yer verildi. Ayrıca çalışmanın başlığında 20. yüzyıl gibi geniş bir dönem zikredildiyse de incelenecek dönem 1909-1914 yılları ile sınırlıdır.

II. Araştırmanın Amacı ve İçeriği

Zekâtın sarf yerleri ile ilgili çalışmalar bulunmakla birlikte, Osmanlı'daki uygulamaya dair çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu boşluğun az da olsa doldurulması adına Osmanlı zekât uygulamalarından biri olan kurumlara zekât verilmesi ile ilgili spesifik bir örneğin incelenmesi amaçlanmıştır. Donanma-zekât ilişkisini ele alan bu çalışmada Hanefî mezhebine göre zekâtın sarf yerleri, donanma-zekât ilişkisine dair tartışmaların kronolojik seyri ve Hanefî mezhebi bağlamında bu görüşlerin fikhî boyutu incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, teorik bir çerçeve çizmek amacıyla Hanefî mezhebine göre zekâtın tanımı, şartları ve sarf yerleri konusu ele alındı. Kısa bir giriş

⁶ Örneklilik teşkil etmesi amacıyla şu çalışmalara bakılabilir: Emrullah Dumlu, “Zekâtın Sarf Yerleri: Modern Tartışmalar ve Yeni Yorumlar”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 765-806; Murtaza Köse, “Fî Sebîlillâh” Kavramının Zekât Açısından Tahlili”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2004, sy. 21, s. 107-134; Beytullah Aktaş, “Tevbe Suresi 60. Ayet Bağlamında Zekâtın Sarf Yerleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 2015, c. LI, sy. 2, s. 67-86.

⁷ Süleyman Kaya, “Fikhî Açından Osmanlı'da Zekât Uygulamaları”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, s. 221.

mahiyetindeki bu bilgilerden sonra, tartışmayı doğrudan ilgilendiren *temlik* ve *fi sebilillâh* kavramları ayrıntılı olarak Hanefî mezhebi sınırları içerisinde incelendi. Kavramlar incelenirken, başvuru kaynakların tarihi göz önünde bulundurulmaya çalışıldı. Ancak az da olsa bazı yerlerde çalışmanın seyri gerektirdiği için bu kuralın dışına çıkıldı. *Temlik* şartından dolayı genel kanaat *fi sebilillâh*ın cihat eden fakir kimselere indirgenmesi yönünde olsa da mezhepte farklı görüşlerinde bulunduğu vurgu yapıldı.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, donanmanın ıslahı için zekât paralarına başvurulmasının arka planını görmek adına, öncelikle Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu üzerinde duruldu. Tartışmanın yaşandığı dönem 20. yüzyılın başı olduğu için bir önceki yüzyıldan başlanarak ekonomik duruma dair tasvirî bir anlatım yoluna gidildi. Ekonomik duruma dair tüm gelişmeleri ele almak, çalışmanın konusu olmadığı ve çalışmanın hacmi de buna uygun olmadığı için genel olarak ticaret anlaşmaları ve dış borçlar konularına ağırlık verildi. Ardından, ilgili dönemde donanmanın önemi ve Osmanlı donanmasının mevcut durumu hakkında bilgiler aktarıldı. Bu kısımda, devletin donanmaya karşı tavrı ve güçlü bir donanmanın oluşturulması önündeki engeller dile getirildi. Ardından dönemin gazeteleri vasıtasıyla, donanmanın ıslahı için öne sürülen fikirler tespit edilmeye çalışıldı. İkinci bölümün son kısmında, tezin asıl konusunu teşkil eden tartışmalara yer verildi. Bu kısımda kronolojik seyre riayet etmek amaçlandı. Bu çerçevede zekât-donanma ilişkisine dair ilk yazıyı kaleme alanın kim olduğu tespit edilmeye çalışıldı. Karşıt fikirlerin bir arada verilmesi ve tarafların temel argümanlarının tespiti hedeflendi. Farklı yazılarda tekrar edilen argümanlar, ilk geçtiği yerde detaylıca verildi. Sonraki yerlerde ise kısaca değinilmekle yetinildi.

Üçüncü bölümde ise iki grubun temel argümanları özetlendi. Hanefîlerin konunun çözüme kavuşturulması için başvurdukları hîle-i şer'îyye fikri üzerinde duruldu. Donanmaya zekât verilmesine dair Mâlikî mezhebinin olumlu kanaatine vurgu yapılarak, bu görüş ile amel edilmesi gerektiğine dair kanaatler ortaya konuldu. Aynı dönemde ve sonraki dönemlerde meydana gelen benzer tartışmalara örneklik teşkil etmesi amacıyla Himâye-i Etfal, Türk Tayyare ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne zekât verilmesine dair arşiv taramasına yer verildi. Son olarak, zekâtın kurumlara verilmesi ve *fi sebilillâh*ın yorumuna dair bazı modern görüşlere yer verildi.

III. Literatür Değerlendirmesi

Çalışmanın başlığı hem Hanefî mezhebi zekât anlayışını hem de Osmanlı son dönem zekât uygulamasını kapsadığı için her iki konuya dair kaynaklar ayrı ayrı incelenecektir. Klasik Hanefî literatüründe kısaca zekâtla alakalı şartlar incelendikten sonra asıl olarak zekâtın sarf yerlerinden biri olan *fî sebîlillâh* sınıfına ve zekâtın rüknü ya da sıhhat şartı olarak zikredilen *temlîk* kavramına dair görüşler incelenecektir. Ardından tartışmaların yaşandığı gazete ve dergilere yer verilecektir. Son olarak, modern bazı görüşlerin alındığı kaynaklara işaret edilecektir. Literatür değerlendirmesine geçmeden önce çalışmada kaynak olarak başvuru eserlere yer verilecektir.

Birinci bölümde zekâta dair genel bilgiler verilirken ve *temlîk* ile *fî sebîlillâh* kavramları incelenirken Hanefî mezhebi temel eserlerinden, Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbu'l- harâc* isimli eseri, Cessâs'ın (ö. 370/981) *Ahkâmü'l- Kur'ân* ve *Şerhu Muhtasari't- Tahâvî* eserleri, Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût* isimli eseri, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'* isimli eseri, Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi* isimli eseri, Mevsîlî'nin (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr li-ta'li'l-Muhtar* isimli eseri, Zeylai'nin (ö. 743/1342) *Tebyînü'l-hakâik fî-şerhi Kenzi'd-dekâik* isimli eseri, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Dürerü'l- hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm* isimli eseri İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* isimli eseri, Şeyhîzâde'nin (ö. 1078/1667) *Mecmau'l- enhur fî Şerhi'l- Mülteka'l- ebhur* isimli eseri, İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* isimli eseri ve diğer bazı klasik dönem çalışmaları kaynak olarak kullanılmıştır. Kâsânî'nin eseri, *fî sebîlillâh* kapsamını geniş tutması bakımından diğer eserlerden ayrılmaktadır. Modern dönemde bu kavramı geniş bir şekilde yorumlayanlar, genellikle Kâsânî'nin eserine referansta bulunurlar.

19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı ekonomisi incelenirken, Şevket Pamuk'un *Osmanlı- Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914* isimli eseri, Enver Ziya Karal'ın *Osmanlı Tarihi* isimli eseri, Zafer Toprak'ın *Türkiye'de "Millî İktisat" (1908-1918)* isimli eseri, Gülten Kazgan'ın *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* isimli eseri, İlber Ortaylı'nın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* isimli eseri, Donald

Quataert'ın *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)* isimli eseri, Mübahat S. Kütükoğlu'nun *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, Faruk Yılmaz'ın *Osmanlı Borçları (Duyûn-u Umûmiye)* isimli eseri çalışma kapsamında kaynak olarak kullanılmıştır.

19. ve 20. Yüzyıllarda donanmanın önemi ve Osmanlı donanmasının durumu incelenirken İdris Bostan'ın *Osmanlılar ve Deniz* isimli eseri, Afif Büyüktuğrul'un *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması* isimli eseri, Bernd Langensiepen ve Ahmet Gülerüz'ün *1828-1923 Osmanlı Donanması* isimli eseri, Doğan Hacipoğlu'nun *Tanzimat'tan I. Dünya Harbine: Osmanlı Bahriyesi* isimli eseri, Selahittin Özçelik'in *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti* isimli eseri, Serhat Güvenç'in *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri* isimli eseri, Mehmet Beşikçi'nin *The Organized Mobilization of Populer Sentiments: The Ottoman Navy League, 1909-1918* isimli yüksek lisans tezi ve Chris B. Rooney'nin *Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen İngiliz Deniz Misyonları'nın Uluslararası Önemi* isimli makalesi başvuru kaynakları arasındadır.

İlgili dönemde donanma-zekât ilişkisine dair tartışmalar birçok yazar tarafından farklı farklı gazete ve dergilerde ele alınmıştır. *Babalık* gazetesi, *Beyânülhak* gazetesi, *Hakikat* gazetesi, *Hayrî'l- Kelâm* dergisi, *Hikmet Gazetesi*, *Meşrik-i İrfân* gazetesi, *Sırât-ı Müstakîm* dergisi, sonraki ismiyle *Sebilürreşâd* dergisi ve *Teârüf-i Müslimîn* dergisi tartışmaların incelendiği yayın organlarını oluşturur.

Abdullah b. Mansûr el-Gufeylî'nin *Nevâzilu'z-Zekât* isimli eseri, giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Gufeylî, üçüncü bölümde zekâtın sarf yerlerine dair modern meselelere yer verir. Yazar, bu başlık altında incelediği *fi sebîlillâh* hakkındaki düşünceleri beş gruba ayırır. Ardından sırayla bu görüşlerin delillerine ve görüşlere yöneltilen eleştirilere yüzeysel bir şekilde yer verir. Son olarak, kendisinin tercih ettiği görüşü belirterek, Mecmau'l- Fıkhi'l-İslâmî'nin de bu kanaatte olduğuna dikkat çeker. Eser, mevcut görüşleri özetlemesi ve tüm fikirleri bir arada vermesi bakımından önemli olsa da delilleri ve eleştirileri çok kısa bir şekilde vermektedir. Farklı görüşlerin aksine, müellif tercih ettiği görüşü daha kapsamlı incelemektedir.

Hâlid Abdürrezzâk el-Âni'nin *Mesârifü'z-zekât ve temlîküha fî dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne* isimli eseri, Arapça literatürde yer alan önemli kaynaklardan bir diğeridir. Ani, eserinde diğer mezheplerin de temlîke yaklaşımını konu edinmektedir. Mezheplerin temlîke dair delillerine yer veren yazar, sarf yerlerinin bildirildiği ayette geçen "lâm" harf-i cerinin nasıl yorumlandığına dair bir başlık açar. Mukayeseli bir şekilde bu konuyu ele alan yazar, diğer mezheplerin yaklaşımına dair bir bakış açısı kazandırmakla birlikte, eserinde ilk defa ele alınıyormuşçasına tanımlamalara yer vermektedir. *Fî sebîlillâh* başlığına da geniş bir şekilde yer veren yazar, tüm görüşleri verdikten sonra kendi tercihini belirtmektedir.

Halil Akbayrak'ın *Zekât Verilecek Yerler Bağlamında "Fî Sebîlillâh"* isimli yüksek lisans tezi iki bölümden oluşur. Akbayrak birinci bölümde kısaca zekâtın tanımı ve mahiyetini işledikten sonra sarf yerlerini sırasıyla işler. Tezin ikinci bölümünde Kur'ân, tefsir ve hadisler bağlamında *fî sebîlillâh* kavramını inceler. Ardından dört mezhebin ve muasır alimlerin görüşlerini ele alır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın görüşlerini aktarırken, Elmalılı'nın donanmaya dair kaleme aldığı makalesine de yer veren yazar, Elmalılı'nın bu kavramı dar anlamda ele aldığını savunur. Ancak çalışmada görüleceği üzere, makalede katı bir tavır takınan Elmalılı donanmaya zekât verilmesine karşı çıkarken, tefsirinde ilgili ayet bağlamında daha esnek bir tavır takınmıştır.

Habibullah Muradi'nin *Zekât Şartı Olarak Temlik* isimli yüksek lisans tezi, iki bölümden oluşur. Muradi, tezin büyük kısmını oluşturan birinci bölümde zekâtla alakalı genel bilgilere ayrıntılı bir şekilde yer verir. Yazar, tezin asıl konusunu oluşturan *temlik* kavramını ele alırken, *temlîki* şart görenler ve görmeyenler diye bir tasnife giderek dört mezhepten bilgileri aktarır. Her bir mezhebin görüşlerini aktarmak için ayrı ayrı başlıklar atan yazar, bu başlıklar altında birkaç alimin görüşüne yer değinmekle yetinir. *Temlik* kaydından dolayı, literatürde zekâtla ilgili tartışmalı konulara çalışmada yer verilmemiştir. Ayrıca mezheplerin görüşleri yeteri kadar tartışılmamıştır.

Murtaza Köse, "*Fî Sebîlillâh*" Kavramının Zekât Açısından Tahlili adlı makalesinde, kavramın Kur'ân ve Sünnet'teki kullanımlara yer verdikten sonra İslam hukukçularının kavrama dair yorumlarını inceler. Köse, *temlîkin fî sebîlillâhı* şekillendirdiğine değinip kavramın özel anlamlarını belirtir. Yazar, nihayetinde

kendisinin de *fî sebîlillâh* kavramının geniş manada ele alınması gerektiğini ifade eder. Yazar İmam Muhammed'in *es-Siyerü'l- kebîr* adlı eserine atıfta bulunarak, İmam Muhammed'in *fî sebîlillâhı tâat* (salih amel) şeklinde açıkladığını belirtmektedir. Ancak *es-Siyerü'l- kebîr*'de ilgili ibarenin devamında şu sözler sarf edilmektedir:“(…) üçte biri *fî sebîlillâha* verilir. Yani, cihat eden kimselerden fakir olanlarına.”⁸

Süleyman Kaya'nın *Fıkhî Açından Osmanlı'da Zekât Uygulamaları* isimli çalışması, yazarın da belirttiği gibi Osmanlı dönemi zekât uygulamalarına dair herhangi bir çalışmanın olmamasından dolayı ayrı bir öneme sahiptir. Kaya, çalışmasını esas olarak dönemin fetva mecmualarından hareketle hazırlamıştır. Çalışmada her ne kadar zekâtın sarf yerlerine dair ayrıntılı bilgi bulunmasa da *temlîke* dair dönemin uygulamalarına değinmektedir. Kaya'nın *Osmanlı Dönemi'nde Zekât* isimli çalışması da Osmanlı'da vergi-zekât ilişkisine dair dönemin uygulamasını fetva metinleri ışığında ortaya koymaktadır. Çalışmada vergi adı altında donanmaya önceki yılların, mevcut yılın ve sonraki yılların zekâtının verilebileceğine dair fetva metinlerine yer verilir.

Emrullah Dumlu, *Zekâtın Sarf Yerleri: Modern Tartışmalar ve Yeni Yorumlar* isimli çalışmasında zekâtın sarf yerlerine dair görüş belirtmek için öncelikle iki konunun netleştirilmesi gerektiğini belirtir. Bunlar; tüm gruplarda “fakirlik” vasfının bulunup bulunmayacağı ve “şahsa *temlîk*” şartının genişletilip genişletilemeyeceğidir. Dumlu, amiller, borçlular, *fî sebîlillâh* ve ibn-i sebîl gruplarında fakirlik şartının aranmayacağı kanaatindedir. *Temlîk* konusunda ise, harf-i cerlerin değişimden dolayı ilk dört sınıfta *temlîk* şartının aranması gerektiği, ancak son dört sınıfta maslahatın gözetilmesi gerektiği düşüncesindedir. Yazar, *fî sebîlillâhın* geniş manada yorumlanması taraftarıdır.

⁸ Muhammed b. Ahmed es- Serahsî, *Şerhu Kitabi's- Siyeri'l- kebîr*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, V, 257.

BİRİNCİ BÖLÜM
HANEFÎ MEZHEBİNDE ZEKÂTIN TANIMI, ŞARTLARI,
VERİLECEĞİ YERLER VE TEMLİK KAYDI

I. Zekâtın Tanımı, Şartları ve Sarf Yerleri

Bu bölüm, ikinci ve üçüncü bölümlerin anlaşılması için bir giriş mahiyetinde olacağından, öncelikle zekâtın tanımı, şartları ve sarf yerleri üzerinde durulacaktır. Ardından *temlik* ve *fi sebîlillâh* kavramları ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Kimi fıkıh alimleri tarafından zekâtın rüknü kimilerince zekâtın sıhhat şartları arasında sayılan *temlik* kavramı, bu bölümün ikinci kısmını oluşturacaktır. Zekât verilecek sınıflardan yedincisi olarak Tevbe sûresinin 60. âyetinde zikredilen *fi sebîlillâh* kavramının hangi anlamlara yorulduğu, bunu dar ve geniş anlamda ele alan grupların karşılıklı tespitini ve delillerini konu edinen kısım da bu bölümün üçüncü kısmını oluşturacaktır.

A. Zekâtın Tanımı

Fıkıh terimi olarak zekât, zekât verene hiçbir şekilde bir menfaat sağlamamak şartıyla Hâşimî ve Hâşimî azatlısı olmayan fakir bir Müslümanın mülkiyetine, Allah rızası gözetilerek bir miktar malın geçirilmesidir.⁹ Mülkiyete geçirme/temlik kaydı ile ibâha tanımının dışında bırakılmıştır. Çünkü teslim olmaksızın bir kimse zekât niyetiyle bir fakiri yedirirse bu zekât yerine geçmez. Mal kaydıyla da menfaat tanımdan çıkarılmıştır. Bir kimse, zekâta niyet ederek evini birisine kiralasa bu da zekât olarak sayılmaz.¹⁰

B. Zekâtın Şartları

1. Zekâtın Farz Olmasının Şartları

Zekâtın farz olmasının şartlarından bir kısmı mükellefle, diğer bir kısmı da malla ilgilidir. Mükellefle alakalı olan şartlar; İslâm, buluş, akıl, hürriyet ve insanlar tarafından talep edilecek bir borcun olmayışıdır.

a. Mükellefle İlgili Şartlar

Mükellefte aranan şartlar arasında İslâm'ın bulunması, zekâtın bir ibadet oluşundan kaynaklanmaktadır. İbadetlerle yükümlü olanlar da yalnızca

⁹ Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Kenzu'd-dekaik*, Dâru's- Sirâc, s. 203.

¹⁰ Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dimaşkî, *ed- Dürri'l- muhtar*, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, s. 126.

Müslümanlardır. Böylece gayr-i müslimler mükellef sınıfı dışında bırakıldı. Buluş şartı arandığı için de çocuklar zekâtla mükellef olmamaktadır. Namaz kılmak ve oruç gibi ibadetlerle yükümlü olmayan çocuklar, zekât ile de yükümlü olmazlar. Allah'ın hitabının muhatabı olmadıkları için akıl hastaları da zekâtla mükellef olmazlar. Mükellefle ilgili şartlardan biri de akıl olduğu için, küçüklüğünden itibaren akli melekeleri yerinde olmayıp bu şekilde ergenlik çağına girmiş bir kimsenin zekât mükellefi olmadığı hususunda alimler arasında görüş birliği bulunmaktadır. Ancak akıllı olarak bülûğa erdikten sonra akli melekelerini yitiren bir kimsenin bu hali kesintisiz bir yıl devam ettiği takdirde onun da hüküm bakımından akli hastalığı sürekli devam eden (mecnun-i aslî) kimseler gibi olacağı kabul edilmiştir. Hür olmayan bir kimse mal edinmeye ehil olmadığı için de şartlar arasında hürriyet de sayıldı. Son olarak insanlar tarafından ödenmesi talep edilen bir borç da kişinin mükellef olmasını etkilemektedir. Ancak bu borcun miktarı da önem arz etmektedir. Çünkü borç miktarınca zekâtın vücubunu etkilemektedir.¹¹

b. Malla İlgili Şartlar

Malda aranan şartlar ise, tam mülkiyet, malın nâmi olması, ihtiyaç fazlası olması, üzerinden bir yıl geçmesi (havelânü'l-havl), nisap miktarı olmasıdır. Tam mülkiyet, kişinin malı üzerinde tamamen söz sahibi olmasıdır. Malın gasp edilmesi durumunda, mal üzerindeki rakabe mülkiyeti faydalanma mülkiyeti sona erdiğinden veya kesintiye uğradığından malın zekâtı verilmez. Artma, çoğalma gibi anlamlara gelen nemâ ise hakiki ve takdiri olmak üzere iki kısımdır. Hayvanlarda doğum sonucu meydana gelen artış hakiki nemâyı ifade ederken, takdiri nema ise malın kişinin elinde bulunmasından dolayı kişinin arttırma ve çoğaltmaya muktedir olmasını ifade etmektedir. Havâic-i asliye, kişinin hayatını devam ettirmesini sağlayan şeylerdir. Bunlar da beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlardır. Yine bir malın zekâta konu olması için, bu malın üzerinden bir yılın geçmesi gerekmektedir. Çünkü nemâ zamana ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç da böylece karşılanmış olur. Nisap ise, dinen zengin sayılmanın asgari

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Alâüddîn Ebû Bekr b. Mesûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi' u's- sanâi' fi tertîbi 'ş-şerai'*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, II, 277-283.

ölçüsüdür. Çünkü bu ölçünün altında kalanlar zekâta konu olmamaktadır.¹² Bu ölçü, altında 20 miskal, gümüşte 200 dirhemdir.¹³

2. Zekâtın Sıhhat Şartları

a. Niyet

Kişinin, zekâtını verdiği esnada veya zekât miktarı olan kısmı malından ayırdığı zaman niyet etmesi gerekmektedir. Çünkü zekât da namaz ve oruç gibi bir ibadettir. İbadetler de ancak niyet ile makbul olur. Asıl olan malı verirken niyet etmek olduğu halde, her seferinde niyet etmekte külfet olduğu için zekât olarak verilecek kısmı diğer maldan ayırırken de niyet edilmesi durumunda işlem sahih olur.¹⁴

b. Temlik

Zekâtın rüknü olarak da ifade edilen *temlik* kavramı çalışmanın konusunu doğrudan ilgilendirdiği için ileride ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

C. Zekâtın Sarf Yerleri

Zekâtın sarf yerleri, *إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَاةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرَّقَابِ* “Zekâtlar, Allah’tan bir farz olarak ancak yoksulların, miskinlerin, zekât işlerinde çalışanların, kalpleri İslâm’a ısındırılmak istenenlerin, kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolcunun hakkıdır. Allah alim ve hakîmdir.”¹⁵ âyetinde bildirilmektedir. Bu âyetin başında yer alan “إنما” *hasr* ifade etmektedir. Bu da zekâtın sadece âyette zikredilen gruplara verilebileceği anlamına gelmektedir.¹⁶ Ayrıca âyette son dört sınıf ifade edilirken bu sınıfların zekâta diğer gruplardan daha fazla hak sahibi olduklarını ifade etmek için “lâm” harf-i cerrinden “fi” harf-i cerrine geçiş yapılmıştır. *Fî sebîlillâh ve ibnü’s- sebîl*

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman el-Geliboli Şeyhîzâde, *Mecmau’l- enhur fî Şerhi’l- Mülteka’l- ebhur*, Dâru’l- Kütübi’l- İlmiyye, I, 192-193.

¹³ Sirâcüddin Ömer b. İbrahim b. Muhammed el-Mısri, *en-Nehrü’l- faik*, Dâru’l- Kütübi’l- İlmiyye, I, 436.

¹⁴ Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el- Aynî, *el- Binâye fî şerhi’l- Hidâye*, Dâru’l- Fikr, III, 368-369.

¹⁵ Tevbe 9/60

¹⁶ Şeyhîzâde, *Mecmau’l- enhur*, I, 325.

ifade edilirken “fi” harf-i cerrinin tekrarlanması da bu iki sınıfın, köleler ve borçlular sınıflarına nazaran zekât almaya daha fazla lâyük olduklarını belirtmektedir.¹⁷

Ebu Hanife’ye göre fakir ve miskin farklı sınıfları ifade ederken, Ebu Yusuf’a göre bu iki kavram ile tek bir sınıf kastedilmektedir. Fakir ve miskin kavramları hakkında Ebu Hanife’den farklı görüşler nakledilmiştir. Ebu Yusuf, Ebu Hanife’ye göre miskinin fakirden daha kötü durumda olduğunu ve bundan dolayı dilendiğini aktarırken, İmam Muhammed ise aksini aktarmaktadır.¹⁸ Ancak tercih edilen görüş, miskinin fakirden daha kötü bir durumda olduğudur.¹⁹

Zekâtın verilebileceği bir diğer grup da amillerdir. Bunlar zekât toplamak üzere devlet başkanı tarafından görevlendirilirler. Zekâtın aldıkları miktar, yaptıkları iş ile orantılıdır. Zekât alabilen gruplardan biri de müellefe-i kulûb sınıfıdır. Müellefe-i kulûb ile gönülleri İslâm’a ısındırılmak istenen veya zararından emin olunmak istenen gayr-i müslimler ile İslâm’a henüz giren Müslümanları kastedilmektedir. Bu kimselere de zekât verilirdi. Âyette geçen *في الرقاب* ile kastedilen grup mükateblerdir. Efendisi ile kitabet akdi yapan köleye, bu akdin gereği olarak ödemesi gereken miktarı toplaması için zekâtın verilir. Böylece bu kimseler özgürlüğüne kavuşur²⁰

Borçlular grubu ile insanlara borcu olanlar ve alacağı olduğu halde bunu tahsil etmeye güç yetiremediği için elindeki mal nisap miktarına ulaşmayan kimseler kastedilmektedir. İbn sebîl ile de memleketinde malı olsa bile, yolculuk esnasında varacağı yere yardım almadan ulaşamayan kimseler kastedilmektedir. Bunların alabileceği miktar, kendilerini memleketlerine ulaştırabilecek kadardır.²¹ Zekâtın sarf yerleri arasında sayılan *fi sebîlillâh* ileride ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı için bu başlık altında değinilmedi.

¹⁷ Hâfizüddîn Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *el- Müstasfâ*, (İbâdat Bölümü) Doktora Tezi; Ahmed b. Muhammed b. Sa’d âl Sa’d el- Gâmidî, Ümmü’l- Kura Üniversitesi, Danışman: Abdullah b. Muslih es-Semâlî, s. 725; *Medârikü’l- tenzîl ve hakaiku’t-te’vil*, Dâru İbn Kesir, I, 688; Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu’l- akli’s- selîm ilâ mezâya’l- Kurani’l- Kerim*, Dâru İhyâi’t- Turâsi’l- Arabî, IV, 76.

¹⁸ Burhânüddin Mahmud b. Sadru’ş-Şeria İbn Maze el-Buhârî, *el-Muhîtu’l- Burhânî*, İdâretü’l-Kur’an, III, 209.

¹⁹ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz el- Hüseyînî es-Dımaşkî, *Reddü’l- muhtar ale’d-Dürri’l- muhtar*, Dâru Alemlî’l-Kütüb, III, 284.

²⁰ Hüccetü’l- İslâm el-İmâm Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü’l- Kur’ân*, Dâru İhyâi Turâsi’l- Arabî, s. 324-327.

²¹ İbn Hüman, Kemâlüddin Muhammed b. Abdurrahman es-Sivâsî, *Fethu’l- kadîr*, Dâru’l- Kütübî’l- İlmiyye, II, 268-269.

II. Zekâtın Rüknu/Şartı Olarak *Temlik*

Zekâtın sıhhat şartlarından biri ya da rüknu olarak ifade edilen²² *temlik* genel bir tanımla, “eşya üzerindeki mülkiyet hakkını (milk) veya malî bir hakkı başkasına devretmeyi ifade”²³ etmektedir. Mülkiyet devri gerçekleştikten sonra, mülkiyetinden malı çıkaran kişinin o mal üzerinde herhangi bir tasarruf yetkisi kalmaz. Bu yetki tamamen yeni mâlike geçer.

Zekât bahsi içerisinde ise *temlik* kavramı, mal sahibinin Allah rızası için nisap miktarı malından bir kısmını ayırıp, tamamen elini o maldan çekecek/malla arasındaki menfaat ilişkisini sona erdirecek şekilde, bizzat kendisinin veya kendisinin nâibi olarak zekât görevlisinin, o malı fakir bir Müslümanın mülkiyetine geçirmesidir.²⁴ Tanımdaki “Allah rızası için” kaydı zekâtın ibadet oluşu sebebiyledir ve bu kayıt *temlik*le ilgilidir. Bu kaydın zikredilmesine yönelik bazı müellifler, tüm ibadetlerin Allah rızası için yapıldığını öne sürerek, burada özellikle dile getirilmesine itiraz etmişlerdir. Diğer ibadetlerin karıştırılma ihtimali olan benzer ibadetlerin olmamasına binâen, o ibadetlerde böyle bir kayıt zikredilmemiştir. Ancak zekâtın, hibe gibi benzerlerinden ayırt edilmesi için bu kaydın ihtirazi olarak zikredildiği ifade edilmiştir.²⁵

A. Şahsa *Temlik*

*Temlik*in gerçekleşmesi için fakirin bizzat kendisinin ya da nâibi olarak vasîsinin veya velisinin, zekât olarak verilen malı kabzetmesi gerekir. Yakını olsun veya olmasın, geçimini sağlamak amacıyla fakir küçük çocuğun bakımını üstlenen kimse

²² *Temlik*in, zekâtın şartı veya rüknu olduğu konusunda literatürde iki farklı yaklaşım olmakla birlikte, bu farklı yaklaşımın tarafların zekât konusu bağlamında *temlike* yüklediği anlamda bir farklılığa neden olmadığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı klasik eserlerde zekâtın rüknu veya şartı şeklinde ifade edilse de iki taraf da *temlik*in gerçekleşmediği durumlarda zekâtın da gerçekleşmediği sonucunda hemfikirdirler. *Temlik*in zekâtın rüknu olduğu hakkında bkz: İbn Hümam, *Fethu'l-kadir*, II, 272; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebü Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidaye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, Dâru İhyâi Turasi'l-Arabî, I, 111; Fahrüddin Osman b. Ali ez-Zeylai, *Tebyînu'l-hakâik*, Matbaatü'l-Kübra el-Emîriyye, I, 300; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 456. Şart olduğu hakkında bkz: Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr lita'lili'l-Muhtâr*, Dâru'l-Hadîs, I, 197;; Ebü Ya'kup Yusuf b. Ali el-Cürcânî el-Hanefî, *Hizânetü'l-ekmel fî furûi'l-fikhi'l-Hanefî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I, 281.

²³ Bilal Aybakan, “Temlik”, *DİA*, XL, 428.

²⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, II, 456.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Şeyhîzâde, *Mecmau'l-Enhur*, I, 285.

de nâib hükmündedir. Yani, fakirin veya nâibinin kabzı olmaksızın *temlik* gerçekleşmez.²⁶ Nitekim Bakara sûresinin 43. âyetinde “وَأَتُوا الزَّكَاةَ” buyrulur. Fukaha âyette geçen “*itâ*” ile *temlik*in kastedildiği kanaatindedir. Ayrıca, Tevbe sûresinin 60. âyetinde zekât, *sadaka* diye isimlendirilmiştir. Sadaka ise *temlik*i ifade eder.²⁷ Başka bir deyişle zekâtta asıl olan, zekâta konu olan malın belli bir kısmını fiilen vermektir. Vermek fiili de ancak *temlik*le gerçekleşir. *Temlik* unsurunun eksik olduğu hiçbir ibadet de zekât değildir.²⁸ Örneğin, mescit inşası için zekât verilmez. Çünkü bu durumda zekâtın rüknü olan fakir bir Müslümanın mülkiyetine geçirme eksik kalmaktadır.²⁹ Mescit inşası ve buna benzer harcamalarda mükellefin muhatap olduğu bir *zimmet* yoktur. Zimmetin bulunmayışı da *temlik* şartının gerçekleşmesini engellemektedir. Zikredilen âyeti delil olarak alan Mevsilî, *temlik* manasının gerçekleşebilmesi için bizzat fakir tarafından veya fakirin nâibi vasıtasıyla gerçekleşecek kabzın şart olduğunu ifade etmektedir.³⁰

Zekâtı vermede asıl olan, zekâtı verecek kişinin o malın menfaatiyle ilişkisini tam bir şekilde keserek ve zekâta niyet ederek zekât olarak vereceği malı Hâşimî ve onun azatlısı olmayan fakir bir Müslümanın mülkiyetine geçirmesidir. Burada fakir bir Müslümanın mülkiyetine geçirmenin *temlik* anlamına geldiği yukarıda ifade edildi. Mezhebin bu söylemine rağmen Tevbe sûresinin “إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ” âyeti hariç, *temlik*i ifade eden naklî bir delilin olmadığı ve Hanefîlerin âyetteki “lâmi” *temlik* anlamında kabul etmediği de ifade edilmektedir. Bu durumda hem “إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ” âyetindeki “lâmi” *temlik* anlamında almayıp hem de *temlik*i şart koşmanın mesnetsiz bir iddia olduğu akla gelebilir. Bâbertî, başlangıçta zekâtın sarf yeri olan kimselerin kabz işlemini gerçekleştirmesiyle mülkiyetin gerçekleştiğini belirtir.³¹ Ayrıca mezhebin *temlik*i şart koşmalarının naklî delili yukarıda zikredilen Bakara sûresinin 43. âyetidir. Böylece *temlik* şartının zannedildiği gibi mesnetsiz bir iddia olmadığı anlaşılmaktadır.

²⁶Mevsilî, *İhtiyar*, I, 197.

²⁷Kâsânî, *Bedâi' u's- sanâi'*, II, 456; İbn Hümam, *Fethu'l- kadîr*, II, 272.

²⁸Ebû Bekr Şemsü'l- Eimme Muhammed b. Ebû Sehl Ahmed es-Serahsî, *Kitâbu'l- Mabsut*, Dâru'l- Ma'rife, II, 202.

²⁹Aynî, *Binâye*, III, 544.

³⁰Mevsilî, *İhtiyar*, I, 197.

³¹Bâbertî, *Înâye*, I, 590-591.

Buraya kadar mezhebin *temlîke* dair genel kanaatinin zekât miktarı malın, sarf yerleri olarak sayılan gruplardan fakir bir Müslüman'a teslim olduğu açıklandı. Bu genel kanaatin aksine, Kâsânî zekâtta kurbet manasının gerçekleşmesini, malın fakirin mülkiyetine geçmesine değil de kişinin zekât miktarını malından ayırmasına bağlamaktadır. Çünkü mal sahibi, zekâtını yukarıda sayılan sarf yerlerine teslim ederken aslında bu teslim, malın Allah'a teslimi anlamına gelmektedir. Zira fakirin mülkiyetine geçiş, Allah'ın mülkiyetinden olur. Mal sahibi ise Allah'a niyâbeten bu malı fakire teslim eder. Bundan dolayıdır ki, zekâtla mükellef olan kişi, malından ödemesi gereken zekât miktarını fakirin mülkiyetine geçirdiği zaman değil de bu miktarı malından ayırdığı zaman *kurbet* manası tahakkuk eder.³² Çünkü ödeyeceği kısmı malından ayırması, bunun Allah'ın mülkiyetine geçmesini ifade ettiği için ayırma işlemi esnasında kişi yükümlüğünü aslında yerine getirmiş olur.

Bir şeyin geçerli ve sahih olması için rüknün varlığı şart koşulmaktadır. Nasıl ki rüknün varlığı, rükünle sabit olan şeyin varlığını ifade ediyorsa, rüknün yokluğu da rükünle sabit olan şeyin yokluğunu ifade eder.³³ Zekât konusunda da genel kanaat zekâtın tamamlanmasının, zekâtın rüknü sayılan *temlîkin* gerçekleşmesine bağlı olduğu yönündedir. Bundan dolayı zekâtta *temlîk* meselesi klasik eserlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınmakta, bu konuya dair meseleler ayrı ayrı incelenmekte ve bunlarda *temlîkin* gerçekleşip gerçekleşmediği üzerinde durulmaktadır.³⁴

Literatürde zekât-*temlîk* ilişkisine dair ele alınan meselelerden birisi, *ibâha* yoluyla *temlîk* şartının gerçekleşip gerçekleşmediği meselesidir.³⁵ Örneğin yetim bir çocuğu evinde barındıran kimse, malının zekâtına niyet ederek o çocuğun elbise ihtiyacını karşılasa ve onu yedirse, bu giydirme ve yedirmenin zekât olarak sayılıp sayılmayacağı gündeme gelmektedir. Yetim çocuğa zekât parasıyla elbise alınması durumunda zekâtın rüknü olan *temlîk*, gerçekleşmektedir. Çünkü *temlîkin* gerçekleşmesi, teslimine bağlıdır. Bu örnekte alınan elbise çocuğa teslim edildiği için *temlîk* de gerçekleşmiş olur. Bu sebeple örnekteki yetim kişiye elbise alınıp ona teslim

³² Kâsânî, *Bedâi' u's- sanâi'* II, 456.

³³ Tevhit Ayengin, "Rükün", *DİA*, XXXV, 286.

³⁴ Diğer mezheplerin *temlîke* dair görüşleri ve sarf yerlerinin bildirildiği ayette kullanılan "lâm" harf-i cerine dair mezheplerin yorumu için bkz: Hâlid Abdürrezzâk el-Âni, *Mesârifü 'z-zekât ve temlîkühâ fî dav' i 'l-Kitâb ve 's-Sünne*, Dâru Üsâme, Amman 1999, s.152-159.

³⁵ İbn Âbidîn, *Reddü 'l- muhtar* III, 291.

edildiğinde, bunun zekât sayıldığı konusunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak yedirme konusunda ihtilaf bulunmaktadır. *Temlikin*, ilgili kişinin veya nâibinin kabzıyla gerçekleştiği yukarıda ifade edildi. Bu yaklaşım göz önünde bulundurulunca, bakımı üstlenen kişi yetim çocuk için zekât parasıyla yiyecek alır, çocuğa teslim ederse bu durumda yiyecek için harcanan paranın zekâttan sayılacağı kabul edilmektedir. Ancak, doğrudan gıda maddesi çocuğa teslim edilmezse, çocuk da evin bir ferdi gibi o evde beslendiği zaman çocuğun mutfak masrafları zekâttan düşülmez. Çünkü *temlik* ifade edebilecek herhangi bir teslim alma bu son durumda gerçekleşmemiştir. Bundan dolayı da son örnekteki yeme işlemi *ibâha* yoluyla gerçekleşmiş olur.³⁶

Çağdaş dönem Hanefî ulemasından Ömer Nasuhi Bilmen de *ibâha* ve *temlik* bahsini şu sözlerle ifade etmektedir:

Zekâtın müstahik olana kat'î surette *temlik* edilmesi şarttır. Binaenaleyh bir malı ibahe suretiyle bir kimsenin pîşî istifadesine vazetmek, mesela: sofrada yemek yedirmek, zekât yerine geçmez. Kezalik: temellüke kabiliyeti olmayan yerlere sarf edilen para, zekâta mahsub edilemez.³⁷

İbn Âbidîn zekâtın verilmesinde *temlikin* esas olduğuna değindikten sonra, *temlik* manasının bulunmayışından dolayı zekâtın harcama kalemleri dışında kalan yerleri açıklarken mescit inşasının, köprü yapımının, kuyu kazımının, yolların onarılmasının, nehirlerin genişletilmesinin, hac ile cihadın ve ölüye kefen alınmasının zekâtın sarf yerleri zikreder. *Temlik* açıklanırken malı mülkiyetinden çıkaracak kişinin, sonraki süreçte bu maldan herhangi bir surette faydalanamayacak şekilde o malı başkasının mülkiyetine geçirmesi gerektiği ifade edildi. Ölüye kefen alınmasının zekât olarak kabul edilmeyişinde bu şart etkili olmaktadır. Çünkü ölünün yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanıp yenilmesi durumunda kefen, teberruda bulunan kişiye ait olur. Yani aradaki mülkiyet bağı tam olarak sonlandırılmış değildir.³⁸ *Temlik* unsurunun bulunmayışından dolayı zekâtın verilemeyeceği yerler arasında ölünün kefeni de sayıldı. Bu konuya dair olan bir fetva metni şöyledir:

³⁶ Buhârî, *Muhît*, III, 215.

³⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Sarmaşık, IV, 109.

³⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l- muhtar*, III, 291.

Hind Zeyd-i fakirin techîz ve tekfinine zekât niyetiyle şu kadar kuruş sarf eylese
Hind malının zekâtından ol kadar kuruş zekâtını eda etmiş olur mu?

El-Cevab: Olmaz.³⁹

Osmanlı döneminde de ikram yoluyla bir kimsenin fakirleri evinde yedirmesi durumunda bunun zekâta mahsup edilemeyeceğini fikri hakimdir. Ölünün kefenlenmesi konusunda da dönemin uygulaması Hanefi mezhebine paraleldir. Ancak, hileye başvurarak zekât parası ile mescit veya köprü inşa edilebileceği belirtilir. Hatta ölünün kefeni konusunda da hileye başvurulabileceği ifade edilir.⁴⁰

Zekât parasıyla birisinin borcunun ödenip ödenemeyeceği de literatürde yer alan meselelerden biridir. Bu mesele ele alınırken borçlunun hayatta olup olmadığı, şayet hayatta ise borcun ödenmesinin borçlunun talebi doğrultusunda mı olduğu, önem arz etmektedir. Borçlunun hayatta olduğu ve kendisinin talebi olmaksızın, borcunun başkası tarafından ödenmesi durumunda, borcu ödeyen kişi, ödediğini zekâtı olarak sayamaz. Çünkü hayatta olan borçlu ve alacaklısı kendi aralarında bir alacak verecek ilişkisinin olmadığına dair anlaşılırsa, bu durumda *fuzûlî* olarak borcu ödeyen kişi verdiği için iâdesini talep etme hakkına sahiptir. Ama hayatta olan borçlunun talebine binâen kendisinin borcu ödenecek olursa, -kendisi zekâtın sarf yerlerinin beyan edildiği gruptan *borçlular* sınıfına dahil olduğundan- borcu ödenir ve ödeme için harcanan mal/para da zekâttan sayılır. Bu durumda fakire *temlîk* işlemi gerçekleşmiş olur. Çünkü alacaklı ilk önce fakirin nâibi olarak kabz işlemi gerçekleştirir. Ardından da alacaklı statüsünde olduğundan, bu mal onun mülkiyetine intikal eder. Yani borç karşılığı ödenen mal/para ilk önce borçlunun mülkiyetine geçmekte ardından da alacaklının mülkiyetine intikal etmektedir. Ölü kişinin durumu ise bundan farklıdır. Çünkü ölü kimse artık mülk edinme imkanına sahip değildir. Mülk edinme imkânı ortadan kalktığı için de *temlîk* unsuru gerçekleşmez.⁴¹

Zekâtın Tevbe sûresinde sayılan sınıflardan bir tanesine mi yoksa hepsine mi verilmesi gerektiği konusunda Hanefîler ve Şafiîler arasındaki tartışmayı dile getiren Molla Hüsrev, *temlîk* kaydıyla bu sayılan sınıflardan hepsine de bazısına da zekâtın

³⁹“Zekât”, *Ceride-i İlmîyye Fetvaları*, Rebûlâhir 1335, III/30, s. 817.

⁴⁰ Süleyman Kaya, “Fikhî Açıdan Osmanlı’da Zekât Uygulamaları”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, s. 228-229.

⁴¹ İbn Hümam, *Fethu’l-kadîr*, II, 272.

verilebileceğini ifade edip, *temlik* bulunmayışından dolayı cami, yol yapımı ve benzeri yerlere zekâtın sarf edilemeyeceğini ifade etmektedir.⁴²

Temlik kaydıyla ilgili olarak bir kimsenin zekâtını veremeyeceği yerler arasında kişinin kendi kölesi, mükâtebi ve bir kısmı hür olan kölesi de yer almaktadır. Kölenin tüm kazancı doğrudan efendisinin olduğu için *temlik*ten hiçbir şekilde bahsedilememektedir. Mükâtebin ve bir kısmı hür olan kölenin kazancında da efendinin hakkı bulunduğu için *temlik* tam olarak gerçekleşmemektedir. Bundan dolayı da tam/mutlak köle hiçbir şekilde zekâta konu olamazken, mükâtep ve bir kısmı hür olan köle efendisinden zekât alamamaktadır. Yukarıda zekâtın tanımı yapılırken, kişinin zekâtını verirken, kendisine hiçbir fayda sağlamayacak bir şekilde vermesi gerektiğine dikkat çekildi. Oysa efendi mükâtebine ve bir kısmı hür olan kölesine zekâtını verince aslında bunu tam olarak mülkiyetinden çıkartmamaktadır.⁴³ Yani fayda sağlamaktan öte, kişi ile zekât olarak verildiği iddia edilen mal arasında mülkiyet bağı devam etmektedir.

Kişinin kendi kölesi, mükâtebi ve bazısı hür olan kölesinde olduğu gibi usul ve fûrûuna zekâtını vermesi durumunda da *temlik* şartı sağlanmamaktadır. Çünkü kişinin kendi usul ve fûrûuna zekât vermesi, kendisine fayda sağlayan bir durumdur. Meydana gelen bu faydadan dolayı *temlik* şartının yerine gelmediği ve zekâtın da geçerli olmadığı ifade edilir.⁴⁴ Bir başka deyişle kişi, hâkim kararıyla bakmakla yükümlü kılındığı akrabalarına zekâtını veremezken, bunların dışında kalan akrabalarına zekâtını verebilmektedir.⁴⁵

Eşlerin birbirine zekât verip veremeyeceği konusu da kişinin zekât olarak verdiği malla fayda ilişkisinin bitip bitmediği ile ilgilidir. Literatürde kişinin hanımına bakmakla yükümlü olduğu ve bundan dolayı da hanımına zekâtını veremeyeceği konusunda Ebû Hanife ve İmâmeyn arasında görüş birliği bulunmaktadır.⁴⁶ Kadının kocasına zekât verebilirliği konusunda ise Ebû Hanife ve İmâmeyn arasında ihtilaf

⁴² Molla Hüsrev, *Dürerü'l- hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1976, I, 89.

⁴³ Ahmed b. Muhammed b. İsmâil et-Tahtâvî, *Hâşiyetü't- Tahtâvî*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 2009, 721.

⁴⁴ el-Kâsânî, *Bedâi'u's- sanâi'*, II, 458.

⁴⁵ İbn Hümam, *Fethu'l- kadîr*, II, 275.

⁴⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's- sanâi'*, II, 458.

bulunmaktadır. Ebû Hanife, vermenin tam olarak gerçekleşmediğini, eşlerden birinin diğeri hakkında şahitliğinin kabul edilmediğini ve bunların birbirlerine mirasçı olduklarını delil göstererek kadının kocasına zekât veremeyeceğini söylemektedir. İmâmeyn ise Abdullah b. Mesud'un eşi Zeynep'in, Hz. Peygamber'e (as) kocasına zekâtını verip veremeyeceği konusunda yönelttiği soruya, Hz. Peygamber'in (as) olumlu cevap vermesini delil göstererek, kadının kocasına zekât verebileceği yönünde kanaat bildirmiştir. Ebû Hanife ise Zeynep (r.a) hadisinde dile getirilen sadakanın da nafîle sadaka olduğu, karı ve kocanın birbirine nafîle sadaka vermelerinin câiz olduğu kanaatindedir.⁴⁷

Zekâta *temlik* unsuruyla alakalı bir başka mesele de kişinin alacağını zekât yerine saymasıdır. Bu konu ele alınırken öncelikle *ayn*,⁴⁸ herkes tarafından *temlik* kâbil olduğu, *deyn*⁴⁹ ise sadece borçlu kimse tarafından temellükü kâbil olduğu bilinmelidir. Bundan dolayı, *ayn* cinsinden zekât borcu olan bir kimsenin bunu *deyn* ile ödemesi câiz değildir. Örneğin; bir kimsenin elinde üzerinden bir yılın geçtiği 200 dirhemi bulursa ve fakir birisinden de 5 dirhem alacağı olsa, bu alacağını zekât niyetiyle fakire tasadduk etmek istediğinde câiz olmaz. Ancak kişi, fakire zekâtı olarak 5 dirhemi teslim etse, ardından da alacağına mahsuben o 5 dirhemi geri alsa, bu şekildeki hîle-i şer'iyeye ile bu işlem câiz olur.⁵⁰

Kişinin, alacağını elinde bulunan malının zekâtı olarak verebilmesinin bir başka yolu da şudur; A adlı kimsenin, B kişisinden alacağı olsa ve bu alacağını C adlı birine zekât niyetiyle tasadduk edip C'ye o alacağı kabzetmesini emrederse, C de gidip bu alacağı kabzettiği takdirde bu işlem sonucunda A kişisi, zekâtını vermiş olur. Çünkü C adlı kişi, A kişinin vekili olarak A'nın alacağı kabzetmiş olur. Kabzetme işlemi sonucunda mal, A kişinin mülkiyetine geçer. Sanki A adlı kişi kendi alacağını kendisi tahsil etmiş, ardından da bunu ayn malının zekâtı olarak vermiş olarak kabul edilir.⁵¹

⁴⁷ Serahsî, *Mebûsât*, III, 12-13.

⁴⁸ Belirli mal anlamında bir fıkıh terimi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Hayreddin Karaman, "Ayn", *DİA*, IV, s. 257-258.

⁴⁹ Kişinin zimmetinde sabit olan borç anlamında fıkıh terimi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Akif Aydın, "Deyn", *DİA*, IX, 266-268.

⁵⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, II, 464.

⁵¹ Serahsî, *Mebûsât*, III, 14.

Buraya kadar genel olarak *temlik* unsurunun bulunmaması sebebiyle zekâtın verilemeyeceği yerler ifade edildi. Buna rağmen bir kişi köprü inşası, yol bakımı, nehirlerin genişletilmesi ve buna benzer yerlere zekâtını vermek istediği zaman, bunun bir yolunun olup olmadığı sorusu akla gelir. Kişi zekâtını bir fakire verip, ardından da bu fakire yukarıda belirtilen yerlerden birine harcamasını emredebilir. Zekâtı teslim alan kişi de emre binâen ilgili yerlere zekâtı ulaştırabilir. Bu durumda zekâtı veren mükellef, zekât sevabını kazandığı gibi bu işlemin gerçekleşmesine aracı olan fakir kişi de sevap kazanmış olur.⁵² Bu işlemde kişinin ilk önce zekât olarak üzerine farz olan miktar malı fakir bir Müslümanın mülkiyetine geçirip ardından o fakire bu malı şuraya harca diye emretmesi gerektiği ifade edilmektedir. Tartışma olmakla ilk önce teslim ardından da emretme sırasının gözetilmemesi durumunda verilen bu malın zekât olarak kabul edilmediği ifade edilmektedir.⁵³

B. Zekâtın Devlet Eliyle Toplanması

Müslüman tüccarlar, mallarını ıssız yerlere götürdükleri, oralardan geçirdikleri takdirde, bu ıssız yerlerde devlet başkanının korumasına ihtiyaç duyarlar. Bu durumda sâime hayvanların korumasını üstlendiği için onların zekâtını toplamaya hak kazandığı gibi korumasını üstlendiği ticaret malları için de zekâtı toplama hakkı devlet başkanı için sabit olur. İslâm beldesinde Müslüman birey, malının korunması için devlet başkanının himayesine ihtiyaç duyuyorsa, zimmî ve harbînin de İslâm beldesi sınırları içinde devlet başkanının korumasına ihtiyaç duyacağı gayet açıktır.⁵⁴ Devlet başkanı, Müslüman tüccarlardan kırkta bir, zimmilerden yirmide bir, harbiden onda bir veya harbilerin, Müslüman tüccarlardan aldığı kadar zekât/vergi almaları ve bunun karşılığında tüccarların hırsızlardan, yol kesicilerden güvende olmaları için *âşir* tayin etmektedir.⁵⁵

Yukarıda belirtildiği üzere, *temlik* hem rükün hem de zekâtın edasının sıhhat şartı olarak kabul edilmektedir. Buraya kadar *temlikin*, zekâtın fakir bir Müslümana teslimi olduğu vurgulandı. Ama bu durum, kişinin zekâtını kendisinin ödemesi için

⁵² Şeyhîzâde, *Mecmau'l- enhur*, I, 328.

⁵³ İbn Âbidîn, *Reddü'l- Muhtar*, III, 293

⁵⁴ Serahsî, *Mebûsât*, II, 199.

⁵⁵ Mevsilî, *İhtiyâr*, I, 189-190.

geçerlidir. Zekâtın devlet eliyle toplanması durumunda ise, *temlîkin* bir başka şeklinin daha olduğu ortaya çıkmaktadır. Cürcânî, şahsa *temlîki* ve zekâtın devlet eliyle toplanmasını şu sözleriyle ifade etmektedir: “*Temlîk*, zekâtın edasının sıhhat şartıdır. Bu şart da zekâtın devlet başkanına veya fakire teslimi ile gerçekleşir.”⁵⁶

Zekâtın rüknünü ele alan Semerkandî ise, *temlîki* şu sözlerle ifade etmektedir:

Zekâtın rüknü; Zekâtla mükellef olan kişinin nisaptan bir kısım malı Allah rızası için kendi malından ayırıp fakire veya onun nâibi olan âmile teslim ve *temlîk* etmek şartıyla kişinin o malla arasındaki menfaat bağını tamamen kesmesi ve mâna bakımından da o malı Allah’a teslim etmesidir.⁵⁷

Bu ibare de devlet eliyle zekâtın toplanması durumunda, *temlîk* manasının gerçekleştiğini ifade etmektedir. Zekât ödemekle mükellef olan kişi, zekâtını bizzat fakirin mülkiyetine geçirebildiği gibi fakire ulaştırması için niyâbeten zekât memuruna da zekâtını verebilmektedir. Konunun devamında ise kişinin zekâtını, zekât memuruna verilebileceği gibi “malı kabzetmede fakirin nâibi olarak devlet başkanına da verilebileceği”⁵⁸ belirtilmektedir.

Zalim bir sultanın insanların emvâl-i zâhiresinin zekâtını toplaması durumunda, zekât yükümlülüğünün düşüp düşmediği konusunda Kâdihân, yükümlülüğün düşmesinin sahih olduğunu tercih etmektedir. Toplanan zekâtlar sarf yerlerine ulaştırılmasa bile, ikinci bir defa daha zekâtın ödenmesi gerekmemektedir. Çünkü sultan, zekât toplama velâyetine sahiptir.⁵⁹

III. Fî Sebîlillâh Kavramı

Yol anlamına gelen “sebîl” ile “Allah” lafzının terkiinden meydana gelen “sebîlullah”; Allah’a ulaştırılan her türlü yol, Allah rızasının gözetildiği yollar, Allah rızası gözetilerek yapılan iyilikler anlamında kullanılmaktadır. Bununla birlikte *sebîlillâh* kavramının cihat alamındaki kullanımı daha yaygındır. Cihat anlamında

⁵⁶ Cürcanî *Hizânetü'l-ekmel*, I, 281.

⁵⁷ Alâüddin es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 305.

⁵⁸ Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ*, I, 307.

⁵⁹ Kâdihân, Fahrüddin Ebu'l-Mehâsin Hasan b. Mansûr b. Muhammed, *Fetâvâ Kâdihân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I, 236.

kullanımının yaygınlığından dolayı, *sebîlillâh* kavramının cihata özgü olduğu bile akla gelmektedir.⁶⁰

Zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği âyette *fî sebîlillâh* mutlak olarak kullanılmıştır. Bu kavram zekât bahsi özelinde ele alındığında kendisiyle amel edilmesi gereken anlamın, tüm iyilikleri kapsayacak şekilde olan geniş anlam mı yoksa dar anlamdaki cihat mı olduğu sorusu akla gelmektedir. Bu noktada zekâtın sarf yerlerinden âyetteki sıralamaya göre yedinci sırada yer alan *fî sebîlillâhın* fukaha tarafından nasıl anlaşıldığının tespiti önem arz etmektedir.

A. Zekâtın Sarf Yerlerinden Biri Olarak *Fî Sebîlillâh*

Tevbe sûresinin 60. âyetindeki *fî sebîlillâh* ile kastedilen, Ebû Yusuf'a göre fakir mücahitler iken İmam Muhammed'e göre fakir hacılardır. İmam Muhammed'in bu konudaki delili, Hz. Peygamber'in (as) Allah yoluna vakfedilen bir deve ile hacıların taşınmasını emretmesidir. Ebû Yusuf ise, Allah rızası kastıyla yapılan her tâatin *fî sebîlillâh* dahilinde olduğunu ifade etmekle birlikte, bu lafzın mutlak olarak kullanılması durumunda insanların bu ibareden mücahitleri anladığını belirterek görüşünü temellendirmektedir.⁶¹ Ebu Yusuf'un *fî sebîlillâhın* fakir hacılar olarak değil de fakir mücahitler olarak yorumlamada dayandığı nakli delil ise, Buhari'de nakledilen "Halid b. Velid zırhlarını *fî sebîlillâh* için vakfetmiştir."⁶² hadisidir. Zırhın kullanım alanının cihat olduğu da gayet açıktır.⁶³

İmam Muhammed'e göre, malının üçte birini *fî sebîlillâh* için vasiyet eden kişinin malının fakir hacılar için harcanması câizdir. İmam Muhammed'in bu konudaki görüşü, İbn Ömer'in görüşüne uymaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (as) "hac ve umre *fî sebîlillâhtandır*."⁶⁴ hadisi de İmam Muhammed'in görüşünü destekleyen nakli bir delildir. Ebu Yusuf'tan nakledilen rivayete göre ise, bu konudaki harcama kalemi fakir mücahitlerdir. Ancak Kur'an-ı Kerim'deki genel kullanımı göz

⁶⁰ İbn Manzûr, , *Lisânü'l- Arab*, XI, 319-320.

⁶¹ Serahsî, *Mebûsât*, III, 10.

⁶² Buhari, "Zekât", s. 49.

⁶³ Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el- Aynî, *Minhetü's- Sülûk fî şerhi Tuhfeti'lü Mülûk*, AWQAF, s. 241.

⁶⁴ Ebû Dâvud, "Menâsik", 79.

önünde bulundurulunca bu kavramın fakir mücahitlere hamledilmesi daha uygundur.⁶⁵ Serahsî konu hakkında İmâmeynin görüşlerini aktarmakla birlikte mezhebin kurucu imamı olan Ebû Hanife'nin bu konudaki görüşüne değinmemektedir.

Fî sebîlillâh ile kastedilenin Ebû Yusuf'a göre fakir mücahitler olması, İmam Muhammed'e göre ise fakir hacılar olduğu ifadesi yoruma dayalı bir ihtilaftan ibarettir. Âmil hariç, diğer tüm sınıfların ancak fakir olmaları şartıyla zekât alabilecekleri konusunda İmâmeyn arasında ittifak bulunduğu için yukarıda zikredilen yoruma dayalı ihtilafın hükme bir etkisi yoktur. Çünkü fakir olmaları halinde hacılar ve mücahitler zaten zekâttan pay alma hakkına sahiptirler.⁶⁶ Bu ihtilafın zekât konusunda hükme bir etkisi olmamakla birlikte vasiyet ve vakıf konularında hükme etki etmektedir.⁶⁷

İmâmeyn ilgili sarf yerini bir gruba indirgerken Tahâvî, zekât bahsi özelinde *fî sebîlillâhi* daha geniş ve İmâmeyn'in görüşlerini birleştirici bir anlamda ele almakta ve *fî sebîlillâh* ibaresiyle kastedilenin Allah yolunda olanlara yardım etmek olduğunu, mücahitlerin ve fakir hacıların da Allah yolunda olan kimselerden olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸

Aynî, *Mebûsût*'taki bilgileri aktardıktan sonra, Serûcî'nin (ö. 710/1310) Ebû Hanife'nin bu konuya dair görüşünü belirlemek için yaptığı araştırmada durumun garipliğine dair kullandığı şu ibareyi nakletmektedir:

Otuz kadar eseri incelememe rağmen hiçbiri bu konuda Ebû Hanife'nin görüşünü zikretmedi. *Fî sebîlillâhin* ne manaya geldiği konusunda ihtiyaç hasıl olmasına rağmen nasıl olur da kimse Ebû Hanife'nin görüşünü zikretmez?⁶⁹

Binâye müellifi, Ebû Hanife'nin konu hakkındaki görüşünü ifade eden çeşitli rivayetler sıralamakla birlikte, Ebû Hanife'nin görüşünün açık bir şekilde

⁶⁵Hüccetü'l- İslâm el-İmâm Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't- Tahâvî*, Dâru's- Sirâc, II, 375-376.

⁶⁶ Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 189.

⁶⁷ İbn Nüceym, *el- Bahrü 'r- râik*, II, 422.

⁶⁸ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kurân*, İSAM, I, 367-369.

⁶⁹ Aynî, *Binâye*, III, 534. Ebû'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed eş-Şelebî, *Tebyînü'l- hakaik*'e yazdığı haşiyesinde, Serûcî'nin yaptığı araştırmayı kendisi yapmış gibi ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.; Zeylaî, *Tebyînü'l- hakâik*, I, 297.

nakledilmediğini söylemekte ve Serûcî'nin *Hizânetü'l- ekmele*'i⁷⁰ referans göstererek, Ebu Hanife'nin konu hakkındaki görüşünün fakir mücahitler olduğuna dair ifadelerini aktarmaktadır. Kâkî'nin (ö. 749/1348) de herhangi bir kaynak belirtmeden ilgili ibareden kastedilenin Ebu Hanife, Ebu Yusuf, İmam Şafii ve İmam Malik'e göre fakir mücahitler olduğunu; İmam Muhammed ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise fakir hacılar olduğunu belirten ifadelerini aktarmaktadır. Müellif, bu kaynaksız bilgi için, Kâkî'nin muhtemelen diğerlerine gizli kalan bir kaynaktan ulaştığını ümit ettiğine dair ifadeler kullanmaktadır.⁷¹

Ebû Yusuf, zekâtın verileceği grupları bildiren âyeti zikrettikten sonra, *müellefe-i kulûb* sınıfının sonlandığını, devlet başkanının zekât işlerinde çalışanlara ihtiyaçları miktarda pay vermesi gerektiğini söylemektedir. Ardından *fi sebîlillâh* sınıfı dışındaki sarf yerlerinden, kimlerin kastedildiğini açıklamaktadır. En sonunda ise zekâtın bir payın da Müslümanların yollarının bakımı ve onarımı için olduğunu ifade etmektedir.⁷² Bu açıklamaya bakınca Ebû Yusuf'un *fi sebîlillâhı* cihat anlamı dışında da kullandığı anlaşılmaktadır.

Şerhu Kitabi's- Siyeri'l- Kebîr'in *fi sebîlillâh* için yapılan vasiyet babında, Serahsî şu sözleri sarf etmektedir:

Bir kimse malının üçte birinin *fi sebîlillâh* harcamasına dair vasiyette bulunursa, ölümünden sonra bu vasiyet gerçekleşir ve malının üçte biri *fi sebîlillâh* için ayrılır. Çünkü bu kimse, malının üçte birini Allah'a tâat için vasiyette bulunmuştur. Allah'a tâat için yapılan vasiyetler câizdir. Sadakaların harcama yeri ise fakirler ve ihtiyaç sahipleridir. Daha önce de belirtildiği gibi *fi sebîlillâh* mutlak olarak kullanıldığında bu ifadeden cihat anlaşılır. Buna binâen vasiyette bulunulan maldan, Allah yolunda cihat edip de ihtiyaç sahibi olan kimselere ihtiyaçlarını giderecek kadar verilir.⁷³

Bu ifade göz önünde bulundurulduğunda İmam Muhammed'in de mutlak olarak kullanılan *fi sebîlillâhı* fakir mücahitler anlamına hamlettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği üzere Binâye ve Mabsut müellifleri İmam

⁷⁰ Cürcânî, *Hizânetü'l- ekmele*, I, 291.

⁷¹ Aynî, *Binâye*, III, 534.

⁷² Ebû Yûsuf Ya'kup b. İbrâhîm, *Kitâbu'l- harâc*, Dâru'l- Ma'rife, Beyrut, s. 81.

⁷³ Serahsî, *Şerhu Kitabi's- Siyeri'l- kebîr*, V, 257.

Muhammed'in *fî sebîlillâh* hakkındaki bu yorumuna değinmeyip kendisinin ilgili ibareyi fakir hacılar manasına hamlettiğini ifade etmişlerdir.

Ebû Yusuf'un ve İmam Muhammed'in fakir mücahitler ve fakir hacılar şeklindeki yorumlarının meşhur olmasına rağmen, konu hakkında kendilerinden farklı rivayetlerin de bulunduğu ifade edildi. Bununla birlikte İmameyn *fî sebîlillâh* fonundan yararlanacak mücahitlerin ve hacıların tüm mücahitleri ve hacıları kapsamadığı, bunların sadece fakir olanlarının bu kavram altında değerlendirileceği konusunda hemfikirdirler. Ancak, Hz. Peygamber (as) zengin olduğu halde zekâtın kendisine helal kılındığı kimseler arasında *fî sebîlillâhı* da zikretmiştir. Bu hadise binâen zengin olduğu halde *fî sebîlillâh* kavramına dahil olduğu için zekâttan pay almaya hak kazanan zenginlerin kim olduğu sorusu akla gelmektedir. Şayet her zengin bu hadisin kapsamına dahil olsaydı İmâmeynin hemfikir olduğu fakirlik şartının bir anlamı kalmayacaktı.

Aslı ihtiyaçlar arasında sayılan eve, evin temel eşyalarına, ulaşım aracına sahip olan, ev işlerini yerine getirecek hizmetçiyi tutacak maddi varlığa ve bunların haricinde nisap ölçüsü olarak kabul edilen 200 dirhemden fazla bir miktar paraya veya bu kıymette mala sahip olan bir kimse ikamet halinde zengin sayılır. Bu haliyle bu kişi zekâtın verileceği gruplar arasında zikredilemez, aksine zekât vermekle mükellef olur. Ancak bu vasıflara sahip bir kimse Allah yolunda cihat etmek üzere sefere çıkmaya niyet ettiği zaman kendisine çeşitli savaş alet ve edevatı gerekir. Kişi savaş için gerekli olan bu eşyalara ikamet halinde ihtiyaç duymuyorsa 200 dirhemden fazla olan kısım parasını veya malını bunların temini için harcar. Ancak bu aletlere ikamet halinde de ihtiyaç duyuyorsa, bu kimseye savaş hazırlığı yapmak üzere gerekli olan eşyaları alabilmesi için zekât verilebilir.⁷⁴ Bu açıklama, *fî sebîlillâh* grubuna dahil olan zenginlerin sınırını çizmekte, hadisin tüm zenginleri kapsamadığını ortaya koymaktadır.

Zekâtın verileceği yerlerin beyan edildiği âyette, ilk iki sırada fakirler ve miskinler sayılmaktadır. Bunların zekâttan pay almaları, ihtiyaçları sebebiyledir. *Fî sebîlillâh* fonundan faydalanacak kimseler de savaş süresince ihtiyaç duydukları alet

⁷⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l- Kur'ân*, IV, 329-330.

ve edevatin temini için zekâttan pay almaktadırlar. Yani aslında bunlar da ihtiyaçlarının giderilmesi için zekâttan pay almaktadırlar. Bununla birlikte bunların ilk iki sınıf içerisinde değerlendirilmeyip, müstakil olarak âyette zikredilmeleri inkıta sebebiyledir.⁷⁵ Şeyhîzâde de bu durumu, bu sınıfın da aslında fakir olduğunu, ancak fakir sınıfında bulunmayan inkıta manasının bunlarda bulunmasından dolayı, bunların farklı bir kategoride değerlendirildiği şeklinde açıklamaktadır.⁷⁶

İbn Nüceym, *ibn-i sebîli* açıkladıktan sonra, *fî sebîlillâh* sınıfı dahilinde değerlendirilen hacıların ve mücahitlerin şayet vatanlarında malları varsa ve mallarından uzakta olmalarından dolayı ihtiyaç sahibi iseler bunların *ibn-i sebîl* sınıfı içinde, vatanlarında malları yoksa da bunların fakir sınıfı içinde değerlendirileceğini, bu şekilde olunca da zekât verilecek sınıflar -müellefe-i kulûb sınıfının da düştüğü kabul edildiğinden- nasıl olur da yedi sınıf olur? şeklindeki mukadder soruya, “bu sınıflar, aslında fakir olmakla birlikte, fakir sınıfında bulunmayan inkıta manası bu sınıfta bulunmaktadır. Bu fazlalık, bu gurubu inkıta manasının bulunmadığı fakir ve *ibn-i sebîl* sınıflarından farklılaştırmaktadır.”⁷⁷ şeklinde cevap verir. İzmîrî ise bu durumu, “beden gücü ile çalışıp kazanan kişilerin, zekât almayı talep etmeleri câiz değildir. Ancak mücahitler ve zekât memurları istisnadır.”⁷⁸ şeklinde açıklamaktadır. Bu durumda inkıta kavramının ne anlama geldiği akla gelmektedir. Şeyhîzâde “منقطع الغزاة” kavramını şöyle açıklamaktadır:

İkamet halinde çalışıp, geçimlerini sağlayacak imkana sahip olmakla birlikte geçim telâşesi ile meşgul olmaları durumunda cihada katılamayacak, cihada çıkacak İslâm ordusundan geri kalacak kimselerdir.⁷⁹

Aslında fakir mücahitler, ikamet hallerinde kendi kazançlarıyla geçimlerini sağlamaktayken, savaşa katılmaları durumunda işlerini terk etmek zorunda kalmaktadırlar. Savaş için ihtiyaç duydukları alet ve edevatı temin edecek güçleri olmayan bu kimseler, ihtiyaçlarının giderilmemesi durumunda savaşa giden ordudan geri kalacaktır. Bu sorunun çözüme kavuşması için de savaş için gerekli olan hazırlığı

⁷⁵ Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 189.

⁷⁶ Şeyhîzâde, *Mecmau'l- enhur*, I, 327; İbn Nüceym, *el- Bahrü'r- râik*, II, 422.

⁷⁷ İbn Nüceym, *el- Bahrü'r- râik*, II, 422.

⁷⁸ Muhammed b. Velî b. Resûl el-İzmîrî al-Hanefî, *Kemâlû'd-dirâye ve cemu'r-rivâye ve'd- dirâye*, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, II, 333.

⁷⁹ Şeyhîzâde, *Mecmau'l- enhur*, I, 327.

yapmaya maddi gücü yetmeyen fakir mücahitlerin ihtiyaçları *fî sebîlillâh* fonundan karşılanır. Böylece bu kimseler cihada çıkan ordudan geri kalmamış olurlar.

Zekâttan fakir mücahitlere, savaş süresince ihtiyaçlarına yetecek kadar verilir. Bu verme işleminde verilen mal onların mülkiyetine geçmektedir. Zekâttan pay alan mücahitler de mülkiyetlerine geçen malı, savaş ihtiyaçları için harcarlar. Hatta savaş giderlerini karşılaması için zekâttan pay alan bir mücahit, savaşa katılmadan önce ölürse zekâttan aldığı kısım, alma işlemi tamamlanınca kendisinin mülkiyetine geçtiği için, onun terikesine dahil olur. Normal terikesi hangi işlemlere tâbi oluyorsa savaş teçhizatı için kendisine verilen zekât payı da aynı işleme tâbi olur. Bu açıklamadan sadece fakir mücahitlerin zekâttan pay alabilecekleri çıkmaktadır. Çünkü zekât ilk önce mücahidin mülkiyetine geçmektedir. Şayet zengin olsaydı zekât kendisine haram olurdu.⁸⁰ Yukarıda zengin olduğu halde zekât almaya hak kazanan beş gruptan birinin de *fî sebîlillâh* ibaresine dahil olanlar olduğu ve bunun da her zengini kapsamadığı açıklandı. Bu kişiler zengin olduğu halde hadisle bu gruba dahil oldukları için zekâttan aldıkları kendilerine haram olmaz.

Kudûrî, *Muhtasar*'ında *fî sebîlillâhı*, Ebû Yusuf'un fakir mücahitler şeklindeki görüşüyle açıklamakla yetinmektedir. *Muhtasar* şârihi Ebû Bekir Haddâd ise İmam Muhammed'in de görüşünü nakledip bu ihtilafın semeresinin vasiyet babında ortaya çıktığını belirtmektedir.⁸¹

Muhtâr adlı eserinde İmameyn'in görüşlerine yer veren Mevsîlî, şerhinde ise İmam Muhammed'in görüşünün dayanağını iki şekilde açıklamaktadır. Bunlardan biri, yukarıda zikredilen *fî sebîlillâha* adanan deve ile ilgili hadistir. Diğeri ise, haccın Allah'ın emirlerinden biri oluşu ve bu ibadette, Allah düşmanı nefisle mücadele anlamının bulunmasıdır.⁸²

Kâsânî, *fî sebîlillâhı* geniş anlamda ele almaktadır. Bu ibare ile kastedilenin, kurbet manası içeren her şey olduğunu, ihtiyaç sahibi olup da Allah'a tâat ve hayır işlerinde çalışan her kesin bu kapsamda değerlendirildiğini belirtmektedir.⁸³

⁸⁰ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kurân*, I, 367.

⁸¹ Radıyyüddin Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el- Haddâd, *el-Cevheretü'n- neyyire*, Fazilet Neşriyat, s. 165.

⁸² Mevsîlî, *İhtiyâr*, I, 193-194.

⁸³ Kâsânî, *Bedâi'u's- sanâi*, II, 471.

İncelendiği kadarıyla Ebû Yusuf'un İslâm ülkesinde yolların yapım ve onarımı için de zekâtın harcanabileceği şeklindeki açıklaması bir tarafa bırakılırsa, *fî sebîlillâh* kavramını, Hanefî mezhebinde geniş manada ele alan ilk kişi Kâsânî'dir. Ancak Kâsânî de bu kavramı mutlak olarak geniş anlamda ele almaz. Yukarıda kendisinin görüşlerinden aktarıldığı üzere, kendisi *temlîkin* gerçekleşmesini zekât malının fakir bir Müslümanın mülkiyetine geçişine bağlamaktadır. Şahsa *temlîkin* gerçekleşmediği tâat ve hayır işleri için Kâsânî şunları söylemektedir:

Hiçbir şekilde *temlîk* manası bulunmadığı için hayır işlerinden mescit inşası, han inşası, kuyu kazımı, köprülerin onarılması ve ölünün kefenlenmesi ile defnedilmesi için zekâtın harcanması câiz değildir. *Temlîk* manasının bulunmaması sebebiyle, bizzat teslim etmeksizin bir kimse yiyecek alsın ve sabahlı akşamlı fakirleri yedirirse bu da zekât olarak kabul edilmez. Aynı şekilde zekât niyetiyle fakir bir ölünün borcu ödenmez. Çünkü fakir kişinin kabzi gerçekleşmediği için *temlîk* manası da gerçekleşmemiş olur.⁸⁴

Her ne kadar Kâsânî, *fî sebîlillâhı* “tâat” ve “hayır işleri” olarak açıklasa da bu ifadeleri göz önünde bulundurduğunda şahsa *temlîk* manasının gerçekleşmediği yerleri zekât verilecek yerlerin dışında tuttuğu anlaşılmaktadır. Yani *fî sebîlillâhı* şahsa *temlîk* manasının gerçekleştiği her türlü iyilik ve tâatle sınırlamaktadır.

Buraya kadar, Ebû Hanîfe'nin konu hakkındaki görüşünün tespiti ve İmâmeyn'in görüşleri delilleriyle birlikte ele alındı. Kâsânî'nin “tüm tâat ve hayır işleri” şeklindeki geniş anlamdaki yaklaşımı bir yana bırakılırsa *fî sebîlillâh* kavramıyla fakir mücahitlerin ve hacıların kastedildiği ifade edildi. Bu iki anlam haricinde *fî sebîlillâhın* hamledildiği bir başka anlam da ilim talebesidir.

İbn Nüceym, Ebu Yusuf'un ve İmâm Muhammed'in konu hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra, zayıf görüşü ifade etmek için kullanılan “قیل” lafzıyla, İmâm Muhammed'in bu sınıfı ilim talebesi şeklinde yorumladığını belirtip, *el-Fetâvâ'z- zahîriyye* adlı eserde *fî sebîlillâhın* ilim talebesine hasredildiğini ifade etmektedir.⁸⁵

⁸⁴ el-Kâsânî, *Bedâi'u's- sanâi'*, II, 456-457.

⁸⁵ İbn Nüceym, *el- Bahrû'r- râik*, II, 422; Ayrıca bkz: Feridüddin Âlim b. Alâ, *el-Fetâvâ't- Tatarhâniyye*, Mektebetu Zekeriyya, Diyobend, III, 204.

İbn Âbidîn, Kâsânî'nin *fî sebîlillâh* harcama kalemini geniş tuttuğunu ifade edip, “قیل” lafzıyla, bu kavramın ifade ettiği gruplardan birinin de ilim talebesi olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ Meydânî de İmam Muhammed'in fakir hacılar şeklindeki meşhur görüşünü naklettikten sonra, İmam Muhammed'in ilim talebesinin de bu sınıf içerisinde değerlendirildiğine dair zayıf görüşünü aktarır.⁸⁷

Serûcî, ilgili âyetin indiği dönemde kendilerine ilim talebesi denilen bir grubun olmadığını iddia ederek *fî sebîlillâh* ilim talebesi şeklinde yorumlanmasının uzak bir tevîl olduğunu söylemektedir. Molla Hüsrev ise, asıl uzak tevîlin Serûcî'nin bu şekildeki tevîli olduğunu ve ilim talebinin hükümleri bilmeye yönelik bir gayretten ibaret olduğunu belirtmektedir. İlim talebinde bulunan hiçbir kimsenin de Hz. Peygamber'den (as) hükümleri öğrenmek için sürekli O'nla bir arada bulunmaya çalışan Ashab-ı Suffe'nin derecesine ulaşamayacağını dile getirmektedir. Yani Serûcî'nin iddiasının aksine âyetin indiği dönemde, ilim talebi konusunda hiçbir kimsenin kendilerine erişemeyeceği Ashab-ı Suffe vardı. Ayrıca Kâsânî'nin Allah'a tâat ve hayır işleriyle uğraşan herkesin *fî sebîlillâh* grubuna dahil olduğunu ifade etmesi de Molla Hüsrev'in cevabını destekler niteliktedir.⁸⁸

“Zekâtın Sarf Yerleri” başlığı altında Tevbe sûresinin 60. âyetinin başında geçen “إنما” edatının *hasr* ifade ettiği ve bu sebeple zekâtın sarf yerlerinin, âyette zikredilen sınıflarla sınırlı olduğu ifade edildi. Buna binâen Muhyiddin Abdülhamid, yol yapımı, köprü inşası, mescitlerin inşası gibi çalışmaların kamu hizmetine yönelik olduğunu ancak, bunların sarf yerlerinin dışında kaldığını belirterek bunlar için zekâtın harcanamayacağını ifade etmektedir.⁸⁹

Elmalılı'ya göre, *fî sebîlillâh* herhangi bir kayıt ile takyid edilmediği takdirde, bu mana diğer sarf yerlerinin hepsinde mevcut olur. Mesela fakirlere, miskinlere, borçlulara, kölelere verilen zekâtta *fî sebîlillâhtır*. Bundan dolayı burada anlaşılması gereken mananın umumi manadan farklı olması gerekir. Bu sarf yeriyle kastedilenler, Bakara suresinin 273. âyetinde beyan edilen “kendilerini Allah yoluna adayan fakir kimseler”dir. Elmalılı, bu mananın ilk olarak cihad, ardından hac ve sonra da Allah

⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l- muhtar*, III, 290.

⁸⁷ Meydânî, *Lübâb*, I, 154.

⁸⁸ Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 189.

⁸⁹ Muhyiddin Abdülhamid, *Sebîlü'l- felah fî şerhi Nûri'l- izah*, Dâru'l- Beyrutî, s. 226-227.

rızası için ilim talep etmede bulunduğunu, ancak örf-i şer‘ide *fî sebîlillâh* kavramının cihad için alem olduğunu belirtir.⁹⁰ Müellife göre kuvvet hazırlama emrinden dolayı cihatta ihtiyaç duyulacak ve cihada katılan kimseler tarafından tedarik edilmesi mümkün olamayan her türlü araç gerecin temini, *fî sebîlillâh* kapsamına dahil olur. Zekâtın, komutanın şahsına veya birliğin emrine verilmesi durumunda, *temlik* problemi de çözüme kavuşturulur. Böylece vacip eda edilmiş olur. Komutanın yerli yerinde zekât paralarını kullanması ile de velâyet görevi yerine getirilmiş olur. Böylece yazar, ağır silahların birliğin emrine verilmesini, *temlik*in gerçekleşmesi için yeterli görür.⁹¹

Buraya kadar, fakir mücahitlerin, fakir hacıların, ilim talebesinin ve *temlik* kaydının gözetilmesiyle birlikte Allah’a tâat ve hayır işlerinde çalışan her ihtiyaç sahibinin fukaha tarafından *fî sebîlillâh* ifadesi altında değerlendirildiğine dair görüşler aktarıldı. Ancak genel kanaat, zekât konusu özelinde sarf yerlerinden *fî sebîlillâh* ile kastedilenin fakir mücahitler olduğu yönündedir. Şahsa *temlik*i zekâtın rüknü veya sıhhat şartı kabul eden fukaha, *fî sebîlillâh*ı yorumlarken, şahsa *temlik* kaydını göz önünde bulundurmuştur. Bundan dolayı bu sınıf altında değerlendirileceklerin birey olmalarını dile getirmişlerdir. *Fî sebîlillâh*ın yorumunda farklılaşmalar dahi Ebû Yusuf’un yolların yapım ve onarımı şeklindeki görüşü dışında birey dışı bir yoruma gidilmemiştir.

⁹⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Kitapevi, İstanbul, IV, 2578-2579.

⁹¹ Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2581.

İKİNCİ BÖLÜM

20. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİK DURUM, DONANMANIN ÖNEMİ VE DONANMAYA ZEKÂT VERİLMESİ İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

I. 19. ve 20. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti Ekonomisi

Bu kısımda asıl olarak 20. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin ele alınması gerekmektedir. Ancak 20. yüzyıl ekonomisini önceki dönemlerden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bundan dolayı 20. yüzyılda meydana gelen ekonomik gelişmelere zemin hazırladığı ve olayları tarihsel gelişim süreci içinde ele almak planladığı için bir öncekin yüzyılla birlikte ekonomik gelişmeler değerlendirilecektir.

Sanayi devrimi ile birlikte başta İngiltere olmak üzere, Avrupa ülkeleri seri üretime geçerek, insan gücüne dayalı üretime oranla daha ucuza ve daha fazla ürün üretmeye başlamıştır. Daha fazla üretim, zamanla ham madde ihtiyacını ve üretilen malların satışı için yeni pazarlar bulma ihtiyacını körüklemiştir. Yeni pazar ve daha ucuza ham madde arayışı, sanayileşmiş ülkelerle ekonomisi tarıma dayalı olan ülkeleri ithalat-ihracat ilişkisi içine sokmuştur. Böylece sanayi ülkeleri, ekonomisi tarıma dayalı olan ülkelere ham madde ithal etmekte, tarım ülkeleri de sanayi ülkelerinden ürün ithal etmiştir.⁹²

Bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti de tarımsal ürünler yetiştirip sanayileşmiş ülkelere satmakta ve ardından da çeşitli ürünler ithal etmekteydi. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın mamul madde ihtiyacını Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri karşılamakta iken, bu ülkeler İngiltere'nin daha ucuz olan fiyatlarıyla rekabet edemeyeceklerini anlayınca Osmanlı Devleti'nin ithalatında İngiltere tek başına söz sahibi olmaya başlamıştır.⁹³ İngiltere'nin Osmanlı pazarında bu denli etkin olmasında ürettiklerini daha ucuza ihraç etmesinin yanında, 16 Ağustos 1838 yılında Osmanlı Devleti ile imzaladığı Balta Limanı Ticaret antlaşmasının da etkisi yadsınamaz. Bu antlaşma ile birlikte İngiliz tüccarları, "en çok müsaadeye mazhar millet" olma vasfını

⁹² Şevket Pamuk, *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 193-196.

⁹³ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 25.

haiz olmakla kalmıyor; aynı zamanda ‘en çok müsaadeye mazhar yerli tüccar’ mertebesine de ulaşmış bulunuyordu.”⁹⁴

İngiltere ile yapılan antlaşma sonucu %3 olan gümrük vergisi %5’e çıkmıştır. Bu yükselme Osmanlı ekonomisi açısından ilk aşamada olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak uzun vadeli olarak ithalat rakamlarında meydana gelen yükselmeler göz önünde bulundurulduğunda, bunun Osmanlı ekonomisi açısından yıkıcı bir yönünün de olduğu anlaşılmaktadır. Şu ifadeler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır:

1839-1844 yılları arasında ortalama 2.174.000 sterlin olan ithalat, 1845-1850 yıllarında 3.769.000 sterline çıkıyor. Böylece 23 yıl içinde Türkiye’nin İngiltere’den ithalatı değer olarak %400 ‘den daha çok artarken, Türkiye’nin toplam İngiliz ihracatındaki payı da %1,9’dan %4,9’a yükseliyor.⁹⁵

Ticaret antlaşmasının İngiliz tüccarlara kazandırdığı imtiyazlardan biri de yerli tüccarların ödemekle yükümlü olduğu iç gümrüklerden, İngiliz tüccarların muaf tutulmasıydı.⁹⁶ Ayrıca bu antlaşma ile birlikte yed-i vâhid olarak adlandırılan tekel düzeni de kaldırıldı. Yed-i vâhid düzeninde, devlet bir malın dış ticaretini bir kimseye vermekte, savaş dönemleri gibi sıkışık zamanlarda, devlet bu malların ihracını yasaklayabiliyor ya da dış ticarete ekstra vergiler getirebiliyordu. Böylece ülkenin mal veya para ihtiyacının karşılanmasına yed-i vâhidler hizmet etmekteydi.⁹⁷

Balta Limanı antlaşmasının İngiliz tüccarlara sağladığı imtiyazların devletin ekonomisine zarar vereceği açık olmakla birlikte neden böyle bir antlaşma imzalandı sorusu akla gelebilir. Bir taraftan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın tehditleri, öbür taraftan da Rusya’nın artan etkinliğine karşı, Osmanlı Devleti bir nevi çözümlü İngiltere’ye sığınmakla buldu denilebilir.⁹⁸

⁹⁴ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı’na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 139.

⁹⁵ Kurmuş, *a.g.e.* s. 26.

⁹⁶ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, Türk Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 18.

⁹⁷ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 29-30.

⁹⁸ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s. 20.

İngiliz tüccarlara sağlanan imtiyazlar 1838 yılında Fransız tüccarlara da sağlanmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda Fransa'yı diğer Avrupa devletleri izlemiştir.⁹⁹ Ticaret antlaşmasının bir gereği olarak malın bir yerden başka bir yere nakledilmesi durumunda alınmakta olan %8 oranındaki iç gümrüğün kalkması ile birlikte yabancı mallar Osmanlı pazarlarında yayılmaya başladı. İkel sınıî yöntemlerle üretime devam etmeye çalışan yerli esnaf yabancı mallarla mücadelede korumasız kaldı. Osmanlı iç pazarında serbestçe dolaşmaya hak kazanan yabancı ülkelerin ürünleriyle rekabet etmeye daha fazla direnemeyen yerli üretici zamanla iş yerlerini kapatma yoluna gitmiştir.¹⁰⁰ Esnaf, daha fazla direnemezken vatandaş ise, yabancı ülkeler için ham madde üretimi için çalışmakta, bunun karşılığında elde ettikleri para ile yabancı ülkelere ithal edilen ürünleri satın alarak hayatlarını devam ettirmeye çalışmaktaydı.¹⁰¹

Ticaret antlaşması sonrasında devletin ithalat ve ihracat rakamları arasındaki fark, gün geçtikçe artmaya başlamıştır.¹⁰² Bu bütçe açığının yanında Kırım Harbi de patlak verince 7,5 milyon lira olarak tahmin edilen savaş masraflarını karşılamamanın mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. Her ne kadar önceki yıllarda dış ülkelere borç almak yerine Galata Bankerlerinden borç alma yoluna gidildiyse¹⁰³ de Kırım Harbinin masrafları için, Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa yabancı ülkelere borç almıştır.¹⁰⁴

Yukarıda da belirtildiği üzere yed-i vâhidler devletin bunalım zamanlarında başvurduğu ek gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Yed-i vâhidler ticaret antlaşmasının imzalanmasıyla birlikte kalkınca Kırım Savaşı için ihtiyaç duyulan hazırlıkların temini de mümkün olmamıştır. Dolayısıyla devletin dış borçlanmaya gidişinde yed-i vâhidlerin kaldırılmasının önemli bir etken olduğu söylenebilir.¹⁰⁵

Yabancı ülkelerin ve tüccarların devletin ekonomisinde daha da güçlenmesini sağlayan unsurlardan biri de Islahat Fermanı'dır. 1856 yılında ilan edilen Islahat

⁹⁹ Kütükoğlu, *a.g.e.* s. 145.

¹⁰⁰ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 16.

¹⁰¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, XIII, 436.

¹⁰² Biltekin Özdemir, *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara 2010, s. 48.

¹⁰³ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 141-144.

¹⁰⁴ Kırkor Kömürçan, *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi*, Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul 1948, s. 12.

¹⁰⁵ Özdemir, *a.g.e.* s. 9.

Fermanı da azınlık ve yabancılar lehine çeşitli imtiyazlar içermekteydi. Yine aynı yıl imzalanan Paris Barış Antlaşması ile birlikte, serbest ticaretin önündeki engellerin tamamen kaldırılması, ülkedeki bankerlerin güçlendirilmesi yolundaki önemli adımlardan biri olan iç borcun dış borca dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Bunun karşılığında da Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri ailesinin bir üyesi haline gelmekteydi.¹⁰⁶

Kırım savaşı sebebiyle zorunlu olarak başlayan dış borçlanma bir defayla sınırlı kalmamıştır. 1854-1874 yıllarında Osmanlı Devleti toplamda 15 defa dış borçlanma yoluna gitmiştir. Dış borçlanma sonucu devlete yüklenen borç toplamda 5.297.676.500 frank iken, ihraç fiyatına göre alınan net miktar 3.012.884.714 franktı. Yani devlete yüklenen borç, devletin eline geçen net miktarın neredeyse iki katına denk gelmekteydi.¹⁰⁷

1873 yılında meydana gelen ve Avrupa, Amerika gibi büyük ekonomilere sahip olan ülkeleri etkisi altına alan borsa krizleri yeni bir buhranın habercisiydi. Borsa krizleri sonucu Osmanlı Devleti, önceki dönemlerde başvurduğu dış borçlanma imkanını kaybetmeye başlamıştır. Çünkü borsa krizi ile birlikte Osmanlı, Avrupa'da kendisine fon sağlayacak ülke bulamaz hale gelmiştir. Bu durum, Osmanlı'yı 1875 yılının sonbaharında yıllık olarak ödediği borç miktarını yarıya indirdiğini, bir sonraki sene ise ödemeleri tamamen durdurduğunu ilan etmek zorunda bırakmıştır.¹⁰⁸

1877-1878 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı da Osmanlı ekonomisi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu savaş sonunda imzalanan Ayestefanos Antlaşmasına göre Osmanlı, Rusya'ya savaş tazminatı olarak 1.410.000.000 ruble ödemek zorunda kalmıştır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin, bazı topraklarını Rusya'ya bırakması sonucu geriye ödemesi gereken 400.000.000 ruble kalmıştır.¹⁰⁹ Osmanlı-Rus savaşı Osmanlı aleyhine bitip Osmanlı'ya savaş tazminatı yükleyince, Osmanlı'dan alacağı olan batılı ülkeler derhal harekete geçtiler. Berlin kongresinde bu

¹⁰⁶ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 23

¹⁰⁷ Parvus Efendi, *Türkiye'nin Can Damarı Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islâhı*, Haz. Filiz Dıġırođlu, Taş Mektep Yayın Atölyesi, İstanbul 2014, s. 24.

¹⁰⁸ Pamuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, s. 23.

¹⁰⁹ Karal, *a.g.e.* XIII, 66.

kaygılarını dile getiren batılı devletler, Osmanlı borçlarını görüşmek üzere bir komisyonun kurulacağını da karara bağladılar.¹¹⁰

Osmanlı Devleti'ne borç veren bankerler de 1879 yılında alacaklarını güvence altına almak için, teminat olarak *Rüsûm-u Sitte* olarak adlandırılan tütün, balık avı vergisi, bazı bölgelerin ipek öşürleri, tuz, pul ve içki vergilerini 10 yıl süreyle devraldılar. 1881 yılında ilan edilen Muharrem Kararnamesi ile birlikte *Rüsûm-u Sitte İdaresi* yerine Osmanlı Devleti'nden alacağı olan devletleri temsil eden 6 üye ve Osmanlı Devleti'ni temsilen de bir Osmanlı vatandaşı olmak üzere, 7 üyeden oluşan *Duyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye* kurulmuştur.¹¹¹ Muharrem Kararnamesi'ne göre devletin toplam borcu, 239,5 milyondan 125,3 milyona inerken, senelik faiz miktarı da 13,2 milyon liradan 7,6 milyon liraya inmiştir.¹¹² Böylece Osmanlı Devleti hem toplam borç miktarında hem de faiz oranında indirime giderek kârlı çıkmıştır. Duyûn-u Umûmiye idaresi kurulduktan sonra, Osmanlı ödemekle yükümlü olduğu yıllık taksitlerin ifası için, yabancı ülkelerden borç almaya devam etmiştir.¹¹³

Muharrem Kararnamesi ile kurulan Duyûn-u Umûmiye İdaresi, kendisine bırakılan gelirleri toplayıp, alacaklılara ödemek üzere kurulmuş olmakla birlikte, zamanla ülkenin maliye nezaretinden farklı bir maliye haline gelmiştir. Ayrıca devlet içindeki payı da zamanla artmıştır. Mesela 1881 yılında kurulurken geliri 2,54 milyon lira iken 1911-1912 yıllarında bu miktar 8,16 milyona ulaşmıştır. Yani devletin gelirleri içindeki payı %17 iken %27 olmuştur.¹¹⁴ 1915 yılına gelindiğinde 5300 çalışanı bulunan Duyûn-u Umûmiye İdaresi adeta devlet içinde bir devlet halini almıştır. İdarenin yönetim kuruluna seçilecek kişileri Avrupa Devletleri onaylamaktaydı. Zamanla İdare, Avrupalı devletlerin Osmanlı'ya karşı aktif olarak kullandığı siyasi, iktisadi ve mali bir silah haline almıştır.¹¹⁵

¹¹⁰ Karal, *a.g.e.* XIII, 426.

¹¹¹ Faruk Yılmaz, *Osmanlı Borçları (Duyûn-u Umûmiye)* Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 53-54.

¹¹² Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, y.y.1970, s. 261.

¹¹³ Karal, *a.g.e.* XIII, 432.

¹¹⁴ Eldem, *a.g.e.* s. 264.

¹¹⁵ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 82-83.

1873 yılında yaşanan borsa krizi ile birlikte, Osmanlı'nın kendisine borç verecek ülke bulamaz hale geldiği yukarıda ifade edildi. Duyûn-u Umûmiye İdaresi'nin kurulması ile alacaklarının tahsili konusunda herhangi bir kuşkusu kalmayan yabancı devletler, Osmanlı'nın borç taleplerine borsa krizi öncesi dönemde olduğu gibi, olumlu cevap vermeye devam etmiştir. Bu durum, her ne kadar borçların zamanında ödenmesi için olumlu bir durum olarak görünmektense de alınan borçlarla birlikte devletin borçları gün geçtikçe artmaya devam etmekteydi.¹¹⁶

Ekonomik ve siyasi problemler dış ilişkilerde ülkeyi zayıflatmış, bu da devletin diğer güçler arasında denge politikası gütmesine yol açmıştır. Berlin Kongresi ile zor günler yaşayan Osmanlı Devleti, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin artık kendisine yaşama hakkı tanımayacağını anlayınca Almanya'ya yakınlık duymaya başlamıştır.¹¹⁷ Almanlar ise Prusya Krallığı döneminden, ilgili döneme kadar Osmanlı Devleti'ne karşı dostane duygular beslemişlerdir. 18. yüzyıla gelince Osmanlı ile askeri ittifak kurma girişiminde bulunmuşlardır. İki devletin de bir bakıma diğerine ihtiyaç duyması, 20 Ağustos 1890 yılında iki devlet arasında ticaret anlaşmasının imzalanmasıyla meyvesini vermiştir. Bu anlaşma ile birlikte Almanya lehine olan ayrıcalıklar artarken Osmanlı tüccarları da Almanya'da 'en ziyade müsaadeye mazhar devletin tüccarı' sıfatını kazandı. Karşılıklı olarak her ne kadar çeşitli imtiyazlar tanınmış olsa da Alman hükümeti, Osmanlı'nın yaptığı gibi bir vergi indirimine gitme vaadinde bulunmamıştır. Yani Almanlar, imzalanan ticaret anlaşmasından daha kârlı çıkmışlardır.¹¹⁸

Alman hükümeti, Anadolu'nun zenginliklerinden faydalanmak istemekteydi. Ancak, istediği yerlere ulaşması için ihtiyaç duyulan alt yapı Anadolu'da henüz mevcut değildi. Bunun temini için Alman hükümeti, Bağdat-Basra'ya uzanan bir demiryolu projesi sundu. Bu demiryolu sayesinde Alman sermayesi, Anadolu'ya girebilecekti.¹¹⁹ Osmanlı Devleti de demiryolu inşasıyla birlikte Alman hükümetinin kendisine ihtiyaç duyacağını ve bundan dolayı her türlü yardımda bulunacağını, ayrıca

¹¹⁶ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çev. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s. 20-21.

¹¹⁷ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 49-50.

¹¹⁸ Ortaylı, *a.g.e.* s. 55-58.

¹¹⁹ Ortaylı, *a.g.e.* s. 127-128.

o bölgede sık sık meydana gelen isyanların bastırılmasının da kolaylaşacağını düşünmekteydi.¹²⁰ Demiryollarının yapımı için Osmanlı Devleti borçlanma yoluna gitmiştir. Mesela Konya-Bağdat arası döşenecek demiryolu için Alman Deutsche Bank aracılığıyla borç alan Osmanlı, aldığı borca karşılık da bazı sancakların öşrünü göstermiştir.¹²¹

Osmanlı ekonomisini olumsuz etkileyen durumlardan birisi de devletin sahip olduğu ticaret yollarının II. Abdülhamit döneminde önemini kaybetmesidir. İngilizler'in Mısır'ı işgali ile birlikte Süveyş-Kızıldeniz bağlantısı Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır. Ayrıca Rusların alternatif bir yol için açtığı tesisler de Trabzon-İran yolunun önemini yitirmesine neden olmuştur.¹²²

Enver Ziya Karal, II. Abdülhamit döneminde ekonominin kötü bir durumda olmasının sebeplerini sayarken, o dönemde devletin Batı tarzı bir ekonomi modeli ortaya koyacak uzmanlarının olmayışını, devletin bütçesini düzenleyenlerin alanında uzman olmayan kişiler oluşunu ve Sultan Abdülhamit'in bizzat müdahalede bulunarak bütçeyi şekillendirmesini de dile getirmektedir.¹²³

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte gücü ele geçiren Jön Türkler, devletin o zamana kadar takip ettiği ekonomi politikasının değişmesi gerektiği fikrini taşımaktaydı. Ülkede hâkim olan yeni güç, ekonomide liberalizmin hâkim olması gerektiği kanısındaydı.¹²⁴ Jön Türkler her ne kadar yeni bir ekonomik modeli savunsa da kendilerinden öncekilerin yaptığı gibi onlar da dış borçlanma yoluna gitmişlerdir. Mesela II. Meşrutiyetin ilan edildiği yıl, bütçe açığı sebebiyle ve kısa vadeli borçların ödenmesi için borç alındı. Bunu farklı farklı borçlar takip etmiştir. Kendilerinden önceki dönemde nasıl demiryolları yapımı ve savaş giderleri için borç alındıysa Jön Türkler döneminde de aynı durum devam etmiştir.¹²⁵

20. yüzyılda meydana gelen Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ekonominin tamamen çökmesine sebep olmuştur. Devlet bu

¹²⁰ Karal, *a.g.e.* XIII, 175-176.

¹²¹ Faruk Yılmaz, *Osmanlı'nın Borç Batağı Duyûn-ı Umûmiyye*, İz Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 81.

¹²² Karal, *a.g.e.* XIII, 435.

¹²³ Karal, *a.g.e.* XIII, 421-422.

¹²⁴ Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 23-24.

¹²⁵ Yılmaz, *a.g.e.* s. 85-87.

savaşlar sonucu birçok toprak kaybetmiş, kaybedilen topraklardan ülkeye çeşitli göçler olmuş ve milyonlarca insan da bu savaşlardan zarar görmüştür.¹²⁶ Ancak Balkan Harbi ekonomik politikayı değiştirmesi açısından üzerinde diğerlerinden daha fazla durulmayı gerektirmektedir. Balkan Harbi, Osmanlı Devleti'nde Osmanlılık fikrinin yitirilmesine sebep olduğu gibi ekonomik alanda da liberalizmden sıyrılıp Müslüman-Türk yatırımcının, esnafın himaye edilip desteklenmesi fikrinin vücut bulmasına neden olmuştur. Savaşın sona İttihat ve Terakki, Müslüman Türk'ün ön plana çıkmasına zemin hazırlayacak bir ekonomi politikası izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Müslüman-Türk yatırımcının desteklenmesinin önündeki en büyük engel, Batılı devletlere tanınmış olan kapitülasyonlardı. Kapitülasyonlar sayesinde yabancı tüccar karşısında yerli esnafın ticarete başarılı olma şansı yok denecek kadar azdı.¹²⁷

Devletin milli bir ekonomi politikası izlemesinde Balkan Harbi'nin özellikle etkili olduğu belirtildi. Ancak ekonomide liberal politikadan milli ekonomi modeline doğru meydana gelen dönüşümü sadece bu harbe indirgemek doğru olmaz. O esnada I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte ülkede dış ticaret durma noktasına gelmiştir. Bu da devleti, kendi kendine yetecek bir politika izlemeye sevk etmiştir. Hatta milli bir ekonomi politikası izlenmesindeki asıl sebebin I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni koşullar olduğu söylenirse yanlış olmaz.¹²⁸

Savaşların yıkıcı etkilerinin yanında Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nın başlamasını kısmen ekonomik bakımdan lehine çevirmeyi başarmıştır. Mesela, 1908 yılından beri planlanmakta olduğu halde bir türlü herkes tarafından kabul edilmediği için milli ekonomi düşüncesinin önündeki en büyük engel olan kapitülasyonları, Osmanlı hükümeti I. Dünya Savaşı'nda tarafsız pozisyonunu sebep göstererek kaldırdığını ilan etmiştir. Ayrıca ülkenin maliyesi içinde farklı bir maliye halini aldığı belirtilen Duyûn-u Umûmiye İdaresi'nin çalışmalarını da durdurmuştur. İttihat ve Terakki hükümetinin kapitülasyonları kaldırmasıyla birlikte çeşitli imtiyazlara sahip yabancı şirketlerin de imtiyazları sona ermiş, hatta bazı şirketler satın alınarak

¹²⁶ Kazgan, *a.g.e.* s. 43-44.

¹²⁷ Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 40-44.

¹²⁸ Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 164.

millileştirilmiştir. Hükümet, bu şirketlerin yönetimi altında bulunan çeşitli demiryolu ve denizyolu işletmelerine de el koymuştur.¹²⁹

Liberal bir ekonomi politikasının izlendiği Meşrutiyet'in ilk beş yılında (1908-1913) yabancı sermayeye ve yabancı yatırımcıya ilgi varken, *milli iktisat* politikasının hâkim olduğu, Müslüman Türk'ün ekonomide güçlenmesinin teşvik edildiği 1914-1918 yılları arasında ise kurulan şirketlerdeki yabancı sermaye oranı neredeyse yok denecek kadar azdı. Ayrıca bu dönemde kurulan şirket sayısı da ilk beş yılda kurulan şirketlere oranla daha fazladır.¹³⁰

Ancak bu durum I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle imzalanan Sevr Antlaşması'na kadar devam edebilmiştir. Sevr Antlaşması ile birlikte yeniden devreye giren kapitülasyonlar, bu sefer sadece önceden hak sahibi olan devletlere tanınmakla sınırlı kalmamıştır. Galip gelen diğer devletler de aynı imtiyazlardan faydalanmaya hak kazanmıştır. Bu durum ise Lozan Antlaşmasına kadar devam etmiştir. 1923 yılında Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte kapitülasyonların kaldırılması kabul edilmiştir.¹³¹

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti, yoğun dış ticaret ilişkisinin olduğu Fransa ve İngiltere ile düşman haline gelmiştir. Bu da devletin dış ticaret hacminin düşmesine neden olmuştur. 1916 yılına gelindiğinde devletin dış ticaret hacmi, savaş öncesine nazaran %20 seviyelerini bulmuştur. Devletin sanayi alanındaki çalışmaları da Rusya'nın Ereğli kömür ocaklarını bombalamasıyla olumsuz yönde etkilenmiştir. Ayrıca savaş öncesinde dahi sıkıntısı yaşanmakta olan kalifiye işçi ihtiyacı, savaş döneminde birçok erkeğin savaşa katılması sebebiyle daha da hissedilmiştir. Erkeklerin savaşa katılmasından dolayı tarım da büyük zarar görmüştür. 1918 yılına gelindiğinde Devletin milli gelirinin, savaş öncesi döneme nispeten %40 hatta daha fazla gerilediği söylenebilir.¹³²

Ekonomisi her gün kötüye doğru seyreden İmparatorluk, savaş giderlerini finanse etme yollarını aramaya başlamıştır. Bu yönde atılan ilk adım vergilerin

¹²⁹ Kazgan, *a.g.e.* s. 43-46.

¹³⁰ Toprak, *a.g.e.* Doğan Kitap, s. 55-56.

¹³¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İSAM, Ankara 2017, s. 188.

¹³² Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, s. 165-167.

artırılmasıdır. Ancak devletin ekonomisi kötü bir durumda olduğu için vergilerin artırılması devletin gelirinde ciddi bir artış meydana getirememiştir. Ayrıca giderleri de gelirlerinden fazla olunca, devletin bütçesi açık vermeye devam etmiştir. Bu açığı kapatmak için de maaşlarda kesintiye gitmek gibi farklı çözüm arayışları devam etmiştir. 1915 yılında piyasaya sürülmeye başlanan kâğıt paranın altın lira karşısındaki değeri de gün geçtikçe düşmüştür. Mesela 1916 yılında kâğıt paranın altın lira karşısındaki kur değeri 120 kuruşken, 1918 yılına gelindiğinde bu kur 500 kuruşu bulmuştur. Bu da Osmanlı ekonomisinin, tarihinde yaşadığı en büyük enflasyonu doğurmuştur.¹³³

Donanmanın ıslahı için zekât paralarına başvurulması düşüncesi ile alakalı tartışmaların gün yüzüne çıkması tespit edildiği kadarıyla yaklaşık olarak 1909-1914 tarihlerine denk gelmektedir. Bu sebeple buraya kadar, devletin ekonomik durumuna dair oluşturulmaya çalışılan genel çerçeve tartışmanın arka planının anlaşılması için yeterli olacaktır.

II. 19. ve 20. Yüzyılda Deniz Gücünün Önemi ve Osmanlı Donanmasının Durumu

Sanayi alanında meydana gelen teknolojik gelişmeler ve bu gelişmelerin bir sonucu olarak denizaşırı ülkelerde koloni kurma düşüncesi, sanayi gelişimini tamamlayan ülkelerin eskiden olduğu gibi ahşap ve yelkenli gemi kullanımı yerine kömürle çalışan buharlı ve zırhlı gemiler üretip kullanmasına zemin hazırlayan sebeplerden biridir.¹³⁴

Yukarıda belirtildiği üzere, sanayi gelişimini erken tamamlayıp ham madde ihtiyacı için sömürge arayışına giren İngiltere, güttüğü politika gereği güç bakımından kendisinden sonra en büyük iki devletin donanmasının toplamından daha büyük olan Akdeniz, Anavatan ve Uzakdoğu filosu diye üç büyük filodan oluşan bir deniz gücü meydana getirmiştir.¹³⁵

¹³³ Pamuk, *a.g.e.* s. 170-172.

¹³⁴ Toprak, *a.g.e.* Doğan Kitap, s. 165.

¹³⁵ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, Deniz Basımevi, İstanbul 1983, III, 1.

Dönemin büyük güçlerinden biri olan Fransa, denizcilik konusunda İngiltere kadar güçlü olamadığı halde denizcilik alanında gelişmelere devam etmiştir. Fransa, Uzakdoğu'ya hâkim olma düşüncesiyle Süveyş Kanalı'nın inşası için birçok girişimlerde bulunmuş, en çok hisseyi satın almıştır. Kanal 1869'da inşa edildikten sonra denizcilikte en güçlü olan İngiltere hisseleri toplamaya başlamış ve nihâyetinde hisselerin %80'ine sahip olmuştur.¹³⁶

1827 yılında meydana gelen ve Osmanlı Tarihi'nde "Navarin Faciası" olarak bilinen Navarin Baskını sonucu İngiltere, dünyanın üçüncü büyük donanması olan Osmanlı Donanmasına ait 52 gemiyi yakıp batırırken, 6000 denizcinin de hayatına son vermiştir.¹³⁷ Navarin Baskını sonrası devletin kendi inşa ettiği gemiler ve Mısır'dan getirttiği gemilerden meydana gelen Osmanlı Donanması, 87 gemi ve 20.000 kişilik askerden oluşmaktaydı. 1853 yılında Rus-Osmanlı arasında meydana gelen ve Sinop Baskını olarak bilinen deniz savaşı sonucunda Sinop'ta bulunan Osmanlı filosu bünyesindeki 11 gemi, İngiltere'nin kışkırtması sonucu Ruslar tarafından yakılmıştır.¹³⁸ İngiltere güçlü bir donanmaya sahip olmayan Osmanlı Devleti'nin varlığını hedeflemektedir. Böyle olması durumunda İngiltere için serbestçe hareket etme imkânı doğmakta, sonrasında çeşitli gemiler de satacağı için ekonomik olarak da bir pazar imkanına sahip olmaktadır.¹³⁹ Her ne kadar Osmanlı donanması tamamen Sinop'ta yok edilmediyse de bu kayıp sonucu Osmanlı filosunun birinci sınıf bir donanma olma vasfını kaybettiği tarihe geçmiştir.¹⁴⁰

Çeşitli sahillere sahip olan bir devlet olması sebebiyle Osmanlı'nın da sınırlarını korumak için dönemin şartlarına uygun bir donanmaya sahip olması gerekmektedir. Bu ihtiyacın karşılanması için Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876), bütçenin bir kısmı ve yabancı ülkelerden alınan borçla İngiltere'den zırhlı alınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti de buharlı ve zırhlı gemi yeniliğine ayak uydurarak 30 tanesi zırhlı olmak üzere 106 gemiden meydana gelen modern bir deniz gücüne sahip olmuştur.

¹³⁶ Büyüktuğrul, *a.g.e.* s. 38-41.

¹³⁷ İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, İstanbul 2007, s. 61-62.

¹³⁸ Doğan Hacipoğlu, *Tanzimat'tan I. Dünya Harbine: Osmanlı Bahriyesi*, Deniz Basımevi, İstanbul 2013, s. 28.

¹³⁹ Büyüktuğrul, *a.g.e.* III, 1.

¹⁴⁰ Bernd Langensiepen, Ahmet Gülerüz, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, Çev. James Cooper, Renan Mengü, Denizler Kitabevi, İstanbul 2000, s. 4.

Enver Ziya Karal, ilgili dönemde Osmanlı Devleti'nin caydırıcı bir deniz gücüne sahip olmasının önündeki tek engelin maddi imkânsızlık veya son teknolojiyle donanmış zırhlıların eksikliği olmadığını belirtmektedir. Sermaye problemi belirtildiği üzere borç alma yoluyla halledilmiş ve 30 adet zırhlıya sahip bir donanma meydana getirilmiştir. Karal, asıl problemin bilgi ve tecrübe problemi olduğunu belirtmektedir. Bu düşüncesini desteklemek için de 1866 yılında başlayan Girit isyanını örnek göstermektedir. Bu isyan esnasında devletin güçlü bir donanmaya sahip olmasına karşın asıl problem olan bilgi ve tecrübe eksikliğinden dolayı birkaç adet Yunan gemisinin Osmanlı donanmasını zor bir durumda bıraktığını ifade etmektedir.¹⁴¹

Her ne kadar Karal, Girit isyanı esnasında Osmanlı'nın güçlü bir donanmaya sahip olduğunu belirtmişse de donanma bünyesindeki gemilerin sürati yüksek değildi. Yunanistan bunu fırsat bilip hız kapasitesi yüksek gemiler almış, her türlü personel ve malzeme ihtiyacını bu gemilerle karşılamıştır. Bu durum karşısında Osmanlı yelkenli ve kürekli gemileri herhangi bir faaliyette bulunamamıştır.¹⁴²

Navarin baskınında kullanılan gemiler yelkenli iken, Sinop'taki gemiler ahşaptı. Bu iki savaşla birlikte artık yelkenli ve ahşap gemiler kullanım dışı kalmıştır. Çünkü Sinop'ta Rusların kullandığı mermiler, ahşap gemilerin dayanıksız olduklarını ortaya koyunca, ahşap gemilerin yerini demirden üretilen gemiler almaya başlamıştır.¹⁴³ Osmanlı da modern gemilerle donanmasını güçlendirmek ve donanmasında yenileşme için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Yenileşme çabaları kapsamında yapılan yeniliklerden birisi, 1867 yılında Umûr-ı Bahriye Nezareti'nin kurulmasıdır.¹⁴⁴ Bu kapsamda çeşitli zırhlılar alınarak donanma güçlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çabalar II. Abdülhamid döneminde de kısmen devam etmiştir. Mesela II. Abdülhamid 1885 yılında İngilizler tarafından üretilmeye başlanan denizaltılardan ertesi sene iki adet alıp donanmaya eklemiştir.¹⁴⁵

Deniz endüstrisini yakından takip eden ve dünyanın üçüncü büyük donanmasına sahip olan Osmanlı, donanma ile müdahale edebilecek yerlerden olan Mısır, Kıbrıs ve

¹⁴¹ Karal, *a.g.e.* XII, 190-191.

¹⁴² Hacıoğlu, *a.g.e.* s. 77.

¹⁴³ Hacıoğlu, *a.g.e.* s. 31.

¹⁴⁴ Hacıoğlu, *a.g.e.* s. 87.

¹⁴⁵ Şakir Batmaz, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2010, s. 134.

Tunus, Berlin antlaşması sonrası İngiltere ve Fransa tarafından ele geçirildiği halde, devlet herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. İlerleyen yıllarda da donanma ağır mali yük sebebiyle Haliç'e zincirlenmiş ve gereken bakımlar yapılmadığı için, donanma çürüme ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁴⁶

Osmanlı devleti 1897 yılında meydana gelen Osmanlı-Yunan savaşından galip olarak çıkmışsa da Osmanlı donanmasının savaşta ne kadar etkili olduğu tartışmaya açıktır. Haliç'te çürümeye bırakılan gemiler, bakımsız ve donanımsızken, mürettebat da savaşa katılacak donanıma sahip değildi. Sayı bakımından üstün olduğu halde teknik bakımdan yetersiz olan Osmanlı Donanması, savaş esnasında savunma yapmaktan başka kayda değer bir etkinlikte bulunamamıştır. Donanmanın bu denli pasif kalışını Metin Hülagü, o dönemin askeri politikasının kara gücü ve demir yolları üzerine yoğunlaşmasına, deniz gücü için gerekli girişimlerde bulunulmamasına bağlamaktadır¹⁴⁷

19. yüzyılın sonuna doğru Osmanlı Donanmasının içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermesi bakımından, Osmanlı-Yunan Savaşı'nın ertesini yılı, Alman imparatorunun İstanbul'a gelişi önem arz etmektedir. Alman imparatorunu karşılamak ve imparatora refakat etmek için Marmara'ya zırhlılar ve gemiler açılmıştır. Ancak açılan gemilerin hiçbiri hareket edememiştir. Gemilerin kazanları patlamış olduğundan hepsi olduğu yerde kalmıştır.¹⁴⁸

Sultan Abdülaziz döneminde güçlü bir donanmaya sahip olduğu halde, sonraki dönemde devletin deniz savaşlarında başarısız oluşu, yukarıda da belirtildiği gibi donanma bünyesinde kalifiye askerin ve teknisyenin olmayışından ve Sultan Abdülaziz sonrası dönemde donanma için gerekli harcamaların yapılmayıp gemilerin çürümeye terk edilmesinden kaynaklanmıştır. Kalifiye asker ve teknisyen ihtiyacının çözüme kavuşturulup donanmanın teknik bakımından reformu için Almanya'dan eğitmenler getirilmişse de istenilen sonuç elde edilmemiştir. Rıfat Orbay, donanmanın

¹⁴⁶ Celalettin Yavuz, *Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Misyenler*, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, İstanbul t.y. s. 109-111.

¹⁴⁷ Metin Hülagü, *Osmanlı Yunan Savaşı Abdülhamid'in Zaferi*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008, s. 150-151.

¹⁴⁸ Sultan Abdülhamid Han, *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, Haz: Alâeddin Çetin, Ramazan Yıldız, Çığır Yayınları, İstanbul 1976, s. 248.

ıslahı için getirilen Alman eğitimcilerin kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini, Alman subayları istedikleri mevkilere tayin ederek Bahriye Nezareti içerisinde bağımsız hareket ettiklerini ifade etmektedir. Ayrıca bu eğitimcilerin, Osmanlı namına görev yapan kimseyi tanımadıklarını, kendilerini Alman hükümeti dışında hiçbir mercie karşı sorumlu kabul etmediklerini ve her türlü raporu onlara ilettiklerini de eklemektedir.¹⁴⁹ İkinci Meşrutiyet ile birlikte Alman uzmanların yerine Amerikalı ve İngiliz uzmanlar getirilmiştir. Böylece Osmanlı, Alman subayların yapamadığını, Amerikalı ve İngiliz eğitimcilerin başarmasını ummuştur.¹⁵⁰

Osmanlı Donanmasının iflasa doğru seyreden durumu 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda ortaya çıkmıştır. Bu durum sonrası, Sultan Abdülhamid, çevresi tarafından donanmaya yönelik olumsuz tavrını değiştirmesi için baskıya maruz kalmıştır. Donanmanın reformize edilmesinden başka çözümün olmadığına kani olan Abdülhamid, bir Donanma Komisyonu kurulmasını talep etmiştir.¹⁵¹ Takip eden yıllarda, ABD hükümetine *Mecidiye* ismiyle bir kruvazör¹⁵², Armstrong'a Osmanlı donanmasının en iyi gemilerinden biri olan *Hamidiye* ismiyle bir gemi siparişi verilmiştir. Bunun yanında bazı gemilerin onarımı ve donatımı da gerçekleştirilmiştir.¹⁵³ Ancak alınan gemilerin bir kısmı denize çıkacak şartlara sahip değildi. Ayrıca modern teknolojiye sahip gemilerin hiçbiri Haliç'ten dışarı çıkmamıştır. Donanma bünyesindeki subaylar, top atışına veya torpido atışına dahi seyirci olamamışlardır.¹⁵⁴ Hüseyin Cahit, donanmanın mevcut durumunu tasvir ederken, buna sebep olanın Abdülhamid Han olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Üstelik Abdülhamid'in bunu kasten yaptığını da ifade eder. Bunun sonucunda da donanma topsuz, torpidosuz bir şekilde yok olmaya mahkûm edilmiştir.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım*, Haz. Sümer Kılıç, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 24.

¹⁵⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 123.

¹⁵¹ Langensiepen, Güteryüz, *a.g.e.* s. 9.

¹⁵² Denizlerde keşif yapmak, kol gezmek, hava ve deniz filolarına kılavuzluk etmek, onları saldırıdan korumak amacıyla toplarla donatılmış hızlı savaş gemisi. (Çevrimiçi) <http://www.lugatim.com/s/kruvaz%C3%B6r> 23 Ocak 2019

¹⁵³ Langensiepen, Güteryüz, *a.g.e.* s. 10-12.

¹⁵⁴ Chris B. Rooney, "Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen İngiliz Deniz Misyonları'nın Uluslararası Önemi", Çev. Önder Kocatürk, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2008, s. 74.

¹⁵⁵ Hüseyin Cahit, "Donanmamız" Tanin, 22 Haziran 1325, s. 1.

Yirminci yüzyılın başında, donanmanın durumunu bir gözlemci vasfıyla ortaya koyması bakımından, Koramiral Sir Douglas Gamble'ın 2 Şubat 1909 tarihinde İstanbul'a donanmanın ıslahı için Bahriye Danışmanı olarak gelişi önem arz eder.¹⁵⁶ İstanbul'a geldiğinde donanmanın içinde bulunduğu duruma ve gerekli eğitimin verilmesi durumunda bahriye neferânının umut vadettiğine yönelik gözlemlerini içeren mülakatını *Tanin Gazetesi* şu şekilde aktarmaktadır:

Ben İstanbul'a geldiğim zaman Donanma-yı Osmanî'nin gayet perişan bir halde olduğunu teslim edersiniz. Donanmanın her şeyi son derece te'sif-i câlib olacak bir derecede idi. Senelerce müddet-i hal-i metrukiyette kalıp denize açılmamıştı. O vakte kadar denize çıkmamış olan bahriye askerleri de kamilen cahil idiler. Kumandam tahtında bulunan sefineler ile ilk defa seyahate çıkışım, bana Osmanlı bahriye neferânının kıymetini takdire imkan verdi. Meğer Osmanlı bahriye neferânı şunun bunun dediği halde değil, demiş. Eğer bunlar sûret-i mütemâdiyede hüsn-i terbiye görececek olurlarsa bir gün en mükemmel bahriye askeri olacaklardır.¹⁵⁷

Donanmanın ve mürettebatın içinde bulunduğu kötü durum, sadece devleti ve devlet erkanını meşgul eden bir konu olarak, sınırlı bir kesimin problemi halinde varlığını devam ettirmemiş, aynı zamanda halkın ve aydın kesimin de yakından ilgilendiği bir konu haline gelmiştir. Donanmanın bu haliyle yakından ilgilenenlerden Doktor Hafız İbrahim, İsmail Hakkı, Başmühendis Haşim Bey ve Doktor Petraki'nin girişimi sonucu 19 Temmuz 1909 yılında donanmanın reformu için gerekli maddi kaynağı temin etmek amacıyla *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye* ismiyle bir cemiyet kurulmuştur.¹⁵⁸ Donanma Cemiyeti'nin kuruluş amacını Selahittin Özçelik Cemiyet'in nizamnamesinden şu şekilde aktarmaktadır:

Donanma Cemiyeti, Osmanlı Devleti'nin büyük devletler arasındaki yerini muhafaza, umumî menfaatleri ve ticari münasebetlerini temin için, ihtiyacımıza göre, bir deniz kuvveti meydana getirmek maksadıyla kurulmuştur. Bu maksadın

¹⁵⁶ Rooney, "Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen İngiliz Deniz Misyolları'nın Uluslararası Önemi", s. 75.

¹⁵⁷ "Gamble Paşa'nın İfâdâtı", *Tanin Gazetesi* 16 Şubat 1910, s. 2.

¹⁵⁸ Selahittin Özçelik, *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 11-13.

gerçekleşmesi için maddî ve manevî her türlü tedbire ve meşru vasıtaya başvurmakla yükümlüdür.¹⁵⁹

Cemiyet kurulur kurulmaz, donanmaya malî destek sağlanması için çalışmalarına başlamıştır. Mesela kuruluşunun üstünden henüz dokuz ay geçen Donanma Cemiyeti, 1910 yılının Nisan ayında *Yadigâr-ı Millet*, *Gayret-i Vataniye*, *Numune-i Hamiyyet* ve *Muavenet-i Milliye* adlı dört zırhlının alınması için Almanlara sipariş vermiştir. Dört zırhlının toplam ücretinin yarısı olan 197.475 Osmanlı Lirası ve 16 kuruşu da Cemiyet peşin olarak ödemiştir.¹⁶⁰

Donanma Cemiyeti'nin etkin olarak donanmaya yeni zırhlıların katılması için çalıştığını gören vatandaşlar, bir yandan cemiyetin çalışmalarını takdir ederken, diğer yandan da zırhlıların satın alımı için ihtiyaç duyulan paraların temini adına ülkenin dört bir tarafından cemiyete yardımlar göndermişlerdir. Mesela Ürdün'den Donanma Cemiyet'ine 7.438 kuruş, İskenderiye'den 20 Osmanlı lirası ve 90 santimlik bir çek, Makedonya'ya bağlı Kumanova'dan 2720 kuruş gönderilmiştir.¹⁶¹ Maddi yardımların yanı sıra Cemiyetin çalışmalarının takdire şayan olduğunu basın hayatında dile getirenler de az değildi. Mesela, *Teârûf-i Müslimin* dergisinde Abdürreşid İbrahim, Cemiyet'in altına girmiş olduğu yükün ağırlığını ve bunun üstesinden gelişini şu sözleriyle dile getirmektedir:

Donanma-yı Osmâni İâne-yi Milliye Cemiyet'i daha iki yaşını ikmal etmemiş bir kız çocuğudur. Henüz vücud bulmuş bir masum iken bunun görmüş olduğu hizmet, meydana getirmiş olduğu kuvvet ve altına girmiş olduğu yük müşarun ileyhanın sinniyle mütenasib değildir. Bilfiil yapmış olduğu işler akılları düçar-ı hayret etmektedir.¹⁶²

Yukarıda ifade edilen 1897 Osmanlı-Yunan savaşı sonrası, Osmanlı donanmasının mevcut durumu artık yabancı devletler tarafından da bilinir hale gelmiştir. Bunun bir yıkıma sebep olmaması için Donanma Cemiyeti'nin basını aktif bir şekilde kullanarak donanmanın ıslahının devletin bekası demek olduğunu halka

¹⁵⁹ Selahittin Özçelik, *a.g.e.* s. 15.

¹⁶⁰ Mehmet Beşikçi, *The Organized Mobilization of Populer Sentiments: The Ottoman Navy League, 1909-1918*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi SBE, 1999, s. 36.

¹⁶¹ Tanin Gazetesi, *Donanma İânesi*, 5 Aralık 1909, s. 3.

¹⁶² Abdürreşid İbrahim, "Donanma-yı İâne-yi Milliye Cemiyeti", *Teârûf-i Müslimin*, İstanbul 26 Ağustos 1326, I/22, s. 205.

ifade etmesi, öte yandan Balkanlarda karışıklığın giderek artması ve Yunanistan'ın donanmasını her geçen gün daha da güçlendirmesi, Osmanlı'yı donanmasını güçlendirmeye yönelik bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Tüm bu sayılan sebeplerden dolayı, Osmanlı Devleti donanmasına *Reşadiye* ve *Sultan Osman* adında iki adet *dretnotu*¹⁶³ 2 Ağustos 1914 günü teslim almak üzere İngiltere ile anlaştı. Bu süreçte Cemiyet, halkı dretnot alımının hayati derecede öneme sahip olduğuna ikna etmiş ve halkın da cemiyete desteği bu dönemde azami dereceye ulaşmıştır. Dretnot alımının tercih edilmesi, o dönemde dretnotların, en büyük askeri gücü temsil etmesinden kaynaklanmaktaydı.¹⁶⁴

Dretnotların deniz savaşlarında ne denli etkin olduğunu Osmanlı, II. Balkan Savaşı esnasında acı bir şekilde tecrübe etmiştir. Osmanlı Donanmasının bitik bir halde olduğunu fark eden Yunanistan, durumu lehine çevirme arayışına girmiştir. Günümüzde halen Pire Limanı'nda müze olarak kullanılan¹⁶⁵ Averof zırhlısı olarak bilinen Yunan zırhlısı, Balkan Harbi'nde tek başına donanmamızı mağlup etmiştir. Averof zırhlısı dakikada üç mermi atma teknolojisine sahipken, Osmanlı donanması bünyesinde bulunan gemiler, üç dakikada bir top atabilmekteydi. Ayrıca Osmanlı donanmasında bulunan gemiler, ağırlıkları sebebiyle yer değiştirme konusunda problem yaşamakta böylece hedef durumunda kalmaktayken, Averof zırhlısı atik hareket kabiliyeti sayesinde hedef olmaktan kurtulmaktaydı.¹⁶⁶

Son taksiti dahi ödenmiş, gemileri teslim alacak mürettebat İngiltere'ye gitmişti. Ancak İngiltere, Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesi üzerine savaş alanına dönüşen Avrupa kıtasının durumunu bahane ederek dretnotların teslimini gerçekleştirilmemiştir.¹⁶⁷ Teslim tarihi dahi kararlaştırıldığı halde teslimi gerçekleştirilmeyen iki *dretnotun* satın alınması fikrinin oluşumu her ne kadar Sultan Abdülhamid'in emriyle kurulan Donanma Komisyonu'na ait ise de *dretnotların*

¹⁶³ Zırhlı bir savaş gemisi tipi. İngilizler tarafından yapıp 1906 yılında denize indirilen, 305 milimetrelilik 10 topu ve muhriplere karşı 24 topu bulunan bir zırhlının ismi iken sonradan bu tipteki zırhlılara ad olmuştur. (Çevrimiçi) <http://www.lugatim.com/s/dretnot> 23 Ocak 2019

¹⁶⁴ Beşikçi, *The Organized Mobilization of Populer Sentiments: The Ottoman Navy League, 1909-1918*, s. 37.

¹⁶⁵ Toprak, *a.g.e.* Doğan Kitap, s. 161.

¹⁶⁶ Zafer Toprak, "Osmanlı Donanması, Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik", *Toplumsal Tarih*, 19/113, Mayıs 2003, s. 15.

¹⁶⁷ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım*, s. 15-16.

taksitlerinin ödenmesinde Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti etkin rol oynamıştır.¹⁶⁸ Bu durum Osmanlı'nın *dretnot* hayallerinin suya düşmesine ve I. Dünya Savaşı'nda denizde daha güçsüz olmasına neden olmuştur. İngiltere'nin iki zırhlıya el koyup, teslim etmeyeceğini bildirdiği tarihte ne Osmanlı Devleti ne de İngiltere henüz savaşın bir tarafı değildi.¹⁶⁹

III. 1909-1914 Yıllarında Basında Donanma

Ele alınan dönemde Fatih dersiâmlarından Demirhisarlı Hafız Hüseyin “Donanma Ne Demektir” başlıklı bir yazı kaleme alıp donanmanın önemine dikkat çeker. Osmanlı'nın başına gelen belaların çoğunun devletin güçlü bir donanmaya sahip olmamasından kaynaklandığını belirtip, sırf güçlü bir donanmamız olmadığından Trablus'u, Rumeli'yi kaybettiğimizi ifade eder. Hatta Müslüman hacıların, hac farzasını ifa etmek için Akdeniz'de ancak yabancı devletlerin himayesi ile geçiş hakkı elde edebildiklerini belirtir. Hafız Hüseyin yazısında sınır güvenliğinin, toprak bütünlüğünün sağlanmasının ilk ve en önemli şartının güçlü bir donanmaya sahip olmaktan geçtiğini dile getirir.¹⁷⁰ Beyrut muhabir-i mahsusu Hayreddin de donanmanın önemini şu sözlerle dile getirmektedir: “Ah! Bizde de bir donanma olsa idi, düşman denizlerimize bu derece hâkim olmaz, izzet-i nefsimiz böyle münkesir kalmazdı.”¹⁷¹

“Donanma İçin” başlıklı bir yazı kaleme alan Salih İhsan, donanmanın ıslahı için her vatandaşın elinden geldiğince yardımda bulunması gerektiğini ifade eder. Özellikle servet sahibi kesimden, Allah'ın onlara verdiği malları saklamamalarını talep eder. Milletinin selameti için, Averof'un gösterdiği vatansever tavrın binde birinin halen içimizden biri tarafından gösterilmemesinden dolayı da ülkedeki zenginlere esef eder.¹⁷² Trabzonlu Hatıpzade Emin tarafından kaleme alınan “Donanmamızı Yapalım Dinimizi Yıkmayalım” başlıklı yazıda, çeşitli denizlere, körfezlere ve boğazlara sahip olan bir ülke olunmasından dolayı, güçlü bir donanma

¹⁶⁸ Selahittin Özçelik, *a.g.e.* s. 167.

¹⁶⁹ Serhat Güvenç, *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 123.

¹⁷⁰ Hafız Hüseyin, “Donanma Ne Demektir”, *Hayri'l-Kelâm*, 5 Şubat 1914, s. 91.

¹⁷¹ Beyrut Muhabir-i Mahsusu Hayreddin, “Hilal'in de Bir Donanması Olsaydı” *Sebilü'r-Reşad*, 19 Eylül 1912, s. 59.

¹⁷² Salih İhsan, “Donanma İçin”, *Sırât-ı Müstakim*, 20 Ocak 1910, s. 312-313.

hazırlanması gerektiği ifade edilir.¹⁷³ Bu minvalde bir yazı da İskilipli Mehmed Atıf tarafından kaleme alınmıştır. Mehmed Atıf da düşman taarruzuna maruz kalan ülkenin, acil bir şekilde mükemmel bir kara ve deniz gücüne ihtiyaç duyduğunu belirtip bunun meydana gelmesi için yalnızca devletin değil zengin vatandaşların da kolları sıvaması gerektiğine dikkat çeker.¹⁷⁴

Buraya kadar temel olarak, Osmanlı donanmasının içinde bulunduğu durumu ve o dönem için donanmanın ne anlam ifade ettiği ortaya koymak hedeflendi. Genel olarak donanmanın, teknolojik ve kalifiye uzman bakımından geride kaldığı, devletin mevcut donanması ile sınırlarını koruyamadığı ifade edildi. Gerek devlet politikasıyla gerek halk desteğini arkasına alan Donanma Cemiyeti'nin teşviki ile donanma reformize edilmeye çalışılmıştır. Ancak, devletin bütçe açığının her geçen yıl daha da artmakta olduğunu önceki kısımda belirtildi. Bundan dolayı, yeni zırhlı alımı, bu bütçe açığının daha da artmasına sebep olmuştur. Bu noktada, aydın kesim Cemiyet'e daha fazla yardımın ulaşması için yeni fikirler ortaya koyma yoluna gitmişlerdir.

IV. Donanma İânesi İçin İleri Sürülen Fikirler

Sigara içenlerin bunu bir süre kısıp, tütüne harcayacakları parayı donanma iânesi için vermeleri¹⁷⁵, maaş ödemesi otuz günlük periyotlar için değil de 32-33 günlük periyotlar için gerçekleştirilirse, devletin kasasından bir maaşın az çıkacağı ve kasada kalan birer maaşla zırhlı siparişinde bulunmanın mümkün olacağı¹⁷⁶, Sultan Abdülhamid Han döneminde devlet nişanı alan kimselerin, nişanlarını Donanma Cemiyeti'ne teberru etmeleri¹⁷⁷ gibi fikirlerin yanı sıra dini motivasyonların da kullanıldığı bazı fikirler gündeme gelmiştir.

Dini motivasyonların kullanıldığı fikirlerden biri, hac mevsiminde, donanma iânesi toplamak üzere kutsal beldelerin uğrak yerlerine iâne sandıkları konulması

¹⁷³ Trabzonlu Hatipzade Emin, "Donanmamızı Yapalım Dinimizi Yıkmayalım", *Beyânülhak*, 6 Aralık 1910, s. 1669.

¹⁷⁴ İskilipli Mehmed Atıf, "Cihad İçin İâne", *Beyânülhak*, 14 Ekim 1912, s. 3130.

¹⁷⁵ Ahmed Cevdet, "Donanmamız İçin Fedakarlığa Nemizden Başlamalı" *Teârûf-i Müslimîn*, 17 Ocak 1911, s. 355.

¹⁷⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, "Fedakârlık Ne Demektir? ve Donanmamız Nasıl Mükemmel Olur?", *Hikmet*, 22 Eylül 1910, s. 3-4.

¹⁷⁷ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, "Donanmamız İçin Bir Fikr-i Musib" *Hikmet*, 29 Eylül 1910, s. 5.

fikridir. Böylece hacılardan yıllık en az dört yüz ile beş yüz bin arasında değişen bir meblağ toplanabilecektir.¹⁷⁸ Bir diğeri Osmanlı beldelerinde yıllık yaklaşık olarak bir milyon lirayı bulan kurban bedellerinin donanmanın ıslahı için verilmesi fikridir.¹⁷⁹ Bir diğeri fikir de her yıl hac mevsiminde hacıların Hicaz bölgesinde kestigi kurbanların bekletilmesi sonucu salgın hastalıklara sebep olduğu öne sürülerek, hacıların hac farizasını eda ederken kurban kesmek yerine kurban bedellerini zırlı gemilerin satın alınması için donanmaya iâne olarak vermeleri gerektiğidir.¹⁸⁰ “Akli başında din kardeşlerime” başlıklı bir yazı kaleme alan Mehmed Fahreddin, hacın, zekâtın, kurbanın ve fitır sadakasının vatanın selameti olmaksızın bir anlam ifade etmediğini, vatanın selametinin de o gün için güçlü bir donanmaya bağlı olduğunu ve herkesin donanma için elinden geleni yapması gerektiğini dile getirmektedir.¹⁸¹ Öne sürülen fikirlerden biri de Müslüman kimliğin bir gereği olarak nisap miktarı mala sahip olan bireyin her yıl mülkiyetinden çıkarması gereken zekât parasını/malını donanma lehine Donanma Cemiyeti’ne vermesidir.

V. Zekât Paralarının Donanmaya Verilmesi ile İlgili Tartışmalar

İlgili dönemde zekât gelirlerinin donanmaya aktarılması meselesi, tespit edilebildiği kadarıyla, ilk defa İskilipli Mehmed Atıf tarafından dile getirilmiştir. Mehmet Atıf, *Sırât-ı Müstakîm*’in 107,108 ve 109. sayılarında “Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriye ve Bahriyenin Ehemmiyet ve Vücûbu” başlığıyla üç serilik bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıya, bir devletin güçlü veya zayıf olmasının, kara ve deniz gücü ile paralel olduğu belirtilerek başlanır. Ardından Enfal sûresinin 60. âyetinde, her dönemin kendi şartlarına uygun kara ve deniz gücünün oluşturulmasının emredilmiş olduğuna dikkat çekilir.¹⁸² Yazının devamında, deniz savaşına katılmanın, kara savaşına katılmaktan daha hayırlı olduğunu bildiren rivayetlere yer verilir. Bu şekilde,

¹⁷⁸ Müstantik Muavini Nazmi, “Meclis-i Mebusan-ı Osmani’ye Açık Mektup: Osmanlı Donanması”, *Sırât-ı Müstakîm*, 16 Temmuz 1909, s. 304.

¹⁷⁹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “Donanmamız İçin Senevi Bir Milyon Lira!” *Hikmet*, 27 Ekim 1910, s. 2.

¹⁸⁰ el-Fakir Ali Rıza en-Nişaşibi el-Makdisi, “Hutbelerimiz”, *Hikmet*, 27 Ekim 1910, s. 2-3.

¹⁸¹ Mehmed Fahreddin, “Akli Başında Din Kardeşlerime”, *Sırât-ı Müstakîm*, 8 Aralık 1911, s. 225-226.

¹⁸² İskilipli Mehmet Atıf, “Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriye ve Bahriyenin Ehemmiyet ve Vücûbu”, *Sırât-ı Müstakîm*, 22 Eylül, 1910, s. 39.

deniz savaşları için hazırlık yapmak ve bizzat bu savaşlara katılmanın dini alt yapısı oluşturulur. Nihâyetinde, bütün Müslümanların, Osmanlı donanmasının içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için çalışmalarının farz-ı ayn olduğu belirtilir. Buna göre gerekli hazırlıklar yapılmadığı takdirde savaşta yenilgi alınabilir, hatta büsbütün devlet yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Bu durumda yardımda bulunmayanlar adam öldürme, domuz eti yeme, içki içme hatta anneleriyle cinsel ilişkiye girmek gibi büyük bir günah işlemiş olur.¹⁸³

Mehmed Atıf, nafilî hac ile sadakayı donanmaya yardımda bulunmaya kıyaslamaktadır. Donanmaya yardımda bulunmakla kamunun menfaati gözetilirken, nafilî hac kişinin kendisi ile, sadaka ise daha az bir grupla sınırlı kalır. Bundan dolayı donanmaya yardımda bulunmanın, nafilî hacca gitmek veya fakirlere sadaka vermekten daha ziyade sevap olduğu sonucuna varılır. Zekât ve fitır sadakası gibi farz ve vaciplere gelince, bunların cihat hazırlıkları için harcanması câiz değildir. Şeyhîzâde; *temlîki* kâbil olmayan mescit, medrese gibi hayır işlerine ve köprü, karakol ve gemi gibi cihat işlerine zekâtın verilemeyeceğini belirtir. Birinci bölümde aktarıldığı üzere, Şeyhîzâde, zekâtını bu yerlere aktarmak isteyen kişinin bir fakir vasıtasıyla bunu yapabileceğini belirtmektedir. Şeyhîzâde'nin belirttiği şekilde işlemi gerçekleştirenlerin zekâtlarını ifa ettikleri ifade edilmektedir.¹⁸⁴ Böylece Mehmet Atıf, doğrudan donanmaya zekât verilemeyeceğini, bunun yerine fakir bir Müslüman vasıtasıyla dolaylı olarak verilebileceğini ifade eder. Ayrıca nafilî sadakaların donanma îânesi dışında bir yere verilmemesini de teşvik eder.

Mehmet Atıf'tan sonraki süreçte zekâtın donanmaya verilmesi meselesi, yaklaşan kurban bayramı nedeniyle tek başına ele alınmamış, hac ve kurban gibi meselelerle birlikte mütalaa edilmiştir. Konunun gündeme taşınması için büyük bir çalışma içine giren *Hikmet Gazetesi*, ilk olarak kurban paralarının donanmaya verilmesi fikrini gündeme taşımıştır. İlerleyen süreçte, hac ve zekât paralarının da donanmaya verilmesi fikri ortaya atılmıştır. Kurban paralarının donanma için toplanılması fikrinin *Hikmet Gazetesi* tarafından ilk defa dile getirilmesi, tespit edildiği

¹⁸³ Mehmet Atıf, "Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriye ve Bahriyenin Ehemmiyet ve Vücûbu", *Sırât-ı Müstakîm*, 6 Ekim 1910, s. 75.

¹⁸⁴ Mehmet Atıf, "Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriye ve Bahriyenin Ehemmiyet ve Vücûbu", 6 Ekim 1910, s. 76-7; Ayrıca bkz: Şeyhîzâde, *Mecmau'l- enhur*, I, s. 328.

kadarıyla Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi tarafından kaleme alınan “Donanmamız İçin Senevi Bir Milyon Lira!” başlıklı yazıyla olmuştur. Bu yazıyı, el-Fakir Ali Rıza en-Nişaşibi el-Makdisi’nin kaleme aldığı ‘Hutbelerimiz’ başlıklı yazı takip etmiştir.

Hikmet Gazetesi, kurban paralarını donanma için isterken öncüllerini şu şekilde oluşturur: “Fakir ve yolcu olmayan her Müslümanın kurban kesmesi vacip iken dinin, vatanın ve Müslümanların korunmasına yardım etmek her Müslümana farzdır. Dinin, vatanın ve halkın selameti de güçlü bir donanmaya bağlıdır. O halde güçlü bir donanmayı meydana getirme farzası her türlü farza takdim edilmelidir.”¹⁸⁵ Güçlü bir donanmaya sahip olmanın gerekçelendirilmesi sadedinde Enfal suresinin 60. âyeti de delil alınmıştır.

Kurban paralarının talep edilmesi fikrinin halktan rağbet görmesi için, *Hikmet Gazetesi*’nin bir başka yazarı da konuyla ilgili bir fetvanın yayınlanmasının etkili olacağını dile getirir.¹⁸⁶ Bu gibi talepler üzerine *Hikmet Gazetesi*, Meşihat makamından kurban paralarının donanmaya verilmesi için bir istiftâda bulunur. Ancak Meşihat makamı, kurbanın mahzâ Allah hakkı olduğunu ve kan akıtma işlemi olmaksızın kurban parasını vermenin, vacibin ifası için yeterli olmayacağını dile getirmiştir. Bu fetva üzerine *Hikmet Gazetesi*, “müftülerden fetva alsan bile kalbinden dahi fetva al” şeklinde bir yorumda bulunarak tavrını açık bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁸⁷

M. Saffet, *Hikmet Gazetesince* kurban bayramı münasebetiyle kurban paralarının ve bu bağlamda zekâtın dahi donanma için istenilmesine ve Donanma Cemiyeti’nin kongresinde zekâtın donanma îanesine verilebileceğine dair fetvahaneden fetva talebinde bulunulmasına karar vermesine cevap mahiyetinde bir yazı kaleme almıştır. Yazıda, her farzın veya vacibin kendine has rükün ve şartlarının olduğu ve bunlar yerine getirilmeden farz ve vacibin eda edilmiş olmayacağı üzerinde durulur. Zekâtın sarf yerlerinin Kur’an’da açıkça belirtilmiş olduğu ve fukahanın da

¹⁸⁵ Şehbenderzade, “Donanmamız İçin Senevi Bir Milyon Lira!” s. 7.

¹⁸⁶ Mehmed Nuri, “Efkâr-ı Musîbe: Bir Mektuptan”, *Hikmet*, 3 Kasım 1910, ek s. 231.

¹⁸⁷ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, “Bizim İstiftamız, Meşihatın Fetvası ve Ferman-ı Nebevî”, *Hikmet*, 8 Aralık 1910, s. 1.

temlik kaydından dolayı zekâtın verilemeyeceği yerleri açıkladığı, zekâtın fakirlerin hakkı olduğu vurgulanır.¹⁸⁸

“el-Hak Bi’l-İttiba Ehakk ‘Hakk İttibaa Ehakkdır” başlıklı yazıda kurban paralarının yanı sıra hac ve zekât paralarının da donanmaya verilmesi açık bir şekilde dile getirilir. Yukarıda zikredilen âyette “تَرْهَبُونَ” cemi fiili, “أَعْدُوا” emrinin failinden haldir. Yani bu ifade “أعدوا حال كونكم مرهبين” şeklinde anlaşılmaktadır. Fıkıh usulünde bilindiği üzere, hal beyân-ı tağyir grubundandır. Yani âyeti kerimede düşmanı korkutacak şekilde tam bir hazırlığın yapılması emredilir. Vatanın selametini temin, düşmanın saldırısını bertaraf edecek bir gücün hazırlanması gerektiği emrinin yerine getirilmesine bağlı olduğu için, bu emir bir ferman-ı siyasiyedir. Bundan dolayı, diğer ibadetlerin yerine getirilmesi, bu emrin tamamen yerine getirilmesine bağlıdır.¹⁸⁹ Müftü Fahreddin, yazının devamında herkesin zekât ve hac ile ilgili âyetleri ön plana çıkardığını ancak, hiç kimsenin düşmana karşı kuvvet hazırlanması ile ilgili zikredilen âyeti gündeme getirmedeğini belirtir. Oysa ki, Enfal suresindeki ilgili âyet de tıpkı namaz ve haccı emreden âyetler gibi Kuran’dan bir âyettir.¹⁹⁰ Emirlerin ve nehiylerin, bir öncelik-sonralık sıralamasına tabi tutulduğunu belirten yazar, vatanın bir işgale uğraması durumunda hacca gitmenin ve zekât vermenin mümkün olmayacağını ifade eder. Dahası Müslüman bireye haccın farz olmasının şartlarından biri de yolların güvenli olmasıdır. Vatanın güvenliği sağlanmadan yolların güvenliğinin nasıl sağlanacağı sorusunu ortaya atan yazar, her şeyden önce vatanın güvenliğinin sağlanması gerektiğini dile getirir.¹⁹¹

Hikmet Gazetesi’nin 15 Teşrinisani 1326 tarihli özel sayısında Filibeli, “el-Hak Bi’l-İttiba Ehakk ‘Hakk İttibaa Ehakkdır 2” başlıklı yazısında düşmana karşı kuvvet hazırlama emri ile hac ve zekât gibi emirleri, ehem-mühim hiyerarşisi içinde inceler. Yazar, fıkıh usulünde emrin yerine getirilmesi gereken zaman konusunda iki görüş bulunduğunu belirtip bu görüşler hakkında kısaca bilgi verir. Bu iki görüşün şekillenmesinde belirleyici olanın, emrin yerine getirilip getirilmemesinin, insan hayatına etkisinin oranı olduğu belirtilir. Bu görüşlerin ilki; emredilenin derhal yerine

¹⁸⁸ M. Saffet, “Bir Hakikatin İzahı”, *Beyânüllhak*, 8 Kasım 1910, s. 1595-1598.

¹⁸⁹ Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi’l-İttiba Ehakk ‘Hakk İttibaa Ehakkdır”, *Hikmet*, 17 Kasım 1910, s. 3.

¹⁹⁰ Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi’l-İttiba Ehakk ‘Hakk İttibaa Ehakkdır”, *Hikmet*, 17 Kasım 1910, s. 3.

¹⁹¹ Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi’l-İttiba Ehakk ‘Hakk İttibaa Ehakkdır”, *Hikmet*, 17 Kasım 1910, s. 4.

getirilmemesi, bir ölüme, felakete veya musibete sebep olacaksa, memurun bihin fevren yerine getirilmesidir. Aksi durumunda ise bu emir terahi ifade eder. Ayrıca, emirler bir düzen içinde müteaddid, muhtelif olunca ehemmin mühimme takdimi suretiyle önem sırasına göre bunların yerine getirilmesi zaruridir. Hükümler; farz, vacip, sünnet, nafil şeklinde önem sırasına göre sıralanmaktadır. Bunlar da kendi arasında çeşitli sıralamalara tabi tutulabilir. Mesela, zekât şartlar sağlanır sağlanmaz yerine getirilmesi gereken bir farzdır. Farzlardan biri olan hacın ise, daha sonraki senelere ertelenmesi mümkündür. Dolayısıyla hac, fevren yapılmasının şart olmayışı bakımından zekâtın farklılık arz eder. Çünkü hacın ertelenmesinde, zekâtın ertelenmesi durumundaki gibi fakirlerin maruz kalacağı bir zarar söz konusu değildir. Bundan dolayı, İmam Şafii, “الحج يجب موسعا و يحل فيه التأخير” “hac, geniş bir vakitte vacip olur, ertelenmesi helaldir”, demektedir.¹⁹² Hükümlerin bir önem sırasına tabi tutulduğunu dile getiren Müftü Fahreddin, ardından Enfal suresi 60. âyetteki “أَعِدُّوا” emrinin fevr mi terahi mi ifade ettiğini tespit etmeye çalışır. Yazar, bu emrin derhal yerine getirilmemesi durumunda bir felaketin meydana geleceğini, dolayısıyla düşmana karşı kuvvet hazırlama emrinin fevr ifade ettiğini belirtir.¹⁹³ Müftü Fahreddin, Tahtâvî'nin *Haşiye*'sine atıfta bulunarak namaz kılan birinden, yardım istenilmesi durumunda kılınan namaz farz dahi olsa, namaz kılanın namazını kesip yardıma koşması gerektiğini, *Fetâvâyı Hindiyye*'ye atıfta bulunarak da duvardan düşmek üzere veya ateşe düşmek üzere olan bir gayri müslimin yardım talebinde bulunması durumunda da namaz kılan kişinin namazını bölüp yardım talebine cevap vermesi gerektiğini aktarır. Ayrıca anne babanın veya ikisinden birinin çocuğuna ihtiyaç duyması durumunda, çocuklarının hacca gitmesinin mekruh olduğunu da dile sözlerine ekler. Gayri müslim olsa bile, bir canın heba olmaması adına namazın bozulması gerekirken, 20 milyon Osmanlı vatandaşının canlarını korumak için de benzer hassasiyetin gösterilmesi gerekir. Anne babasının kendisine muhtaç oluşu sebebiyle kişi hacca gitmekten men olunduğu gibi, bütün bir Müslüman beldesinin ihtiyacından dolayı da kişi hacca gitmekten men olunabilir. Hatta elindeki hac parası

¹⁹² Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi'l-İttiba Ehakk 'Hakk İttibaa Ehakkdır' 2”, *Hikmet*, 17 Kasım 1910, 28 Kasım 1910, s. 1-2.

¹⁹³ Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi'l-İttiba Ehakk 'Hakk İttibaa Ehakkdır' 2”, *Hikmet*, 28 Kasım 1910, s. 2.

alınıp kuvvet hazırlamak için harcanabilir ve o kimse de savaş meydanına gönderilebilir. Çünkü cihat emri hac emrine göre önceliğe sahiptir. Yazar, cihadın öncelik sırasına göre hacdan daha önde olduğu fikrini hangi amelin en faziletli olduğuna dair sorulan soruya, Hz. Peygamber'in (as) ilkin Allah yolunda cihat deyip, onu ise haccın takip ettiğine dair Buhari rivayetine dayandırmaktadır. Yazar, *der-i mefâsid, celb-i menâfi'den evladır* külli kaidesini de zikredip vatan ateş altındayken, öncelikle bu problemin çözümü için çalışılması gerektiğini vurgular.¹⁹⁴ Ayrıca, Hac suresinin 78. âyetinde geçen “وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ” ifadesi, zorlayıcı bir durum karşısında bir süreliğine yerine getirilmesi mümkün olmayan bazı emirlerin terk edilmesinin veya daha sonraya ertelenmesinin mümkün olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁵ Yazarın şu sözleri kendisinin i'dâd-ı kuvveti diğer tüm farzlardan daha önemli bulduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

İ'dâd-ı kuvvet mahza vatan-ı İslâmın, din-i celîli İslâmın, hakimiyet ve saltanatın muhafazası için olursa bütün feraiz-i mukaddese onun içinde memun, mahfuz...!¹⁹⁶

Yazar, emirlerin yerine getirileceği zamanı, hükümler arasındaki hiyerarşiyi ele aldıktan sonra, i'dad-ı kuvvet emri ile namaz ve hac arasındaki öncelik sonralık ilişkisini inceleyip ardından da zekât konusuna geçiş yapar. Devletin, her biri bir milyon altın değerinde 70-80 adet zırhlıya ihtiyacı varken, nisap miktarı mala sahip olan Müslümanların zekâtlarını devletin ihtiyaç duyduğu zırhlıların satın alınması için vermek yerine fakirlere vermeleri durumunda 20 milyon Müslümanın canlarının, hilafet makamının tehlike altına gireceği belirtilip bunun nasıl câiz olacağı sorgulanır.¹⁹⁷ Ayrıca, hacca gidilmesi, zekât verilmesi ve kurban kesilmesi durumunda donanmanın zayıf halinin daha yıllarca devam edeceği de dile getirilir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi'l-İttiba Ehakk 'Hakk İttibaa Ehakkdır' 2”, *Hikmet*, 28 Kasım 1910, s. 3.

¹⁹⁵ Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi'l-İttiba Ehakk 'Hakk İttibaa Ehakkdır' 2”, *Hikmet*, 28 Kasım 1910, s. 2.

¹⁹⁶ Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi'l-İttiba Ehakk 'Hakk İttibaa Ehakkdır' 2”, *Hikmet*, 28 Kasım 1910, s. 2.

¹⁹⁷ Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi'l-İttiba Ehakk 'Hakk İttibaa Ehakkdır' 2”, *Hikmet*, 28 Kasım 1910, s. 2.

¹⁹⁸ Müftü Fahreddin, “el-Hak Bi'l-İttiba Ehakk 'Hakk İttibaa Ehakkdır' 2”, *Hikmet*, 28 Kasım 1910, s. 3.

Hikmet Gazetesi, zekâtın ve kurban bedellerinin donanma îanesi için toplanılması adına Biga Müftüsü Mehmed Said Efendi'den fetva talebinde bulunur. Bunun üzerine Mehmed Said Efendi, *der-i mefâsid, celb-i menâfi'den evladır*, kaidesince hayatı tehlikede bulunan Müslümanların kurtarılmasının en önemli farz olduğunu belirterek, bunun sağlanması için, gerekli olan donanma gücünün acilen meydana getirilmesi gerektiğini ifade eder. Donanmanın ihtiyaç duyduğu gemilerin temini için devletin bütçesinin uygun olmadığı, bundan dolayı vatandaşlardan zekâtlarının toplanmasının devlet başkanının salahiyetinde olduğunu belirtir. Şayet devlet başkanı isterse, gerekli donanmanın oluşturulması için vatandaşlardan zekâtlarını ve kurban bedellerini toplayabilir.¹⁹⁹ Yani, Müftü Said, o dönem için donanmayı savaşa hazır hale getirmenin *der-i mefâsid, celb-i menâfi'den evladır* kuralı gereği zekâttan daha önemli olduğunu ifade eder. Görüşlerine dayanak olarak da *Mecmau'l-ehur* adlı kitabı referans gösterir.

Hikmet Gazetesi'nce savunulan fikirler herkes tarafından kabul görmüş değildir. Karşıt fikirler de farklı gazeteler tarafından neşredilmiştir. *Beyânülhak Gazetesi*'nin 3 Zilhicce 1328 (6 Aralık 1910) sayısında Hikmet'te yayımlanan görüşlere karşı birden fazla yazı yayımlanmıştır. Karşıt görüşü savunanlardan biri olan Trabzonlu Hatipzâde Emin, donanma için kurban bedellerinin ve zekât paralarının istenildiğini ancak, Meşihathane'nin kurban bedelinin donanmaya verilebilirliği konusundaki fetva talebine olumsuz cevap vermesini memnuniyetle karşıladığını belirtir. Yazar, zekâtın sarf yerlerinin Kur'an-ı Kerim'de teker teker sayılmış olduğunu, dört mezhepten hangisine bakılırsa bakılsın, donanmaya zekât vermenin kıyas edileceği bir makîsun aleyhin bulunamayacağını ifade eder.²⁰⁰ Donanmaya zekât verilmesi meselesi, zekâtın sarf yerlerinden biri olan *fi sebîlillâh* kapsamında değerlendirilmek istenirse, köprü inşası, mescit inşası, ölünün tekfin ve teçhizinde *temlik* şartı gerçekleşmediği için buralara zekât verilemiyorsa, aynı şekilde donanmaya verilmesi durumundan da *temlik* şartı gerçekleşmeyecektir. Dolayısıyla donanmaya verilen paralar zekâta mahsup edilemez.²⁰¹

¹⁹⁹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, "Peygâde Hoca Faziletli Mehmed Said Efendi Hazretlerinden Aldığımız Fetva-yı Şerifenin Hülâsası", *Hikmet*, 1 Aralık 1910, s. 255.

²⁰⁰ Hatipzade, "Donanmamızı Yapalım", s. 1760.

²⁰¹ Hatipzade, "Donanmamızı Yapalım", s. 1760-1761.

Hatîpzâde, bu konu bağlamında bazı tefsirlere de baktığını, Nîsâbü'rî'nin tefsirinde âyetin zahirinin, bu grubu mücahitlerle sınırlı tutmayı gerektirmediğini belirtir. Nitekim Kaffâl tefsirinde, bir fakîhin ölünün kefenlenmesi, surların ve mescitlerin inşa edilmesi gibi tüm hayır işlerine zekâtın harcanmasına dair cevaz verdiği aktarılır.²⁰² Yazar, tefsirden ilgili metni olduğu gibi aktardıktan sonra, bu görüşün dört mezhebe muhalif olduğunu ve kime ait olduğunun da bilinmediğini vurgular. Şaz ve meçhul bir görüşle fetva vermenin problemlili olduğunu ve benimsenen mezhebin esah görüşüne aykırı bir fetva ile amel edilemeyeceğini de sözlerine ekler.²⁰³

Beyânülhak'ın aynı sayısında Küçük Hamdi (Elmalılı M. Hamdi Yazır), imzasıyla “Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?” başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Elmalılı, *Hikmet Gazetesi*'nde yayımlanan Müftü Fahreddin'in yazılarındaki iddialarını münazara ilmi dairesinde şu şekilde özetlemektedir:

Dava: Zekâtın donanma iânesine verilmesi lazımdır veya evladır veya câizdir.

Delil: Zekât bir farz, donanma iânesi de şu zamanda buna muarız bir farzdır.

İki farz tearuz ettiği vakit ise ehemmi takdim olunmak lazım veya evla veya câizdir

Binâenaleyh, zekât ile donanma iânesinin hangisi ehem ise o takdim olunmak lazım...

Donanma iânesi ise zekâttan ehemdir.

Binaenaleyh iâne takdim olunmak lazım...

İâne takdim olunca da zekât tehir olunmak lazım...

Binaenaleyh farz olan donanma iânesi eda edilince zekât tehir olunmak lazım.

Zekât tehir olununca sakıt olmak lazım.

Netice: Farz olan donanma iânesi eda edilince zekât sakıt olur.²⁰⁴

²⁰² Hatîpzade, “Donanmamızı Yapalım”, s. 1760-1761.; Tefsir için bkz.: Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nîsâbü'rî, *Garâibü'l- Kur'an ve Regâibü'l- Furkan*, Dâru'l-Kütübü'l- İlmiyye, III, 491.

²⁰³ Hatîpzade, “Donanmamızı Yapalım”, s. 1761.

²⁰⁴ Küçük Hamdi, “Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?”, *Beyânülhak*, 6 Aralık 1910, s. 1659-60

Elmalılı, donanma îânesinin zekâta muarız bir farz olduğunun delillendirilmesi sadedinde Enfal suresinin 60. âyetinin ve mal ve canla cihad etmenin emredildiği Tevbe süresinin 41. âyetine başvurulduğunu aktarır. Kuvvet hazırlama ve cihat etme, o dönem için güçlü bir donanmaya bağlı olduğu için, bu âyetler donanma îânesinin farz oluşunu ortaya koyar. Buna göre, farz olan donanma îânesi ile zekâtın ictiması müminler için bir haraca neden olur. Dinde de zorluk olmadığından dolayı tearuz eden bu iki farzdan ehemmin mühimme takdim edilmesi gerekir.²⁰⁵

Yazar, Müftü Said'in de donanma îânesinde der-i mefâsidin, zekâta ise celb-i menafi' anlamının bulunduğunu ve mefasidi izale etmenin, celb-i menafiden daha öncelikli olduğundan dolayı donanma îânesinin zekâta takdim edilmesi gerektiği iddiasını da aktarır.²⁰⁶

Yazar, Müftü Fahreddin ve Müftü Said tarafından ileri sürülen argümanları üç noktada ele alıp değerlendirir. İlk olarak Müftü Fahreddin'in, hükümlerin kendi içerisinde öncelik sonralık sırasına sahip olduğunu ve zekâtın farz oluşu gibi, düşmana karşı kuvvet hazırlamanın da bir farz olduğu şeklindeki argümanını ele alır. Elmalılı'ya göre zekâtın farz oluşu ittifak edilen bir husus olduğundan inkârı küfrü gerektirir. Donanma îânesi için zekât vermenin hükmü ise, ya Fahreddin'in belirttiği gibi bir farz-ı kifaye olabilir ya da sedd-i süğûr zamanımız itibariyle ictihad ile farz-ı ayn olabilir. Dolayısıyla donanma îânesinin farz olduğunu inkâr eden, zekâtın aksine küfür ile itham edilemez²⁰⁷

Elmalılı, ikinci olarak Müftü Fahreddin'in yukarıda “وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ” ile ilgili çıkarımlarına cevap verir. Buna göre fıkıh usulü ile hemhal olanlar *harac* ile külfetin kastedilmediğini bilirler. Âyette külfet kastedilmiş olsaydı, ne kadar tekâlîf-i şer'îyye varsa hepsinin meşru olmaması gerekirdi. “Harac” lafzı ile kastedilen mana, kudret-i mümekkinine ile meşru olanlarda kudret-i mümekkinenin, kudret-i müyessire ile meşru olanlarda ise kudret-i müyessirenin kaybedilmesidir. Nisap miktarı mala

²⁰⁵ Küçük Hamdi, “Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?”, s. 1660.

²⁰⁶ Küçük Hamdi, “Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?”, s. 1660.

²⁰⁷ Küçük Hamdi, “Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?”, s. 1661.

sahip olanlar, donanma îânesine bütün mallarını vermedikleri durumda herhangi bir harac meydana gelmez.²⁰⁸

Elmalılı, son olarak Müftü Said'in *der-i mefâsid, celb-i menâfi'den evladır* delilini ele alır. Ona göre, söz konusu kaidenin zekât gelirlerinin donanmaya aktarılması hususunda delil olarak alınması problemlidir. Çünkü donanma îânesi ile zekâtın ikisinde de der-i mefâsid anlamı bulunmaktadır. Mefâsidin izale edilmesinin farz olduğunu belirten yazar, bunun yolunun zekât paralarının donanmaya verilmesinden geçmediğini savunur. Mefasidin izalesi için menafi'den tamamen vazgeçilmesi ve menafi' adına sahip olunan her şeyin bu uğurda harcanması gerektiğini belirtir. Bu bağlamda müzelerde ve hazinede bulunan antika eşyalar, türbe, cami ve kiliselerde bulunan kıymetli mallar ile zengin vatandaşın ihtiyaç fazlası malları satılabilir. Bunların toplamı, Osmanlı'ya İngiliz donanması değerinde bir donanma kazandıracaktır.²⁰⁹

Elmalılı, *Hikmet Gazetesi*'nde yazılan delilleri inceledikten sonra, şayet donanma îânesi için zekâtın toplanılmasının câiz oluşu hakkında fetva istenilecekse, bunun iki surette olabileceğini belirtir. Bunlardan ilki şudur: İslâm ülkesinin sınırları emniyette olmayıp, yeterli miktarda savaş aleti de bulunmamaktadır. Devlet de gerekli silahları alacak bir zenginliğe sahip değildir. Günümüzde ise Enfâl suresinin 60. âyetinin gereğini yerine getirmek için, güçlü bir donanmanın kurulması farzdır. Bundan dolayı, zekât vermekle mükellef olan Müslümanlardan zekâtları miktarı malı veya nisap miktarını kapsamayacak şekilde zekât miktarından daha fazla malı bizzat devlet başkanı, devlet başkanının tayin ettiği zekât memurları veya müzekkilerin vekilleri toplayacak olursa, bu şekilde zekât sâkıt olur mu? İkinci surette de ilk suretteki öncüller sıralandıktan sonra, donanma îânesini zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği âyetteki sekiz sınıftan birine dahil etmenin mümkün olup olmadığı sorulmaktadır.²¹⁰

Yazar, bu iki suret karşısında müctehid müftü ile mukallid müftünün tavrının farklı olacağını belirtir. İlgili dönemde Osmanlı Devleti'nde müctehid bir müftünün

²⁰⁸ Küçük Hamdi, "Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?", s. 1661.

²⁰⁹ Küçük Hamdi, "Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?", s. 1661.

²¹⁰ Küçük Hamdi, "Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?", s. 1662.

varlığının bilinmediğini ifade eden yazar, bundan dolayı mukallid müftünün vereceği cevabı tahlil etmeye başlar. Mukallid müftü, birinci suret ile ilgili olarak şunları söyleyecektir: Her farzın *nefs-i vücubuna* ve *vücûb-i edasına* ait şartlar mevcutsa, bir farzın edasının başka bir farzın edasını iskat etmesi şöyle dursun, vacibin edasını dahi iskat edemez. Farzın farzı veya vacibi iskat etmesi bir yana, Hanefîler farz namaz borcu olan bir kimsenin sünen-i revâtibi dahi terk edemeyeceği görüşündedirler. Dört mezhebin muteber fıkıh kitaplarından nakillerde bulunan Elmalılı, vücûb-i eda tahakkuk ettikten sonra, Hanefî mezhebinde zekâtla mükellef olan bir kimsenin sadakaya ya da zekâta niyet etmesi veya hiçbir şeye niyet etmeden malının tamamını tasadduk etmesi durumunda, nisabın tamamen helak olması sebebiyle zekât yükümlülüğünün sakıt olduğunu belirtir. Ancak istihlak veya başka bir vacibe niyet ederek malını sarf ettiği zaman zekâtın sakıt olmadığını ifade eder. Diğer mezheplere göre ise, havl gerçekleşikten sonra gerek niyetle gerekse de niyetsiz bir şekilde malın bir nafıleye veya zekât dışında bir vâcibe sarf edilmesi durumunda zekât sakıt olmaz. Bundan dolayı birinci fetva sûretine “el-cevâb: olmaz!” şeklinde cevap verilecektir.²¹¹

Elmalılı, ikinci istiftâ suretini ele alırken, öncelikle dört mezhebin sadakanın verileceği sınıflar hakkındaki görüşlerini, mezheplerin muteber kitaplarından nakleder. Her ne kadar Şafii mezhebi, zekâtın bütün sınıflara verilmesi gerektiği düşüncesiyle diğer mezheplerden farklılaşıyorsa da dört mezhep belirtilen sekiz sınıf dışında kalan kimselere zekât verilemeyeceği konusunda hemfikirdir. Ayrıca, sekiz sınıfın hepsinde de *temlîk* şartı aranmaktadır. Bundan dolayı, “ef’al ve a’mâl, ne türlü olursa olsun müessesât-ı hayriyeye, cihada, sedd-i süğûra zekât verilemeyeceği taayyün ediyor.”²¹² Aynı şekilde ikinci fetva suretine de olumsuz cevap verilecektir.

Küçük Hamdi, fıkıh kitaplarından sonra, sarf yerlerini ifade eden âyeti tefsirlerden inceler. Zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği âyet, “إِنَّمَا” ile başlayıp “فَرِيضَةً” ile tamamlanmaktadır. Dolayısıyla farz olan sadakanın bu sekiz sınıfa mahsus olduğu âyet ile sabittir. Ayrıca, âyette geçen “sadakât” kelimesinin şer’î manası, *temlîk* ve temellükü içermekte ve *fî* ile *lâm* harf-i cerleri de sekiz sınıfa dahil olacak

²¹¹ Küçük Hamdi, “Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?”, s. 1662-1664.

²¹² Küçük Hamdi, “Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?”, s. 1664-1665.

kimselerde *temlik* şartının arandığını ortaya koymaktadır.²¹³ Elmalılı, tefsirleri incelerken yukarıda Hatipzâde'nin de değindiği Kaffâl tefsirindeki ilgili ibarenin kim tarafından söylendiğinin bilinmediğini, bundan dolayı da mukallid bir müftünün söyleyeni bilinmeyen bir görüş ile fetva vermesinin mümkün olmadığını da belirtir.²¹⁴

Elmalılı, ilgili dönemde ictihadda bulunma vasıflarına sahip birinin olması durumunda, bu kişinin nasları incelemesi sonucunda zekâtta asıl olanın *temlik* olmadığı gibi bir sonuca ulaşmasının mümkün olduğunu ifade eder. Bundan dolayı tüm hayır işlerine zekâtın verilebileceği sonucuna varılabilir. Ancak yazar, bu konuda dört mezhebin görüşlerine katıldığını ve *temlik* manasının bulunmadığı yerlerden biri olan donanmaya zekâtın verilemeyeceği yönünde kanaatinin bildirir.²¹⁵

Müftü Fahreddin'in kurban, hac ve zekât paralarını donanma înesi için talebine karşı çıkanlardan biri de Bolu mebûsu Abdülvehhâb'dır. Kaleme alınan yazıda Müftü Fahreddin'in belki de gerçek bir şahıs olmadığı, hayali bir karakterden ibaret olabileceği dile getirilir. Eğer kurgulanmış bir karakter değilse, açık bir şekilde kim olduğunun, nerenin müftüsü olduğunun ve nasıl böyle bir çıkarımda bulunduğu açıklanmasını talep edilir.²¹⁶

Hikmet Gazetesi, aleyhinde yazılıp söylenenler üzerine yine Mehmed Fahreddin tarafından kaleme alınmış "Huzur-ı Ali-i Meşihatpenahiye: Fetva Meab!" başlıklı bir yazı yayımlar. Bu yazıda düşmana karşı hemen kuvvet hazırlanması gerektiği ifade edilip, aksi halde "الأمر بالشيء يستلزم تحريم ضده" külli kaidesince harama düşüleceği belirtilir. Mehmed Fahreddin, bir kimsenin zekât ve hac ile yükümlü olması için istitaatin şart koşulduğunu vurgulayıp, düşmana karşı kuvvet hazırlama emri ile hac ve zekâtta istitaatin farklı olmadığını, zira istitaatin taaddüd etmediğine işaret eder. Bundan dolayı, bir kimse havâic-i asliyeden fazla olan malını i'dâd-ı kuvvet için harcarsa, ondaki istitaat vasfı sona erecektir. Ayrıca, hac ve zekât emirlerinin bir kimseyi alakadar etmesi için, o kimsenin asli ihtiyaçları dışında bir mala sahip olması gerekmektedir. Fıkıh kitaplarında, savaş aletinin de asli ihtiyaçlardan sayıldığına ve

²¹³ Küçük Hamdi, "Donanma İnesi Zekât Yerine Geçer mi?", s. 1665.

²¹⁴ Küçük Hamdi, "Donanma İnesi Zekât Yerine Geçer mi?", s. 1666.

²¹⁵ Küçük Hamdi, "Donanma İnesi Zekât Yerine Geçer mi?", s. 1668

²¹⁶ Bolu Mebûsu Abdülvehhâb, "Kaş Yapayım Derken Göz Çıkarmamal", *Beyânülhak*, 6 Aralık 1910, s. 1672-1673.

yeri gelince savaş aletinin yeme ve içmeden daha fazla bir değere sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Bundan dolayı, savaş aletlerine sahip olmadıkça bir kimse zekât ve hac ile mükellef olamaz. Bu sebeple kişinin istitaatini ilk önce savaş teçhizatının temini için harcaması gerekir. Yazının devamında yukarıdaki makalesinden aktarılan delillerini tekrar eden yazar okurlarına ve kendisine cevap verenlere, bir gayr-i müslimin yardım talebine binaen namazı bozmak farz iken, yardım isteyen binlerce Müslümanı kurtarmak için haccı ve zekâtı ertelemek neden farz olmasın? şeklinde bir soru yöneltir.²¹⁷

Aynı sayının devamında zekât-donanma ilişkisine dair bir başka yazı da İkinci Ordu Alay Müftüsü Harun Hilmi tarafından kaleme alınır. Harun Hilmi, görüşünü beyan etmeden önce, üç fetva metnini aktarmaktadır:

Tüccar taifesinden Zeyd mal-ı ticaretinden gümrük namıyla verdiği akçeyi zekât niyetiyle verecek. Zekât yerine geçer mi?

*el-Cevap: Geçer.*²¹⁸

Mîri tarafından bazı ashab-ı kurâdan koyun hakkı diye alınan bir kısım akçeyi mezbureler verdiklerinde zekâta niyet edip verirlerse, zekât yerine geçer mi?

*el-Cevap: Geçer.*²¹⁹

Mühimmat-ı gazâ ve cihad için taraf-ı saltanattan emr-i sultanî ile nâzil olan tekâlif ve nevâilden Zeyd hissesine düşen şu kadar akçeyi verdikte malının zekâtına niyet edip verse, zekâtı yerine geçer mi?

*el-Cevap: Geçer.*²²⁰

Zekâta *temlik* şart olmakla birlikte, verilen fetva örneklerinde bu şart nazar-ı itibare alınmayıp, gümrük, ağnam vergisi ve tekâlif-i örfiye zekât niyetiyle verildiği takdirde, zekâtın ifa edileceği belirtilmiştir. Ayrıca, devlet hazinesinin en büyük gelirlerinden birisi, toplanan gümrük, ağnam, rüsum, aşar, tekâlif-i örfiye ve diğer

²¹⁷ Mehmed Fahreddin, "Huzur-ı Ali-i Meşihatpenahiye: Fetva Meab!", *Hikmet*, 15 Aralık 1910, s. 3.

²¹⁸ Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, TBMM Kütüphanesi, Açık Erişim Koleksiyonu, Nr. 73000264, Mısır 1257, I, s. 12.

²¹⁹ Şeyhülislâm Menteshâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, TBMM Kütüphanesi, Açık Erişim Koleksiyonu, Nr. 73000265, İstanbul 1243, I, s. 22.

²²⁰ Şeyhülislâm Menteshâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, TBMM Kütüphanesi, Açık Erişim Koleksiyonu, Nr. 73000265, İstanbul 1243, I, s. 22.

vergilerdir. Bu toplanan vergilerin zekât olduğu konusunda ise şüphe yoktur. Donanma tesis edildiği günden beri donanmanın harcamaları, aslı zekât olan bu vergilerin büyük çoğunluğunu oluşturduğu devlet hazinesinden karşılanmıştır.²²¹ Alay Müftüsü, Osmanlı’da donanma harcamalarının zaten zekât paralarıyla karşılandığını belirtmekte ve bu uygulama ışığında mevcut tartışmaya yaklaşmaktadır.

Mustafa Sabri, kurban paralarının donanma için toplanılmasına dair *Hikmet Gazetesi*’nin düşüncelerini ele alıp kesin bir söylemle böyle bir şeyin câiz olmayacağı yönünde kanaatini bildirir. Sadece eleştiri ile sözüne son vermeyen yazar, zekâtın ve kurban ile hac paralarının talep edilmesi yerine donanmaya yeni zırhlıların eklenmesi için müzelerde bulunan değerli eşyaların satımı gibi farklı alternatifler sunar.²²²

Donanma Cemiyeti’nin, zekâtın donanma îanesi için verilir verilemeyeceğine dair vuku bulan istiftası üzerine Fetvâhâne-i Âlî’nin cevabı *Sırât-ı Müstakîm* Gazetesinde yayımlanmıştır. İlgili metinde, zekât olarak verilecek malın diğer mallardan ayrılması esnasında zekâta niyet edilmesi ve bu malın fakir bir kişiye *temlik* edilmesi gerektiği belirtilir. İâne kasasının başına bir fakirin geçirilmesi ve bu fakire her seferinde nisap miktarının altında kalacak şekilde zekât parasının *temlik* edilmesi istenilir. Bu kimse de kendisine verilen zekâtları, nisap miktarına ulaşmasın diye bekletmeden îâne kasasına atarsa bu şekilde gerçekleşen işlem câiz olur. Bu şekilde zekât paralarını aktaran kişiler hem zekâtlarını ödemiş hem de başkaca uhrevi sevaplar kazanmış olurlar.²²³ Aynı metin *Tanin Gazetesi* tarafından da neşredilmiş ve bu fetvanın bir gereği olarak bütün Müslümanlar, vatanın selameti için zekâtlarını donanmaya vermeye çağrılır.²²⁴

Salih eş-Şerif et-Tunusî, zekâtın donanmaya verilebilirliği konusunda kendisine yöneltilen soruya cevap verirken, İmam Malik’in zekâtın sarf yerleri hakkındaki görüşüne yer vermekle söze başlar. Yazar, İmam Malik’e göre, zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği âyetin, zekâtın bu sınıflar dışında bir kimseye veya gruba verilmeyeceğini

²²¹ İkinci Ordu Alay Müftüsü Harun Hilmi, “el-İnsaf Nısfüddin ve Haklı Feryatlar, Yanlış Telakkiler” *Hikmet*, 15 Aralık 1910, s. 4.

²²² Mustafa Sabri, “Kurban Paraları ve Donanma İanesi”, *Beyânülhak*, 2 Ocak 1911, s. 1710-1717.

²²³ “Zekâtın Donanma İanesine Verilebileceğine Dair Fetvâ-yı Âlî”, *Sırât-ı Müstakîm*, 9 Şubat 1911, s. 383.

²²⁴ “Zekât Donanma İanesine Verilebilir mi? Fetvâ-yı Âlî”, *Hikmet*, 6 Şubat 1911, s. 2.

ve ihtiyaç durumuna göre bu gruplardan sadece birine zekâtın hepsinin verilebileceğini ifade ettiğini aktarır.²²⁵ Çünkü zekât verilirken ihtiyacın giderilmesi hedeflenir. Bundan dolayı, en muhtaç olan gruba daha fazla verilebileceği gibi, hepsi de verilebilir.²²⁶

Deniz filusunun da *fî sebîlillâh* kapsamında değerlendirilebileceğini aktaran yazar, görüşünü desteklemek amacıyla mezhebin kitaplarından nakillerde bulunur. Halil b. İshak (ö. 776), zekâtın sarf yerlerini açıklarken, şehrin etrafına yapılan surların ve savaş gemilerinin inşasının bu kapsamda değerlendirilmediğini ifade eder.²²⁷ Desûkî (ö. 1230) ise, savaş gemilerinin inşasının dahil olmadığı görüşünün, İbn Beşir'in görüşü olduğunu ve İbn Abdülhakem(ö. 214)'in aksi yönde görüş beyan ettiğini belirtir.²²⁸ Mevvâk(ö. 897) da Lahmî(ö. 193)'den deniz filosu oluşturmak için zekâtın harcanabileceğini nakleder. Ayrıca zahir olan görüş, sur ve savaş gemisi inşasının da savaş aletlerine dahil olduğudur.²²⁹ İlgili metinlere atıfta bulunan yazar, bu metinlere binaen donanma masraflarının karşılanması için zekât verilebileceğini, hatta donanmaya olan ihtiyacın büyüklüğünden dolayı zekâtın buraya harcanmasının müstehap olduğunu ifade eder.²³⁰

Yazar, bir mezhep müntesibinin başka bir mezhebin görüşü ile amel etmesinin ancak zaruret durumunda câiz olduğunu, bugün ise bu zaruretin gerçekleştiğini anlatmaya gerek kalmadığını belirtir. Bundan dolayı, Meşihathane'nin zikredilen kaynakları inceleyip zekâtın donanmaya verilebileceğine dair fetvaya onay vermesini talep eder. Ayrıca Meşihathane'nin sadece Hanefîlerin Meşihathanesi olmadığı, aksine dört mezhebin tümünü temsil ettiği dile getirilir. Yazının sonunda, dört mezhepten birine ait olan bir görüş, şayet zamanın gerektirdiği şartlara uygunsuzsa zayıf dahi olsa onunla amel edilmesi gerektiğine dikkat çekilir.²³¹

²²⁵ Salih eş-Şerif et-Tunusî, "İ'tâu'z-Zekâti li'd-donanma", *Sırât-ı Müstakîm*, 9 Mart 1911, s. 7.

²²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr, *Akrebü'l-mesalik li-mezhebi'l-İmam Malik*, Mektebutu Eyyub, Nijerya, s. 35.

²²⁷ Halil b. İshak el-Cündî el-Mâlikî, *el-Muhtasar*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2005, s. 59.

²²⁸ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafê ed-Desûkî, *Hâşiye ale's-Şerhi'l-kebîr*, İhyau'l- Kütübi'l-Arabiyye, I, 497.

²²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Halil b. İshak el-Cündî el-Mâlikî, *et-Tavdîh şerhu Muhtasar-i İbn Hâcib*, Dâr-ı İbn Hazm, II, 177; Ebû Abdillâh, Muhammed b. Yûsuf Ebû'l- Kasım el-Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklîl*, Dâr-ı Alemlî'l-Kütüb, III, 234.

²³⁰ Salih eş-Şerif et-Tunusî, "İ'tâu'z-Zekâti li'd-donanma", s. 7.

²³¹ Salih eş-Şerif et-Tunusî, "İ'tâu'z-Zekâti li'd-donanma", s. 8.

Müftü Fahreddin, *Hakikat Gazetesi*'ndeki yazısında, geçen sene istiftâda bulunduğu halde, henüz bir cevap alamadığı için talebini şu şekilde yeniler:

Zekât, hac ve sadaka-i fitr gibi ibâdât-ı mâliyenin şart-ı vücûbu olan mesken ü esâsı elbise ve hademesi miyânında bir de i'dâd-ı kuvvet şart-u vücûbu bulunuşu, bu şart-ı vücûbu sarahaten gösteriyor ki yalnız vatan-ı İslâm'ın müdafa'a ve muhafazasına değil a'dâ-yı hâl ü istikbâli kahr ü tenkil edecek derecede kuvâ ve levâzım-ı harbiye i'dâd ü ihzâr olunmadıkça bu ibâdet-i mâliyenin hiçbiri îfâ olunamaz.²³²

Yazar, vatanın tehlikede olması durumunda mali ibadetlerin yerine getirilmesinin haram olduğunu ve bu haramlığın şirk ve küfür ile aynı derecede bulunduğuna dikkat çeker. Ayrıca kuvvet hazırlamadan diğer mali ibadetleri yerine getirmeye çalışan kimseleri, öğle namazı vaktinde öğle namazı kılmak yerine ikinci namazı kılmaya çalışanlara benzetir.²³³

Mehmed Fahreddin'in bu yazısına cevaben *Meşrik-i İrfân Gazetesi*'nde Avni imzasıyla bir yazı yayımlanır. Yazıda, fıkıh kitaplarında asli ihtiyaçlar sayılırken kuvvet hazırlamanın buraya dahil edilmediği ortaya konur. Buna rağmen Müftü Fahreddin'in kuvvet hazırlamanın da asli ihtiyaçlar arasında bulunduğunu varsayarak, mali ibadetlerin yerine donanmaya paraların aktarılması konusunda ısrarcı olduğu belirtilir. Bu ısrarın doğru olmadığı, fıkıh kitaplarının asli hacetleri beyan ettiği vurgulanır. Bu ısrarın halkı dalalete hatta küfre götürme ihtimalinin de olduğu dile getirilir.²³⁴

Müftü Fahreddin, aynı gazetenin 147. sayısında, yukarıda aktarılan görüşlerini tekrarlayıp âyet ve hadislerle desteklediği görüşlerini Şeyhülislam'a ilettiğini ancak halen cevap beklemekte olduğunu hatırlatır. Yazının devamında, soruyu bizzat Şeyhülislam'a yönelttiği halde yukarıda aktarılan yazının yazarı Avni'nin kendisi ile Şeyhülislam arasına girmesinden dert yakınır. Bu yazıda da öğle ve ikinci namazı benzetmesini kullanır. Allah'ın kuluna bir vakitte iki ibadeti yüklemeyeceğine dikkat

²³² Yedinci Seyyar Topçu Alayı Müfettişi Mehmed Fahreddin, "Huzûr-ı Âli-i Meşihat-penâhiye Te'kid-i İstiftâ", *Hakikat Gazetesi*, 15 Kasım 1911, sy. 142, s. 1. (Ed.: Ali Şükrü Çörük, Eskişehir'de Bir Dönemin Aynası Hakikat Gazetesi (1911-1912) Çevrimyazı, Kitabevi Yayınları, s. 553).

²³³ Mehmed Fahreddin, *a.g.e.*, s. 2.

²³⁴ Avni, "Hakikat Gazetesinde Neşr Olunan Makale Sahibi Konya Talebe-i Ulûm Mümeyyizi Mehmed Fahreddin'e", *Meşrik-i İrfân*, 22 Kasım 1911, c.3, sy. 244, s. 1.

çeken yazar, bundan dolayı kuvvet hazırlama emrinin yerine getirilmesinin hac, zekât, kurban ve fitr sadakasının vücup şartlarının baş tarafına yerleştirildiğini iddia eder. Ayrıca kuvvet hazırlama emrinin en kısa zamanda yerine getirilmesinin farz olduğunu ve farz olan bir emrin eksik bırakılmasının da haram olduğunu vurgular. Yani kuvvet hazırlama emri henüz tam bir şekilde yerine getirilmeden bunun yarıda bırakılıp, mali ibadetlerden haccın, zekâtın, kurbanın ve fitr sadakasının yerine getirilmesinin haram olacağını ifade eder. Yazar, Hz. Peygamber'in (as) Hendek Savaşı hazırlıklarına bizzat katıldığını, hazırlık sürecinde dört vakit namazının tehir edildiği ve savaş esnasında da ikinci namazının kılınmadığını aktarır. Namazın, imandan sonra bütün mali ve bedeni ibadetlerin sultanı olduğunu belirten yazar, namaz dahi ertelendiyse diğer ibadetlerin ertelenmesinin daha kolay olduğuna dikkat çeker. Ayrıca “من جَهَّز جيش العُسرة فله الجنة”hadisinin kendi iddiasının en büyük delili olduğunu vurgular. Kendisinin mali ibadetleri kaldırmak gibi bir amacının olmadığını bunun bir iftiradan ibaret olduğunu ve birilerini yanlış yollara sevk etmek gibi bir çaba içerisinde de bulunmadığını sözlerine ekler.²³⁵

Meşrik-i İrfân Gazetesi yazarlarından Ali Rıza, Müftü Fahreddin'in argümanlarını münazara ilmi çerçevesinde ele alıp, bu açıdan kendisine cevap vermek amacıyla bir yazı kaleme alır. Yazar, öncelikle Müftü Fahreddin'in zekât ve haccın farz, fitr sadakasının ise vacip oluşunun ilk şartının, İslâm beldesini savunacak ve olası bir saldırı durumunda onu püskürtecek bir gücün varlığı olduğu iddiasını ele alır. Bu iddianın bir dayanağının olmadığını, bundan dolayı bunun ispata muhtaç olduğunu, aksi halde bununla bir netice elde edilemeyeceği ifade eder. Bunun ispatı için karşı taraf, âyetler hadisler sıralayabilir veya bu yönde fetvalar işittiğini dile getirebilir.²³⁶ Bu durumda, aslında şöyle denilmiş olur:

Kuvvet i'dâd edilmeden, yani vatan-ı İslâm'ın kuvve-i berriye ve bahriyesi tekml edilmeden mukaddem ol vatanda sakın Müslimin üzerine kurban, hac, zekât, sadak-i fitr vacip olmaz ve onlar bu ibadâtı ifaya şer'an mecbur olmazlar. Çünkü

²³⁵ Alay Müftüsü Mehmed Fahreddin, “Aklı Başında Din Kardaşlarıma” *Hakikat*, 1 Aralık 1911, sy. 147, s. 1-4. (Ed.: Ali Şükrü Çörük, Eskişehir'de Bir Dönemin Aynası *Hakikat Gazetesi* (1911-1912) Çevrimyazı, Kitabevi Yayınları, s. 573-576). Aynı yazı Babalık Gazetesinde de yayımlanmıştır. Bkz.: *Babalık Gazetesi*, 26 Kasım 1911, s. 1-4.

²³⁶ Ali Rıza, “Konya Talebe-i Ulüm İmtihanına Memur Olan Alay İmamı Çamlıklı Fahreddin Efendi Hazretlerine”, *Meşrik-i İrfân*, 14 Aralık 1911, c.3, sayı 248, s. 3.

bunların vücûbunun şartı i'dâd-ı kuvvettir. Her bir fiil ki vücûbunun şartı mefkud, mükellefin üzerine vacip olmaz. Ve o fiili o mükellef icraya şer'an mecbur olmaz.²³⁷

Yazar, bu durumda men-i mücerredde bulunup, kuvvet hazırlamanın belirtilen ibadetlerin vücup şartı olduğunun müsellemlenmediğini öne sürer. Bundan dolayı bu iddianın ispat edilmesini talep eder. Yazar, bu durumda kendisinin mâni', Müftü Fahreddin'in de muallel konumunda bulunduğunu sözlerine ekler. Müftü Fahreddin'den fıkıh perspektifinden ve münazara ilminin üslubundan uzaklaşmadan ta'lil makamında veya tahrir-i murada dair cevabını beklediğini dile getirir.²³⁸

Müftü Fahreddin, kendisinin herhangi bir ictihatta bulunmadığını, sadece bir âyetin hükmünü dile getirdiğini belirtir. Yazar, kuvvet hazırlamanın mali ibadetlerin ilk şartı olduğu iddiasını ispatlamak amacıyla *el-Fetâvâ'l-Hindiyye* 'ye atıfta bulunur. İlgili eserde, zekâtın malla ilgili şartları sayılırken asl-i hacetler içinde silahın da zikredildiğine dikkat çeker. Ayrıca hac, kurban ve sadak-i fitr gibi diğer mali ibadetlerle yükümlü olmak için de sağlanması gereken şartlardan biri de silaha sahip olmaktır.²³⁹

Ali Rıza, bir başka yazısında ise kuvvet hazırlama işlemi tam bir şekilde yerine getirilmeden, mali ibadetleri yapmanın haram olduğu iddiasının ictihada mı yoksa taklide mi dayandığının açıklanmasını talep eder. Şayet bir mezhebin görüşünün taklidinden kaynaklı bir iddia ise bu mezhebin açıklanmasını ister. Eğer ictihad sonucu bu kanaate varıldıysa da mevrid-i nasda ictihada mesağ olup olmadığı göz önünde bulundurularak ictihadın açıklanmasını talep eder. Ayrıca sahabe döneminden günümüze kadar, bu yönde bir görüş bildiren kimsenin olup olmadığının da merak konusu olduğu ifade eder.²⁴⁰

Müftü Fahreddin'i tenkit eden bir yazı da Mustafa Takî tarafından kaleme alınır. Takî, devlet harcamalarında tasarrufa gitmeden ve zengin kesim, donanma için üzerine düşeni yapmadan, orta sınıfın hac, zekât, kurban ve fitr sadakası paralarına göz

²³⁷ Ali Rıza, *a.g.e.*, s. 3.

²³⁸ Ali Rıza, *a.g.e.*, s. 3.

²³⁹ Müftü Fahreddin, "Nâ Ehil Olur Muarız-ı Ehl Her Ahmed'e Bulunur Ebu Cehl" *Babalık*, 13 Aralık 1911, s. 1-2.

²⁴⁰ Ali Rıza, "Yine Fahreddin Efendiye Cevap", *Meşrık-i İrfân*, 14 Aralık 1911, c.3, sy. 248, s. 1.

dikmenin doğru olmadığını dile getirir. Hac, kurban ve zekât paraları donanmaya verildikten sonra, geriye kalan mal halen nisap miktarında ise bu durumda ne yapılacağı sorusunu Müftü Fahreddin'e yöneltir. Yazar, donanmaya verilen ilk paralar farz veya vacipse sonrakiler nafîle olmalıdır demektedir ve Müftü Fahreddin'in nafileyi farza takdim edecek bir yaklaşıma sahip olduğunu da sözlerine ekler. Müftü Fahreddin'in istifâtı veya fetvası ancak, devletin gerekli tasarruflara gitmesi, zengin sınıf dahil herkes sahip olduğu mal varlığını donanma için vermesi durumunda câiz olabilir. Çünkü artık zekâtı, kurbanı ve haccı gerektirecek bir mal kalmamış olur. Böylece bu mali ibadetler sakıt olur.²⁴¹

Müftü Fahreddin kendisine yönelik yazılan bu yazıya aynı derginin takip eden sayılarında "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye 1-2" başlıklı yazılarıyla cevap verir. Yazar, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*'yi kaynak göstererek, kişinin zekât ile yükümlü olması için asli ihtiyaçları dışında nisap miktarı, nâmi bir mala sahip olması gerektiğini belirtip, asli ihtiyaçların içinde silahın da bulunduğunun altını çizerek.²⁴² Asli ihtiyaçların bir kısmının ihtiyarî bir kısmının da zaruri olduğu söyleyen yazar, silah dışındakilerin ihtiyari olduğunu ve silahın, mali ibadetler için koşulan şartların içerisinde en önemlisi olduğunu vurgular. Zekâtla yükümlü olmak için gerekli şartlardan biri silah ise, ilk olarak yapılması gereken şartın yerine getirilmesidir. Şart sağlanmadan meşrut bağlayıcı olmayacaktır.²⁴³ Ayrıca, Enfal suresinin 60. âyetinde, bütün mali ibadetlere tercihen acil bir şekilde kuvvet hazırlamamız, bütün istitaatin ortaya konularak mevcut olan ve gelecekte ortaya çıkması muhtemel düşmanları korkutacak bir gücün hazırlanması emredilir.²⁴⁴ Yazar, dinin vatanın ve hilafetin selameti için kuvvet hazırlama emri tam bir şekilde yerine getirilmeden, hacca gitmenin, kurban kesmenin, zekât ve fitr sadakası vermenin asla câiz olmadığını da belirterek yazısına son verir.²⁴⁵

Sonraki yıllarda zekâtın harcanacağı yerler donanma ile sınırlı kalmamıştır. Tüm savaş giderlerinin karşılanması için zekât paraları talep edilmeye başlanır. Mesela,

²⁴¹ Mustafa Takî, "İ'dâd-ı Kuvvet", *Sırât-ı Müstakîm*, 21 Aralık 1911, s. 256-257.

²⁴² Müftü Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye", *Sırât-ı Müstakîm*, 4 Ocak 1912, s. 276.

²⁴³ Müftü Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye", *Sırât-ı Müstakîm*, 18 Ocak 1912, s. 307-308.

²⁴⁴ Müftü Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye", *Sırât-ı Müstakîm*, 18 Ocak 1912, s. 309.

²⁴⁵ Müftü Fahreddin, "İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye", *Sırât-ı Müstakîm*, 18 Ocak 1912, s. 310.

Sebilürreşad'ın 293. sayısında Şuûn başlığı altında Mısır'a dair kısa bir yazı yayımlanır. Bu yazıda Mısır'da çıkan *eş-Şa'b* adlı yerel gazetede bölge alimlerinden Abdullah Abdünnebi imzalı bir beyannamenin neşr olunduğu bildirilir. Beynamede, İskenderiye alimlerinin önceki dönemlerde, devletin savaşta bulunduğu zamanlarda zekâtın ve kurban paralarının devlete iâne-i harbiye olarak verilmesinin câiz olduğuna dair fetvalarından bahsedilir. Buna binâen zekât ve kurban bedelleri savaş harcamaları için talep edilir.²⁴⁶

²⁴⁶ Şuun, *Sebilü'r-Reşad*, X, s. 258/396.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DONANMA-ZEKÂT İLİŞKİSİNE DAİR TARTIŞMALARIN
KLASİK HANEFÎ DÜŞÜNCESİNE GÖRE
DEĞERLENDİRİLMESİ VE BENZER TARTIŞMALAR

I. Donanma-Zekât İlişkisine Dair Temel Argümanlar

Donanmaya zekâtın verilmesini savunanların argümanları özetle şunlardır:

- 1- *Der-i mefâsid, celb-i menâfi*'den evladır kaidesi ve “ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ” âyeti göz önünde bulundurularak ehem-mühim ilişkisinin gözetilmesi gerektiği,
- 2- Beyan-ı tağyir grubundan olan halin kullanımından dolayı kuvvet hazırlamanın emredildiği âyete göre hazırlanacak kuvvetin eksiksiz olması için her türlü imkânın bu yönde kullanılması gerektiği,
- 3- Kaffâl'in tefsirinde *fi sebîlillâh* kapsamının geniş olarak ele alınması
- 4- İnsandaki istitaatin bir ve parçalanamaz olduğu,
- 5- Şart yerine getirilmeden şarta bağlı olan durumun bağlayıcı olmayacağı,
- 6- “الأمر بالشيء يستلزم تحريم ضده” kaidesine göre vücûbu âyetle sabit olan kuvvet hazırlama yerine getirilmediği takdirde diğer malî ibadetlerin ifa edilmesinin haram olacağı,
- 7- Fetva metinlerinde zekât niyetiyle verilen vergiler sonucunda zekâtın da ifâ edildiği düşüncesi,
- 8- Donanma giderlerinin söz konusu tartışmanın yaşandığı döneme kadar büyük çoğunluğunu zekâtın oluşturduğu hazineden karşılanmış olması ve
- 9- Mâlikî mezhebinde donanmaya zekât verilebileceğine dair nakillerin bulunmasıdır.

Donanmaya zekât verilemeyeceğini savunanların görüşleri ise şu şekilde sıralanabilir:

- 1- *Temlik* unsurunun gerçekleşmiyor olması,
- 2- Hanefî mezhebinde zekât verilecek yerler arasında donanmanın zikredilmemiş olması,
- 3- Donanmaya zekât verilmesinin kıyas edileceği bir aslın gerek Hanefî mezhebinde gerekse diğer üç mezhepte bulunmaması,
- 4- Zekâtın farz oluşunun inkârı küfrü gerektirirken donanma hazırlamanın inkarının küfrü gerektirmemesi,

- 5- Haracın meydana gelmesi için tüm mal varlığının donanmaya verilmesi gerektiği ve aksi durumda herhangi bir haracın bulunmaması,
- 6- Kaffâl'in aktardığı görüşlerin aidiyet probleminin olması,
- 7- Tartışmanın yaşandığı dönemde ictihad edecek kimsenin bulunmaması sebebiyle mezhebin dışına çıkılamayacağı ve
- 8- Kuvvet hazırlamanın zekâtın bağlayıcı olması için bir şart olduğu iddiasının mesnetsiz oluşudur.

II. Görüşlerin Değerlendirilmesi

Birinci bölümde Hanefî mezhebindeki genel kabule göre zekâtın rüknü veya bazı kaynaklarda geçtiği üzere sıhhat şartı olarak nitelenen *temlik* unsurunun, zekâtın sarf yerlerinden biri olan *fî sebîlillâh* şekillendirdiği mezhebin klasik kaynaklarından aktarıldı. Donanmaya zekâtın verilemeyeceğini, donanmanın giderlerinin karşılanmasının *fî sebîlillâh* kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini de belirleyen ölçüt, *temlik* kaydıdır.

Temlik kaydından dolayı, zekâtın verilemeyeceği yerlere zekâtın verilmesi için Hanefîler, hîle-i şer'îyye yöntemine başvururlar. Hanefî ulemâ tarafından bu problem fakir bir kimsenin aracı kılınmasıyla şekil itibariyle çözüme kavuşturulur. Mescit inşasına zekât verilmesi gibi²⁴⁷, birçok konuda başvuru olan bu yöntem, donanmaya zekât verilmesi tartışmasında da öne sürülen çözüm yolunu oluşturur. Böylelikle, zekâtın verilemeyeceği yerlere zekâtı doğrudan vermek yerine, bir aracı vasıtasıyla dolaylı olarak zekât verilebileceğine hükmedilir.

İkinci bölümde görüşler karşılıklı olarak, kronolojik bir sıralama içerisinde verildi. Zekâtın donanmaya verilmesini savunanlar ile, buna karşı çıkanlar genel olarak birbirlerinin iddialarına cevap vermişlerdir. Bundan dolayı, bu bölümde, iki tarafın ileri sürdüğü görüşler teker teker ele alınmayacak, Hanefîlerin mezhebî kabullerinin bir gereği olarak hîle-i şer'îyye bağlamında problemin çözüme kavuşturulması fikri üzerinde durulacaktır.

²⁴⁷İnşa süreci devam eden bir mescidin giderlerinin karşılanması için kendisinden katkıda bulunması talep edilen kişinin ödemekle yükümlü olduğu zekâtı varsa, kişi araya fakirleri koyarak mescidin binasının tamamlanması için dolaylı olarak zekâtını verebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî, *Kitabu'l- Hassâf fi'l- hiyel*, Kahire 1314, s. 94.

Zekâtın donanmaya verilmesine karşı çıkanlar, Hanefî mezhebi sınırları içerisinde tartışmaya müdahil oldukları için, *temlik* unsurunun gerçekleşmediğini öne sürüp zekâtın donanmaya verilmesi durumunda zekât yükümlülüğünün mükelleften kalkmayacağını iddia ederler. Ayrıca zekâtla ilgili hükümlerin klasik fıkıh kitaplarında açıklandığını ve sınırlarının çizildiği belirtirler. Buna göre, *temlik* şartını sağlamadığı için donanma bu sınırların dışında kalmaktadır.

Donanma-zekât ilişkisine dair fikir beyan edenler, tartışmanın yaşandığı dönemde mutlak müctehid vasfını haiz kimsenin bulunmadığını öne sürüp, bu konuda mevcut görüşlerin dışına çıkılamayacağını savunurlar.²⁴⁸ İctihat faaliyetinin devam ettirilmemesi ve farklı yönde görüş bildiren mezheplerin fikirlerinden istifade yoluna gidilmemesi, zekâtın donanmaya verilmesinde Hanefîlerin hileye başvurmalarının sebeplerindedir.²⁴⁹ Tartışma bağlamında icthad-taklide bu denli vurgu yapılmasının arka planında, ilgili dönemde icthad ve taklit tartışmalarının hararetli bir şekilde gündemi meşgul etmesi yatıyor olmalıdır.²⁵⁰

Trabzonlu Hatipzâde Emin'in, "Donanmamızı Yapalım Dinimizi Yıkmalıyım" başlıklı yazısında, dört mezhepten hangisine müracaat edilirse edilsin, donanmanın kendisine kıyas edileceği bir aslın bulunmayacağını iddia ettiği yukarıda aktarıldı. Aynı şekilde bu iddianın aksine, Mâlikî mezhebinde donanmanın *fî sebîlillâh* kapsamında değerlendirildiği, bu sebeple donanmaya zekât verilebileceği Salih eş-Şerif et-Tunusî tarafından Mâlikî mezhebinin kaynaklarından aktarıldı. İlgili kaynaklar incelendiğinde kıyas edilecek asıl şöyle dursun, bizzat donanmaya zekât verilebileceğinin ifade edildiği anlaşılmaktadır. Tartışmanın yaşandığı dönemde icthad vasfını haiz kimsenin bulunmadığı düşüncesinden hareketle Elmalılı, bu konuya dair fetvanın, ancak Hanefî mezhebini taklit edilerek verilebileceğini belirtir. Elmalılı da Hatipzâde gibi ne Hanefî mezhebinde ne de diğer üç mezhepte donanmaya zekât verilmesini temellendirecek bir görüşün bulunmadığını ileri sürer.²⁵¹ Yukarıda

²⁴⁸ Küçük Hamdi, "Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?", s. 1662.

²⁴⁹ Saffet Köse, "Hiyel", *DİA*, XVIII, 174.

²⁵⁰ İlgili dönemde icthad-taklit tartışmalarına dair birkaç örnek için bkz.: Kazanlı Halim Sabit, "İctihada Dair -I: Dersaadet'te İctihad", *Sırât-ı Müstakîm*, 1 Teşrinievvel 1325, s. 87-89.; Manastırlı İsmail Hakkı, Bab-ı İctihad Mesdud mudur? [-I], *Sırât-ı Müstakîm*, 12 Mart 1325, s. 65-66.; Ahmed Vehbi, "Bab-ı İctihad Meftuh mudur?", *Hayrû'l-Kelâm*, 24 Temmuz 1330, s. 300-301.

²⁵¹ Küçük Hamdi, "Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?", s. 1662.

aktarıldığı üzere Ebû Yûsuf, *Kitâbu 'l- harâc* adlı eserinde *fî sebîlillâh* kapsamında yol inşa ve onarım giderlerinin karşılanabileceğini belirtir. Bu görüş göz önüne alındığında, diğer mezheplerin görüşlerine başvurulmasa dahi, Hanefî mezhebi içerisinde donanmaya zekât verilmesine dayanak olacak görüşlerin olduğu söylenebilir.

Elmalılı makalesinde zekâtın donanmaya verilmesine bu denli karşı çıktığı halde, sadakanın sarf yerlerinin bildirildiği âyetin tefsirinde, *fî sebîlillâh* kısmında şu sözleri sarf eder:

Ancak mücahidînin cihadda muhtaç oldukları bütün levâzım ve mühimmat ya'ni “وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ” mazmununda dahil olub da yalnız kendileri tarafından tedarükü mümkün olmayan “havaici cihad”ın cümlesi bu fisebilillâh masrifinde dahil olur. Ve asıl maksad def'i ihtiyaç olduğundan ihtiyacın mahiyetine göre bunları mücahidîn bizzat kendisine değil de ciheti cihada ya'ni mücahidinin eşhasına değil velî-i ammin kabziyle sınıfına *temlik* edilmek suretiyle “على حكم ملك الله” ihtiyacının def'i ma'nâsının kifâyet edebileceği mevzu'ı bahsü ictihad olabilir. Sahib sadaka sadakasını *fî sebîlillâh* olmak üzere mücahidi muhtaca *temlik* veya imama teslim ile vacibi eda etmiş olur. (...) Ve bu sadaka öbürlerinden ziyade hakkullahı mahz olarak eda edilmiş bulunur.²⁵²

Elmalılı'nın tefsirine 1926 yılında başladığı²⁵³ bilgisi göz önünde bulundurulduğunda, donanma-zekât ilişkisine dair kaleme aldığı makalesinden sonraki dönemde tefsirin yazıldığı ve bu süre zarfında görüşünün kısmen değiştiği söylenebilir. Kesin bir şekilde donanma inşası veya zırhlı satın alınması için zekât paralarının donanmaya verilmesine karşı çıkan ve Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerde de böyle bir düşüncenin temellendirilebileceği bir naklin bulunmadığı iddiasından hareketle böyle bir uygulamaya kapıları kapatan Elmalılı, tefsirinde karşı tarafın delil olarak kullandığı Enfâl sûresindeki ilgili âyeti zikrederek, cihatta ihtiyaç duyulacak her türlü silahın ve araç gerecin satın alınmasının *fî sebîlillâh* kapsamında değerlendirilebileceğini ifade eder.

²⁵² Elmalılı, *Hak Dini*, IV, 2581.

²⁵³ Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi” *DİA*, XI, 62.

Mâlikî kaynakları incelendiğinde, *fî sebîlillâh* kapsamında zekât verilecek kişiler ve yerler açıklanırken donanmaya da yer verildiği anlaşılmaktadır. Mesela Alî b. Muhammed Ebû'l-Hasan el-Lahmî, Muhammed b. Abdülhakem'den nakille *fî sebîlillâh* kapsamında değerlendirilen harcamaları sayarken “و تنشأ منها المراكب للغزو” şeklinde bir ifade kullanarak savaşta ihtiyaç duyulacak gemilerin inşasının da *fî sebîlillâh* harcama kalemine dahil olduğunu aktarır.²⁵⁴ Ebû Bekir İbnü'l- Arabî de *fî sebîlillâh* kapsamı çerçevesinde Muhammed b. Abdülhakem'in görüşünü vermekle yetinmiş, bu konudaki aksi görüşe ise değinme ihtiyacı hissetmemiştir. Bu durum, müellifin zekâtın donanmaya verilmesine yönelik olumlu bir kanaate sahip olduğunu ihsas ettirir.²⁵⁵

Ebû't- Tâhir ise düşmandan korunmak için surların ve savaşta kullanılacak deniz filosunun inşası için zekât verilip verilmeyeceği konusunda mezhepte iki farklı görüşün bulunduğunu aktarır. Ancak mezhepte meşhur olanın, bu gibi alanlara zekâtın harcanamayacağı yönündeki görüş olduğuna da dikkat çeker. Çünkü harcanağı yönünde görüş bildirenler, *fî sebîlillâh* sınıfı ile bizzat cihadı anladıklarından bu görüşü benimsemişlerdir. Deniz filosu ve sur inşası için zekât verilebileceğini savunanlar savaşta bunların sağlayacağı faydayı göz önünde bulundurdıkları için bu yönde görüş beyan etmişlerdir.²⁵⁶ Karâfî de aynı nakilde bulunduktan sonra, Ebu't- -Tâhir'in görüşünü aktarır.²⁵⁷ Desûkî, Dêrdîr'in (1201) *eş-Şerhu'l-kebîr* adlı eserinden *fî sebîlillâh* bağlamında zekât paraları ile surların ve donanmanın inşa edilemeyeceğine dair sözünü aktardıktan sonra şunları ekler:

Zekât paraları ile surların ve donanmanın inşa edileyeceği görüşü İbn Beşîr'e aittir. İbn Abdülhakem (ö. 214) ise bunun aksi bir görüşe sahiptir. Ona göre, zekât paraları ile surların ve donanmanın inşası câizdir. Lahmî'den câiz oluşunun

²⁵⁴ Ebû'l- Hasan Ali b. Muhammed el- Lahmî, *et-Tebşıra*, Vizâretu'l- Evkâf ve Şuûni'l-İslâmiyye, Katar 2011, I, 982.

²⁵⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meârifi, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, II, 534.

²⁵⁶ Ebû't-Tâhir İbrâhim b. Abdussamed et-Tenûhî, *et-Tenbîh 'alâ mebâdi'it-Tevcih*, thk. Muhammed Bilihsan, Dâru İbn Hazm 2007, II, 854.

²⁵⁷ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *ez-Zehîra*, Dâru'l-Garbi'l- İslâmî, III, 148.

aksine bir görüş nakledilmemiştir. Et-Tavdîh adlı eserde bu görüş, zahir görüş olarak belirtilmiştir.²⁵⁸

Yusuf el-Kardâvî, Mâlikî mezhebinin *fi sebîlillâh* hakkındaki görüşlerini aktardıktan sonra, şahsa *temlîki* şart koşmalarından dolayı bu harcama kalemini mücahitlere indirgeyen Hanefîlerin aksine, Mâlikî cumhûru'l-fukahâsının savaşta fayda sağlayacak silah ve at temini, savunma amaçlı sur ve gemi inşası gibi yerlere de zekâtın harcanmasına cevaz verdiklerini ifade eder. Ardından da ilgili âyette bulunan harf-i cerlerin *temlîk* manasını içermemesinden hareketle, Mâlikîlerin görüşünün Kur'an'ın ifade tarzına daha uygun olduğu yönündeki kanaatini ekler.²⁵⁹

Taberî'ye göre, zekât ile gerçekleştirilmek istenen iki mana vardır. Bunlardan biri Müslümanların fakirliğini engellemek, diğeri ise İslâm'ı desteklemek ve güçlendirmektir. İkinci mananın gerçekleştirilmesi için hem fakir hem de zengin kimselere zekât verilir. İkinci durumda verilen zekât ile kişinin ihtiyacını gidermek hedeflenmez. Söz konusu gruba giren kimselere zekât verilmesi, daha ziyade İslâm dinine yardım amacına matuftur. İkinci mana kapsamında cihad eden kimselere ve müellefe-i kulûba zengin dahi olsalar zekât verilir.²⁶⁰ Taberî'nin bu görüşüyle amel edilerek, İslâm'ı desteklemek ve güçlendirmek amacı kapsamında ilgili dönemde donanmaya zekât verilmesi yoluna gidilebilirdi. Çünkü savaşın kaybedilmesi durumunda hilafet makamının yok olmakla karşı karşıya kalacağı o dönemde bu konuda görüş bildiren kimseler tarafından bilinmekteydi.

Zekâtın geçerli olması için *temlîk* şartının yerine getirilmesini savunan Hanefîlerin aksine, temlîkin tüm sınıflar için şart koşulmadığı görüşünü benimseyenler de vardır. Bunun için öne sürülen temel delil de zekâtın sarf yerlerinin bildirildiği âyette kullanılan harf-i cerlerin değişimidir. İlk dört sınıf açıklanırken *temlîk* ifade eden “lâm” harf-i ceri kullanılırken son dört sınıfta zarfîyet ifade eden “fi” harf-i cerine geçiş yapılmıştır. Bu değişim, son dört sınıfın ihtiyaçlarından dolayı ilk dört sınıfa nazaran zekât almaya daha hak sahibi olduğunu²⁶¹ ve son dört sınıfta *temlîkin* şart

²⁵⁸ Desûkî, *Hâşiye*, I, 497.

²⁵⁹ Yusuf el-Kardâvî, *Fıkhu 'z-zekât*, Müessesetü'r-Risâle, I, 639.

²⁶⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Hicr, XI, 523.

²⁶¹ Ebü'l- Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakaiku't-te'vil*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, I, 688-689.

koşulmadığını belirtir. Ayrıca ilk dört sınıfın mülkiyetine geçirilen zekât ile bu sınıflar istedikleri gibi harcamada bulunurken, son dört sınıf böyle bir imkana sahip değildir. Köleler, bu parayı kölelikten kurtulmak için, borçlular borçlarını ödemek için, *fî sebîlillâh* payı ile cihat için gerekli alet edevatın temini için ve ibn-i sebîl de kendisine verilmiş sebebi için harcama yapar.²⁶²

Ortaya çıkan yeni problemlerin çözüme kavuşturulması amacıyla hazırlanan Mecelle’de her ne kadar bazı meselelerde Hanefî mezhebindeki hakim görüş terkedilerek onun yerine mezhebin diğer bir görüşü ile amel edilmiş olsa da Mecelle tadillerinde farklı mezheplerin görüşlerine de başvurulmuştur.²⁶³ Aynı şekilde 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnâmesi’nde de farklı mezheplerin görüşlerinden faydalanılmıştır. Kararnâmede farklı mezheplerden faydalanma yoluna gidilmesini hazırlayan sebeplerden biri de Hanefî mezhebindeki mevcut görüşlerin uygulanmasından dolayı yaşanan birtakım güçlüklerdir.²⁶⁴

Zamanın ihtiyacına daha uygun olduğu için mefkûdun zevcesi ile malı hakkındaki hakim görüş yerine, Mâlikî mezhebindeki hüküm ile amel edilerek kararnâmenin 127. maddesi, aynı şekilde kebîrenin nefsinin tezvici konusunda da Mâlikî mezhebinin görüşüyle amel edilerek kararnâmenin 8. maddesi düzenlenmiştir.²⁶⁵ Dönemin toplumsal şartlarına ve hukuki fikirlerine daha uygun olduğu için, mecnun ve mecnûnenin tezvici konusunda Şafîî mezhebinin görüşü esas alınarak kararnâmenin 9. maddesi şekillendirilmiştir.²⁶⁶

Donanma-yı Osmani Muavenet-i Milliye cemiyeti tarafından gerçekleştirilen fetva talebi üzerine, her ne kadar fakir bir kimsenin donanma kasasının başına geçirilmesi ile donanmaya zekât verilebileceğine dair fetva yayınlanmış olsa da, Mâlikî mezhebindeki görüş göz önünde bulundurulduğunda, ilgili dönemde bu konu özelinde

²⁶² Ebu Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtîhu'l-gayb(et-Tefsîrül-kebir)* Dâru'l-Fikr, XVI, 115; Emrullah Dumlu da çalışmasında bu noktaya dikkat çekerek konuya ilk dört sınıf için *temlik*, son dört sınıf için ise maslahat prensibi çerçevesinde yaklaşmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Emrullah Dumlu, “Zekâtın Sarf Yerleri: Modern Tartışmalar ve Yeni Yorumlar”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, s. 770.

²⁶³ Ahmed Akgündüz, *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2013, s. 27-28.

²⁶⁴ M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik, İstanbul 2017, s. 191-192.

²⁶⁵ Orhan Çeker, *Aile Hukuk Kararnamesi*, Ebru Yayınları, İstanbul 1985, s. 78-80.

²⁶⁶ Çeker, *a.g.e.* s. 67-68.

Hanefî mezhebinin hîle-i şer'iyeye başvurmak zorunda bıraktıran görüşü ile amel etmek yerine, dönemin ihtiyacına daha uygun olması ve donanmanın hayati öneme sahip oluşu sebebiyle, Mâlikî mezhebinin zahir olarak nitelenen görüşü ile amel edilebilirdi. Nitekim kaleme aldığı makalesinde Hanefî mezhebinin sınırları dışına çıkmayan Elmalılı dahi, tefsirinde karşı tarafın delil olarak başvurduğu âyeti zikrederek cihat için ihtiyaç duyulacak bütün araç gerecin *fi sebîlillâh* kapsamında karşılanacağını belirtir. Her ne kadar doğrudan donanmanın *fi sebîlillâh* kapsamına dahil edilip edilmeyeceğini zikretmemiş olsa da makalesinde çizdiği sınırların genişlediği anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da vergi ödenmesi esnasında zekâta niyet edilmesi durumunda, bunun zekât yerine geçtiği yukarıda belirtilen fetva metinlerinden anlaşılmaktadır.²⁶⁷ Bu bağlamda Ebussuûd'un şu fetvası da vergi adı altında, donanmaya zekât verilebileceğini ortaya koymaktadır:

Donanma-yı hümâyun sabikan hezimet-i azîmeye uğrayınca tekrar donanmaya gayret-i din için ağniyayı müslimîn, guzât-i mümininin teçhizine sarf ettikleri malı sabikan lazım olup eda olunmayan ve hâlen edâsı lâzım olan ve bundan sonra lâzım olacak zekâtlarına niyet edüp dahi sarf eyleseler zekât-i mezbûre yerine geçer mi?

el-Cevab: Geçer, makbul ve meşrudur.²⁶⁸

III. Benzer Tartışmalar

Sonraki dönemde de kurumlara zekât verilmesiyle ilgili benzer tartışmalar gündemi meşgul etmiştir. Bunlardan bazıları, Türk Tayyare Cemiyeti'ne, Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne zekâtın verilip verilmeyeceğidir. Kimi zaman her bir kurum adına zekât istenirken, kimi zaman da üç kurum adına birlikte zekât istenmiş ve aralarında eşit olarak paylaşılacağı halka bildirilmiştir. Mesela, Diyanet İşleri Reisi imzası ile Şavşat Müftülüğü'ne gönderilen belgede, üç kurum adına zekât, fitır sadakası ve kurban derilerinin toplanmasına dair önceki yıllarda yürütülen çalışmalar için teşekkür edilmekte, ardından da o sene toplanacak

²⁶⁷ Osmanlı'da vergi-zekât ilişkisi için bkz.: Süleyman Kaya, "Osmanlı Döneminde Zekât", *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, s. 323-341.

²⁶⁸ Ebussuûd Efendi, *Mecmâu'l-Fetâvâ*, (Der.İskilibî), Süleymaniye, İsmihan Sultan, Nr.223, 26a.

zekât, fitre ve kurban derilerinin üç kurum arasında eşit bir şekilde taksim edileceği ifade edilmektedir.²⁶⁹

A. Himâye-i Etfal Cemiyeti'ne Zekât Verilmesi

Savaşın yıkıcı etkilerinden biri de gerisinde birçok yetim ve bakıma muhtaç çocuk bırakmasıdır. I. Dünya savaşı da Osmanlı topraklarında bakıma muhtaç çocukların sayısının artmasına neden olmuştur. Bu problemin çözüme kavuşturulması adına, merkezi İstanbul olan Himaye-i Etfal Cemiyeti, 1917 yılında kurulmuştur.²⁷⁰

Cemiyetin giderlerinin karşılanması için zekât, fitre ve kurban derilerinin cemiyete verilmesi gündeme gelmiştir. Bunun gerçekleşmesi için de fetva talebinde bulunulmuştur. Çalışmada örnek teşkil etmesi için ele alınan üç cemiyetten ilk önce Himâye-i Etfal Cemiyeti adına zekât, fitre ve kurban derilerinin toplanması için fetva talebinde bulunulmuştur. Cemiyetin Muğla merkezi tarafından dönemin Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi'ye hitaben kaleme alınan istifta metni şu şekildedir:

13.4.1341 tarih ve 21 numara ile yazılan husûsâta henüz cevap verilmedi ve ilan dahi olunmadı. Vaktin adem-i müsaadesine mebni herkes zekâtlarını öteye beriye vermekte ve bundan hem cemiyetimiz mutazzır olmakta hem de ehemmi mühimme tercih kaidesine nazaran mahalline masruf olmamaktadır. Zât-ı âlileri de müessisleri meyanında bulunmanız dolayısıyla nizamnâmesi madde bi-madde malumu âlileridir. Ve cemiyetin gayesi de evlâd-ı şühedâyı ve eytâm-ı etfâli himayedir. Şu gayeye nazaran zekât i'tası câiz olup olmadığı hakkındaki kanaat-ı şer'iyenizin ahaliye ilan edilmek üzere fetva halinde sürat iş'arını rica ederim efendim.²⁷¹

B. Türk Tayyare Cemiyeti'ne Zekât Verilmesi

Türk Tayyare Cemiyeti, 16 Şubat 1341(1925) yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün himayesinde ve İsmet Paşa'nın fahrî başkanlığında Ankara'da kurulmuştur. Cemiyetin amacı ise, Türkiye'de havacılığın askerî, siyasî, iktisadî toplumsal öneminin

²⁶⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Yer: 2-6-20, Belge Tarihi:08.02.1927.

²⁷⁰ Makbule Sarıkaya, *Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 35-36.

²⁷¹ BCA, Yer: 13-114-25, Belge Tarihi:13.04.1925.

anlaşılmasını ve gençliğin bu alanla buluşmasını sağlamaktır.²⁷² Bu amaç için kurulan Cemiyet'i finanse etmek için başvuru çözümlerinden bazıları da zekât, fitr ve kurban derilerinin cemiyetin lehine toplanmasıdır. Bu konuya dair düşünceler dönemin fetva makamına da ulaşmış, fetva makamı da bunun üzerine görüşlerini Uzunköprü kazası müftülüğüne yazmış olduğu metinde şu şekilde beyan etmiştir:

Müslümanların zekât, sadaka-i fitr ve kurban derilerini Tayyare Cemiyeti'ne vermeleri şer'an câiz olduğuna dair fetva-yı şerif ile esbâb-ı mûcibe ve Ebussuûd Efendi'nin bir fetvasını muhtevî emr-i sâmi leff edilmiş olmakla mucebiyle amelin dinen ve maddeten lüzûmunu bizzat beyan buyurmaları ve vâizîn efendiler vasıtasıyla ahaliye lisân-ı münasible tebliği temenni olur efendim.²⁷³

Aynı konuda dönemin Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi tarafından cevaplandırılmış bir fetva metni ile, bu yönde fetva verilmesinin açıklaması yayımlanmıştır. İlgili fetva metni şu şekildedir:

Türkiye Cumhuriyeti Tayyare Cemiyeti hükümetçe musaddak bulunmasına ve kuvây-i havaiyyesi mütefevvik olmayan devletlerin muhafaza-i mevcudiyet edemeyecekleri muhakkak olmasına binaen Türk millet ve devletinin muhafazası için tayyare filosu teşkiline sarf edilmek üzere eğniyâ-i müslimînin zakât ve saka-i fitr ve kurban derilerini mezkûr Tayyare Cemiyeti'ne vermeleri şer'ân câiz olur mu?

*el-Cevâb: Olur.*²⁷⁴

Rıfat Börekçi'ye göre zamanın değişimiyle birlikte harp sanatı ve bunun alanı da değişir. İlgili döneme kadar kara ve deniz gücü, savunma için bir devlete yeterli iken meydana gelen son savaşlar hava gücünden müstağni olunamayacağını orta koymuştur. Bu durum ileride meydana gelmesi muhtemel olan savaşlar için, iyi bir donanımına sahip hava gücünün zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Başta İngiltere olmak üzere, bu durumu farkına varan ülkeler hava kuvvetlerini güçlendirmek için hiçbir fedakarlıktan kaçınmamışlardır. Averof zırhlısının Balkan savaşlarında yaşadığı

²⁷² Türk Tayyare Cemiyeti Nizamnâme-i Esâsisi, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu Yer:73-3135 , s. 1.

²⁷³ BCA, Yer: 3-19-4, Belge Tarihi:01.04.1926.

²⁷⁴ BCA, Yer: 5-44-23, Belge Tarihi:31.12.1926.

hezimetin, havacılık alanında da benzerinin yaşanmaması adına herkesin fedakarlıkta bulunması gerekir. Kuvvet hazırlama emrinin gereği olarak hazırlanacak hava filosu için zekât, fitir sadakası ve kurban derilerinin tayyare iânesine hasr edilmesi gerekir. Börekçi görüşlerini temellendirmek için “وَأَعِدُّوا لَهُمْ” âyeti ile “وَلَا تُلْفُوا” âyetlerine işaret eder. Ayrıca Ebussuûd Efendi’nin yukarıda aktarılan donanmaya zekât verilebileceğine dair fetvasına da yer veren Börekçi, ilgili dönemde hava kuvvetine olan ihtiyacın deniz kuvvetine olan ihtiyaçtan kat kat fazla olduğunu belirterek, hava kuvveti hazırlanması için zekât verilmesinin câiz olacağını ifade eder.²⁷⁵

İzmit Tayyare Cemiyeti şubesi, zekât, fitir sadakası ve kurban derilerinin cemiyete verilmesinin yanında, bizzat kurban bedellerinin de Tayyare Cemiyeti’ne, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne ve Himaye-i Etfal Cemiyeti’ne verilmesinin câiz olduğuna dair, Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan aldığı fetvanın, yine vaizler tarafından mescit ve camilerde halka bildirilmesi için çalışmalar yürütür.²⁷⁶ Üç kurum arasında, üzerinde en çok durulan ve uğruna çalışılması tavsiye edilen kurum Tayyare Cemiyeti’dir.

C. Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne Zekât Verilmesi

22 Ağustos 1864 yılında Cenevre Sözleşmesi’ne göre kurulan Kızılhaç Teşkilatı’nın Osmanlı’daki yansıması olan Kızılay Cemiyeti, biraz geç kalınmış olsa da 14 Nisan 1877 yılında kurulmuştur. Cemiyetin kurulduğu yıllarda Ruslar’la savaş devam ettiği ve ülkede de ekonomik bir kriz yaşandığı için, Cemiyet dışarıya yönelerek yardım toplama girişiminde bulunmuştur.²⁷⁷ Böylece cemiyet tarafından sonraki yıllarda seyyar hastaneler, daimi hastaneler inşa edilmiş ve ambulanslar temin edilmiştir.²⁷⁸

Cemiyet, çalışmalarını sürdürmek için zekât, fitre ve kurban derilerinin toplanması yoluna da başvurmuştur. Cemiyet’e zekât, fitre ve kurban derilerinin verilmesinin câiz olduğu ve sonraki yıllarda da bu kurumların zekât, fitre ve kurban

²⁷⁵ BCA, Yer: 5-44-23, Belge Tarihi:31.12.1926.

²⁷⁶ BCA, Yer: 8-66-29, Belge Tarihi:29.03.1926; BCA, Yer: 3-17-3, Belge Tarihi:25.02.1928; BCA, Yer: 3-17-21, Belge Tarihi: 10.12.1929.

²⁷⁷ Haz: Ahmet Zeki İzgöer, Ramazan Tuğ, *Padişah’ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Türk Kızılay Yayınları, Ankara 2013, s. 24-29.

²⁷⁸ Haz: Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Türk Kızılay Yayınları, Ankara 2014, s. 17-28.

derilerini topladıkları Tayyare ve Himaye-i Etfal Cemiyetleri bölümünden anlaşılmaktadır.

Zekât, fitre ve kurban derilerinin Türk Tayyare Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Himâye-i Etfal Cemiyeti namına toplanması 1920’li yıllarla sınırlı kalmamıştır. 1930’lu yıllarda da Tayyare Cemiyeti tarafından zekâtlar, kurban derileri ve fitreler toplanarak diğer iki cemiyetle bölüşülmüştür. O döneme ait belgelerde “her sene olduğu gibi bu sene de” ifadesi kullanılarak bu uygulamanın süregelen bir uygulama olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁹

27.11.1964 yılında Türk Hava Kurumu Genel Başkan Vekili Aziz Avman, Diyanet İşleri Başkanlığı’na hitaben kaleme aldığı dilekçede, öteden beri devam etmekte olan zekât ve fitrenin üç Türk Kızılay Vakfı, Çocuk Esirgeme Kurumu ve THK adına, THK’ya verilmesini talep etmektedir. 30.11.1964 tarihinde ise dönemin Diyanet İşleri Başkanı M. Tevfik Gerçek, müftülüklere dilekçenin de bulunduğu yazısını göndererek gereğinin yapılmasını talep eder.²⁸⁰

IV. Son Dönemde Kurumlara Zekât Verilmesi İle İlgili Bazı Görüşler

Reşit Rıza’ya göre *fi sebîlillâh* sınıfı kapsamında yapılacak harcama, ihtiyaç sahibi kimselere değil, toplumun maslahatına olan alanlara yöneliktir. Bu yaklaşımından hareketle, fakir hacıların bu kapsamda değerlendirilemeyeceğini belirtir. Her ne kadar cumhur bu kavramı cihat ehli olarak ifade etmiş olsa da Reşit Rıza, kavramın Kur’an’daki kullanımlarını dil bakımında tahlil ederek cihat dışında farklı anlamlarda da kullanımın bulunduğunu bundan dolayı sadece cihada hasredilemeyeceğini ifade eder.²⁸¹ Mezheplerin görüşlerini ve konu ile ilgili rivayetleri aktardıktan sonra zekâtın sarf yerleri hakkındaki görüşünü şu sözlerle ifade eder:

Buraya kadar aktarılanlardan anlaşıldığı üzere âyette belirtilen zekâtın sarf yerleri iki kısımdır. Bunlardan biri, *temlîk* lâmı ile belirtilen mülkiyet şeklinde zekât mallarına malik olan kimselerdir. İkinci ise, toplumsal ve ulusal mahiyetteki

²⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: BCA, Yer: 178-233-19, Belge Tarihi: 09.12.1933; BCA, Yer: 12-101-11, Belge Tarihi:10.11.1934; BCA, Yer: 12-101-19, Belge Tarihi: 27.11.1934.

²⁸⁰ BCA, Yer: 4-35-16, Belge Tarihi: 30.11.1964.

²⁸¹ Muhammed Reşit Rıza, *Tefsîri 'l-Kur'âni 'l-hakîm, (Tefsîru 'l-Menâr)* Dâru'l-Menâr, X, s. 586.

genel maslahatlardır. Bu grup ile haiz oldukları sıfatlar nedeniyle zekâta sahip olan şahıslar kastedilmez. Bu grubu ifade etmek için zarfiyet bildiren “fî” harf-i ceri kullanılmıştır. (...) *Fî sebîlillâh* sınıfı, dinin ve devletin esasları olan diğer şer‘î maslahatları da kapsar. Bunların en başında da askerlerin teçhizi, nakil araçları, ordunun iaşesi ve harp için gerekli olan silahların temini gelir. (...) *Fî sebîlillâh* çerçevesi içine askeri hastaneler inşa etmek, genel hayır kurumları kurmak, yolları açıp ıslah etmek, ticari amaç gözetilmeyen askeri demir yolları döşemek girer. Zırhlı gemiler, top bataryaları, savaş uçakları, kale ve siperler hazırlamak da bu çerçeveye girer.²⁸²

Donanmaya zekât verilip verilmeyeceği konusunun çokça tartışıldığı bir dönemde yaşaması bakımından Reşit Rıza'nın görüşleri çalışma için önem arz etmektedir. Tefsirinde *fî sebîlillâh*ın kapsamını geniş tutarak, açık bir şekilde donanmaya zekât verileceğini belirtilir.

Mahmûd Şeltût'a göre de zekâtın sarf yerleri iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, “lâm” harf-i ceri ile belirtilen ilk dört sınıf kapsamına dahil olan kimselerdir. Diğer kalem ise, “fî” harf-i ceri ile ifade edilen kişilerdir. Bu gruplara zekât verilmesinin sebebi, genel maslahatların gözetilmesidir. Bu meyanda son dört grup kapsamında tüm ümmetin maslahatı gözetilir.²⁸³ Şeltût'a göre tek bir kişinin faydasının ve mülkiyetinin gözetilmeyip âmmenin maslahatının gözetildiği zekât sarf kalemlerinden biri olan *fî sebîlillâh* kapsamında ilk olarak yapılması gereken askerî teçhizatın temin edilmesi, askeri ve devlet hastanelerinin inşa edilmesi, yolların onarılması, demir yolların inşası gibi alanlardır.²⁸⁴

Reşit Rıza ve Mahmûd Şeltût zekâtın sarf yerlerini iki kısma ayırma ve *fî sebîlillâh*ı yorumlama konusunda aynı görüştedirler. Hanefîlerin benimsemiş olduğu fakir mücahitler yorumundan daha geniş bir şekilde yorumlayarak, bu kapsamda ammenin menfaatine olan yerlere harcamaların yapılması gerektiğini savunurlar. Çalışmayı ilgilendiren kısım ise, savaş harcamalarını *fî sebîlillâh* kapsamında değerlendirmeleridir. Donanma-zekât ilişkisine dair tartışmaların yaşandığı dönemde yaşaması bakımından Şeltût'un da görüşleri çalışma için önem arz etmektedir.

²⁸² Reşit Rıza, *Menâr*, X, s. 587.

²⁸³ Mahmûd Şeltût, *el-İslâm: Akide ve şeri'a*, Dâru'ş-Şurûk, s. 100.

²⁸⁴ Şeltût, *el-İslâm*, s. 104-105.

Muhammed Hamidullah da *fi sebîlillâh* Hanefî mezhebindeki genel kabulün aksine, geniş manada ele alır. Hamidullah'a göre bu terim, "İslâm'ın her yoldan ve her çeşit savunma ve hayrının sağlanması iş ve fiillerine işaret eder."²⁸⁵ Bu kavramı Reşit Rıza ve Mahmut Şeltût'tan da daha geniş bir şekilde yorumladığı anlaşılan Hamidullah, bu bağlamda dulların ve yetimlerin ihtiyaçlarının da *fi sebîlillâh* kapsamında karşılanabileceğini ifade eder. Çalışmayla alakalı olarak ise, vatanın savunması için çeşitli tesislerin kurulmasının ve ordu harcamalarının bu sarf grubuna dahil olduğunu belirtir.²⁸⁶

Kardâvî, dört mezhebin genel kanaatini ve Reşit Rıza ile Mahmut Şeltût'un görüşlerini aktardıktan sonra, Hanefîler'in *temlik* şartı ile âyetteki hasr edatının kullanımından dolayı, mescit, hastane gibi kurumlara zekât verilmeyeceğine dair görüşlerini tahlil eder ve *fi sebîlillâh*ın Kur'an'daki kullanımlarını inceler. Ardından tercih ettiği görüşün, dört mezhebin de benimsediği dar anlam olan *cihat* olduğunu ifade eder. Aksi takdirde, her türlü harcamanın bu kapsamda değerlendirilmesinin mümkün olacağını, bunun da âyette sekiz sınıf ile sınırlandırmaya aykırı olacağını belirtir. Bununla birlikte müellif, cihadın sadece askeri manada değerlendirilip daraltılmasını da tasvip etmez.²⁸⁷

Abdullah b. Mansûr el-Gufeylî, *fi sebîlillâh* hakkındaki görüşleri beş gruba ayırır. Bunlardan ilki, cihat manası; ikincisi, cihat, hac ve umre manası; üçüncüsü, tüm hayır işleri; dördüncüsü, âmmenin maslahatı ve beşincisi geniş anlamda cihat manasıdır. Görüşleri delilleri ve kritiği ile veren Gufeylî tercihinin Kardâvî gibi geniş kapsamlı cihat manasından yana kullanır. Cihadın sadece bedenle sınırlandırılmasını tasvip etmeyen yazar, farklı şekillerde de cihat yapıldığına dikkat çeker. Yazar, Mecmau'l- Fıkhi'l-İslâmî'nin kararının da bu yönde olduğunu belirtir.²⁸⁸

Hâlid Abdürrezzâk el-Âni'ye göre de cihadın geniş anlamda ele alınması gerekir. Âni, başka bir kaynak bulunmaması durumunda mescit, okul gibi kurumların inşası için zekâta başvurulabileceği kanaatindedir. Yazar, ihtiyaç duyulması halinde,

²⁸⁵ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İrfan Yayınevi, II, 1038.

²⁸⁶ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1038

²⁸⁷ Kardâvî, *a.g.e.* s. 648-657.

²⁸⁸ Abdullah b. Mansur el- Gufeylî, *Nezâzilu 'z-Zekât*, Dâru'l-Meyman, Riyad 2008, s. 431-444.

yolların bakımının, hastaların ilaçlarının temin edilmesinin de bu kapsamda değerlendirileceğini belirtir.²⁸⁹

Kurumlara zekât verilip verilmeyeceği, kurumların sekiz sınıftan birine dahil edilip edilmeyeceği konusu, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun da gündemini meşgul etmiştir. Konuya dair kurulun kanaati, Din İşleri Yüksek Kurulu tarafından yayımlanan *Fetvalar I* adlı fetva kitapta açıkça ortaya konmuştur. Buna göre hacılar, askerler ve ilim talipleri olmak üzere *fî sebîlillâh* kapsamına dahil olan üç grup vardır.²⁹⁰ Ayrıca zekât verilecek sınıfların belirtildiği âyette kastedilenler, kurum değil, bireylerdir. Bundan dolayı da hiçbir kuruma zekât verilemez.²⁹¹ Kendisine zekâttan pay verilmesini isteyen kişiye, Hz. Peygamber'in (as) "Yüce Allah, zekât konusunda ne bir peygamberin ne de başkasının hükmüne razı olmadı ki, onunla ilgili hükmü kendisi verdi. Onu sekiz sınıfa taksim etti. Eğer o sınıflardan isen sana hakkını veririm."²⁹² şeklindeki sözünden dolayı belirtilen sekiz sınıfın dışında bir harcama yapılamaz. Hanefîler'in *temlik* kaydından dolayı da tüzel kişilere, hayır kurumlarına zekât verilmesi câiz değildir.²⁹³

Diyanet İşleri, Tayyare, Himaye-i Etfal ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne zekât verilmesinin câiz olduğu yönünde fetva vermiş ve personelinin bu konuda bizzat aktif rol almalarını talep etmiştir. Ancak aktarılan son görüşlerinden, son dönemlerde, bu yöndeki kanaatini değiştirdiği ve sayılan kurumlar da dahil olmak üzere hiçbir kuruma, tüzel kişilere zekât verilmeyeceğini ikrar ettiği anlaşılmaktadır.²⁹⁴

²⁸⁹ Hâlid Abdürrezzâk el-Âni, *Mesârifü'z-zekât*, s. 369-371.

²⁹⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar I*, DİB Yayınları, Ankara 2014, s. 257.

²⁹¹ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar I*, s. 262.

²⁹² Ebû Dâvûd, "Zekât", s. 24.

²⁹³ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar I*, s. 264.

²⁹⁴ Kurulun dönemsel ihtiyaçları göz önünde bulundurarak *temlik* şartını esnetmeye gittiği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Fatih Yücel, "Türkiye'de Güncel Zekât Problemleri" *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı*, s. 653-660.

SONUÇ

Osmanlı donanmasının yeniden eski gücüne kavuşması için öne sürülen fikirlerden biri olarak zekâtın donanmaya verilmesi, 1909-1914 yıllarında iki farklı yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bir tarafta Elmalılı, Mustafa Sabri, İskilipli Mehmed Atıf'ın başı çektiği Hanefî mezhebinin sınırları içerisinde görüş bildiren kimseler varken, diğer tarafta ise Müftü Fahreddin, Biga Müftüsü Mehmed Said Efendi, Salih eş-Şerif et-Tunusî'nin öncülük ettiği karşı görüş savunucuları yer alır. İki taraf da görüşlerini beyan etme ve birbirlerinin görüşlerine cevap vermek için dönemin yayın organlarını aktif bir şekilde kullanmıştır. *Hikmet* gazetesi, *Hakikat* gazetesi ve *Babalık* gazetesi zekâtın donanmaya verilmesini savunanların görüşlerini yayımlarken, karşı tarafın görüşleri de *Sırât-ı Müstakîm/Sebilürreşâd* dergisi, *Beyânülhak* gazetesi, *Hayrû'l- Kelâm* dergisi, *Meşrik-i İrfân* gazetesinde yayımlanmıştır.

Ebû Yûsuf'un yolların yapımı ve onarımına zekât verilebileceği yönündeki görüşü dışında, Hanefî mezhebinin genel kanaati, *temlik* şartının gerçekleşmesi gerektiği yönündedir. Geniş bir şekilde yorumlanmaya elverişli olan *fi sebîlillâh*, *temlik* şartının gözetilmesinden dolayı, genel yaklaşıma göre cihada katılan fakir kimseler olarak yorumlanmıştır. Kâsânî her ne kadar mezhebin aksine *fi sebîlillâh* kavramını her türlü hayırlı iş olarak geniş anlamda yorumlasa da bunu *temlikle* kayıtlayarak yeniden kavramı daraltma yoluna gider. Çalışmanın birinci bölümünde geniş bir şekilde ele alınan Hanefî mezhebinin *fi sebîlillâh* ve *temlik* kavramlarına dair yorumları göz önünde bulundurulunca, donanmanın *fi sebîlillâh* kapsamında değerlendirilmeye elverişli olmadığı ortaya çıkar.

Donanmaya zekât verilmesini savunanların en büyük delillerinin başında vergi olarak ödeme yapıldığında zekâta niyet edilmesi ile bu ödemenin zekâta sayılabileceğine dair fetvâ metinleri gelir. Bu metinler ışığında donanmanın da bu kapsamda değerlendirileceği savunulur. Ebussuûd Efendinin hezimete uğramış olan donanmanın yeniden güçlenmesi için verilen paraların zekâta sayılacağı yönündeki fetvası ise bunun önceki dönemlerde bir uygulamaya konu olduğunu göstermesi bakımında önem arz eder.

Zekât paraları ile donanmaya yeni zırhlıların alınmasına karşı çıkanlar, Hanefî mezhebinde ve diğer üç mezhepte donanmanın kendisine kıyas edileceği bir aslın bulunmadığını savunurken, karşı taraf ise Malikî mezhebinde donanmanın *fi sebîlillâh* kapsamında değerlendirilebileceği yönünde görüşlerin olduğundan hareketle, zekât paralarının donanmaya verilebileceğini savunur. Hatta donanma-zekât ilişkisine dair mezhepte zahir olan görüşün, donanmaya zekât verilmesi yönündeki görüş olduğu ifade edilir. Hanefî mezhebi sınırları içerisinde görüş bildirenler ise donanmaya zekâtın ancak hîle-i şer'îyye yoluyla verilebileceğini belirtirler. Yani, iâne kasasının başına fakir bir Müslüman geçirilir, bu kişi vasıtasıyla dolaylı olarak zekât paraları donanmaya verilir. Donanma-zekât ilişkisine dair kaleme aldığı makalesinde Hanefî mezhebi müntesibi bir kimsenin donanmaya zekât verilebileceğine dair fetva veremeyeceğini dile getiren Elmalılı, ilgili makaleden sonraki süreçte kaleme aldığı tefsirinde zekâtın sarf yerlerine dair olan kısmında savaş için gerekli olan bütün teçhizatın *fi sebîlillâh* kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgular. Elmalılı tefsirinde açık bir şekilde donanmaya zekât verilip verilmeyeceğine değinmemiş olsa da makalesine nazaran daha esnek davrandığı söylenebilir.

Tartışmanın meydana geldiği döneme yakın bir dönemde kaleme alınan Hukuk-1 Aile Kararnâmesi'nde, dönemin şartlarına daha uygun olması, Hanefî mezhebi ile hüküm vermenin bazı zorluklara neden olması gibi sebeplerle farklı mezheplerin görüşleri ile amel etme yoluna gidilmiştir. Donanmanın devletin varlığı için hayati bir öneme sahip olması sebebiyle, bu konu bağlamında da Malikî mezhebinde zâhir olarak nitelenen görüşle amel edilip, donanmaya zekât verilebilirdi. Nitekim sonraki dönemlerde, Himâye-i Etfal Cemiyeti'ne, Tayyare Cemiyeti'ne ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne zekât verilebileceğine dair fetvalar yayımlanmış ve halkın bu kurumlara zekât vermesi için teşvikte bulunulmuştur. Özellikle Diyanet İşleri, halkın bu kurumlara zekât vermesi için, bütün personeli ile çalışma yürütmüştür.

Son dönemde zekâtın sarf yerleri konusunda görüş beyan edenlerden Reşid Rıza, Mahmud Şeltût ve Muhammed Hamidullah *fi sebîlillâh* kavramını geniş manada ele alıp, bu kapsamda her türlü askerî teçhizatın temin edilebileceği kanaatindedirler. Yusuf el-Kardâvî ve Abdullah b. Mansûr el-Gufeylî ise *fi sebîlillâh* kavramının cihada

mahsus olduğunu belirtmekle birlikte, cihadı geniş anlamda yorumlama yoluna giderler. Cihadın sadece askerî anlama indirgenmesini tasvip etmezler.

KAYNAKÇA

- Abdülhamid, Muhyiddin *Sebilü'l- felah fî şerhi Nûri'l-izah*, Dımeşk, Dâru'l-Beyrutî, ty.
- Akgündüz, Ahmet: *Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013.
- Aktaş, Beytullah: “Tevbe Suresi 60. Ayet Bağlamında Zekâtın Sarf Yerleri”, *Diyamet İlmî Dergi*, c. LI, sy. 2, 2015, s. 67-86.
- Âlim b. Alâ *el-Fetâva't- Tatarhâniyye*, Diyobend Mektebetu Zekeriyya, 2014.
- Âni, Hâlid Abdürrezzâk: *Mesârifü'z-zekât ve temliküha fî dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne*, Amman, Dâru Üsâme, 1999.
- Atıf, İskilipli Mehmed: “Cihad İçin İâne”, *Beyânülhak*, c. VII, sy. 179, 14 Ekim 1912, s. 3130-3133.
- “Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriye ve Bahriyenin Ehemmiyet ve Vücûbu”, *Sırât-ı Müstakîm*, c. V, sy. 107, 22 Eylül, 1910, s. 39-42.
- “Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriye ve Bahriyenin Ehemmiyet ve Vücûbu”, *Sırât-ı Müstakîm*, c. V, sy. 108, 29 Eylül, 1910, s. 60-62.
- “Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriye ve Bahriyenin Ehemmiyet ve Vücûbu”, *Sırât-ı Müstakîm*, c. V, sy. 109, 6 Ekim, 1910, s. 75-77.
- Avni: “Hakikat Gazetesinde Neşr Olunan Makale Sahibi Konya Talebe-i Ulûm Mümeyyizi Mehmed

- Fahredden'e", *Meşrik-i İrfân*, c.3, sy. 244, 22 Kasım 1911, s. 1.
- Aybakan, Bilal: "Temlik", *DİA*, İstanbul: 2011, XL, 428-430.
- Aydın, M. Akif: *Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, Klasik, 2017.
- Ayengin, Tevhit: "Rükün", *DİA*, yy., ty. XXXV, 286-287
- "Deyn", *DİA*, İstanbul:1994, IX, 266-268.
- Aynî: *el- Binâye fi şerhi 'l- Hidâye*, Beyrut, Dâru'l- Fikr.
- Minhetü's- Sülûk fi şerhi Tuhfeti'lü Mülûk*, Katar, AWQAF, 2007.
- Bâbertî: *el-Înâye fi şerhi 'l-hidâye*, Beyrut, Daru'l-fikr, 2012.
- Batmaz, Şakir *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2010.
- Beşikçi, Mehmet: *The Organized Mobilization of Populer Sentiments: The Ottoman Navy League, 1909-1918*, (Boğaziçi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 1999.
- Beyrut Muhabir-i Mahsusu Hayreddin: "Hilal'in de Bir Donanması Olsaydı" *Sebîlü'r-Reşad*, c. II-IX, sy. 25-211, 19 Eylül 1912, s. 58-59.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: *Hukukî İslâmiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu*, yy. Sarmaşık, ty.
- Bolu Mebûsu Abdülvehhâb: "Kaş Yapayım Derken Göz Çıkarmamalı", *Beyânülhak*, c. IV, sy. 88, 6 Aralık 1910, s. 1672-1673.
- Bostan, İdris: *Osmanlılar ve Deniz*, İstanbul, Küre Yayınları, 2007.

- Buhârî *el-Muhîtu'l- Burhânî*, Pakistan, İdâretü'l-Kur'an, 2004.
- Büyüktuğrul, Afif: *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, İstanbul, Deniz Basımevi, 1983.
- Cahit, Hüseyin: “Donanmamız” *Tanın Gazetesi*, 22 Haziran 1325, s. 1.
- Cessâs: *Ahkâmü'l- Kur'ân*, Beyrut, Dâru İhyâi Turasi'l-Arabî, 1992.
- Şerhu Muhtasari't- Tahâvî*, Beyrut, Dâru's- Sirâc, 2010.
- Cevdet, Ahmet: “Donanmamız İçin Fedakarlığa Nemizden Başlamalı” *Teârûf-i Müslimîn*, c. I, sy. 22, 17 Ocak 1911, s. 354-355.
- Cürcânî: *Hizânetü'l- ekmel fi furûi'l- fikhi'l- Hanefî*, Beyrut, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 2015.
- Çeker, Orhan: *Aile Hukuk Kararnamesi*, İstanbul, Ebru Yayınları, 1985.
- Derdîr: *Akrebü'l-mesalik li-mezhebi'l-İmam Malik*, Nijerya, Mektebutu Eyyub, 2000.
- Desûkî: *Hâşiye ale's-Şerhi'l-kebîr*, yy. İhyau'l- Kütübi'l-Arabiyye, ty.
- Din İşleri Yüksek Kurulu: *Fetvalar I*, Ankara, DİB Yayınları, 2014
- Dumlu, Emrullah: “Zekâtın Sarf Yerleri: Modern Tartışmalar ve Yeni Yorumlar”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, İstanbul, Ensar, 2017, s. 765-806.
- Ebû Yûsuf: *Kitâbu'l- harâc*, Beyrut, Dâru'l- Ma'rife, 1979.
- Ebüssuûd Efendi: *Mecmâu'l-Fetâvâ*, (Der.İskilibî), Süleymaniye, İsmihan Sultan, Nr.223, 26a.

- Eldem, Vedat: *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970.
- Emin, Trabzonlu Hatipzade: "Donanmamızı Yapalım Dinimizi Yıkmayalım", *Beyânülhak*, c. IV, sy. 88, 6 Aralık 1910, s. 1669-1672.
- Fahreddin, Alay Müftüsü Mehmed: "Akli Başında Din Kardeşlerime" *Hakikat*, sy. 147, 1 Aralık 1911, s. 1-4. (Ed.: Ali Şükrü Çörük, Eskişehir'de Bir Dönemin Aynası Hakikat Gazetesi (1911-1912) Çevrimyazı, Kitabevi Yayınları, s. 573-576).
- Fahreddin, Mehmed: "Akli Başında Din Kardeşlerime", *Sırât-ı Müstakîm*, c. VII, sy. 170, 8 Aralık 1911, s. 225-226.
- "Huzur-ı Ali-i Meşihatpenahiye: Fetva Meab!", *Hikmet*, c. I, sy. 35, 15 Aralık 1910, s. 3-4.
- Fahreddin, Yedinci Seyyar Topçu Alayı Müfettişi Mehmed: "Huzûr-ı Âlî-i Meşihat-penâhîye Te'kid-i İstiftâ", *Hakikat Gazetesi*, 15 Kasım 1911, sy. 142, s. 1. (Ed.: Ali Şükrü Çörük, Eskişehir'de Bir Dönemin Aynası Hakikat Gazetesi (1911-1912) Çevrimyazı, Kitabevi Yayınları, s. 553).
- el-Fakir Ali Rıza en-Nişaşıbi el-Makdisi: "Hutbelerimiz", *Hikmet*, c. I, sy. 28, 27 Ekim 1910, s. 2-3.
- el- Gâmidî, Ahmed b. Muhammed b. Sa'd âl Sa'd: *Hâfizüddîn Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, el-Müstasfâ, (İbâdat Bölümü)*, Mekke, (Ümmü'l- Kura Üniversitesi Yayınları, 2011.
- el-Hassâf, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) b. Müheyr: *Kitabu'l- Hassâf fi'l- hiyel*, Kahire 1314
- el- Lahmî, Ebû'l- Hasan Ali b. Muhammed: *et-Tebşıra*, Katar, Vizâretu'l- Evkâf ve Şuûni'l- İslâmiyye, 2011.em

- en-Nîsâbûrî, Nizâmüddîn *Garâibü'l- Kur'an ve Regâibü'l-Furkan*, Beyrut, Hasen b. Muhammed b. Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1416.
Hüseyn el-Kummî:
- er-Râzî, Ebu Abdillâh *Mefâtihu'l-gayb(et-Tefsirü'l-kebir)*, yy. Dâru'l-Fikr, (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn 1981.
Muhammed b. Ömer b. Hüseyn et-Taberistânî:
- et-Tunusî, Salih eş-Şerif: İ'tâu'z-Zekâti li'd-donanma”, *Sırât-ı Müstakîm*, c. IV, sy. 131, 9 Mart 1911, s. 7-8.
- Gufeylî, Abdullah b. *Nevâzilu'z-Zekât*, Riyad, Dâru'l-Meyman, 2008.
Mansur:
- Güvenç, Serhat: *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Osmanlıların Dretnot Düşleri*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- Hacıpoğlu, Doğan: *Tanzimattan I. Dünya Harbine: Osmanlı Bahriyesi*, İstanbul, Deniz Basımevi, 2013.
- Haddâd: *el-Cevheretü'n- neyyire*, İstanbul, Fazilet Neşriyat, ty.
- Hafız Hüseyin: “Donanma Ne Demektir”, *Hayrî'l- Kelâm*, c. I, sy. 12, 5 Şubat 1914, s. 90-91.
- Halil b. İshak: *el-Muhtasar*, Kahire, Dâru'l-Hadis, 2005.
et-Tavdîh şerhu Muhtasar-i İbn Hâcib, Kahire, Dâr-ı İbn Hazm, 2012.
- Haz: Uluğtekin, Murat: *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928*, Ankara, Türk Kızılay Yayınları, 2014.
Uluğtekin, M. Gül:
- Haz: İzgöer, Ahmet Zeki: *Padişah'ın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Ankara, Türk Kızılay Yayınları, 2013.
Tuğ, Ramazan:

- Hamidullah, Muhammed: *İslâm Peygamberi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul, İrfan Yayınevi, 1995.
- Haskefi: *ed- Dürrü'l- muhtar*, Beyrut, Dâru'l- Kütübi'l İlmîyye, 2002.
- Hilmi, İkinci Ordu Alay Müftüsü Harun: "Peygâde Hoca Faziletli Mehmed Said Efendi Hazretlerinden Aldığımız Fetva-yı Şerifenin Hülasası", *Hikmet*, c. I, sy. 33, 1 Aralık 1910, s. 255-256.
- Hilmi, Şehbenderzade Filibeli Ahmed: "Bizim İstiftamız, Meşihatın Fetvası ve Ferman-ı Nebevî", *Hikmet*, c. I, sy. 34, 8 Aralık 1910, s. 1.
"Donanmamız İçin Bir Fikr-i Musib" *Hikmet*, c. I, sy. 24, 29 Eylül 1910, s. 4-5.
"Donanmamız İçin Senevi Bir Milyon Lira!" *Hikmet*, c. I, sy. 28, 27 Ekim 1910, s. 1-2.
"Fedakârlık Ne Demektir? ve Donanmamız Nasıl Mükemmel Olur?", *Hikmet*, c. I, sy. 23, 22 Eylül 1910, s. 3-4
"el-İnsaf Nısfüddin ve Haklı Feryatlar, Yanlış Telakkiler" *Hikmet*, c. I, sy. 35, 15 Aralık 1910, s. 4.
- Hülagü, Metin: *Osmanlı Yunan Savaşı Abdülhamid'in Zaferi*, İzmir, Yitik Hazine Yayınları, 2008.
- İbn Âbidin: *Reddü'l-Muhtar*, Riyad, Dâru Alemlî'l-Kütüb, 2003.
- İbn Hümâm: *Fethu'l- kadîr*, Beyrut, Dâru'l- Kütübi'l- İlmîyye, 2003.
- İbn Manzûr: *Lisânü'l- Arab*, Beyrut, Dâru Sâdr, 2010.
- İbn Nuceym: *en-Nehrü'l- faik*, Beyrut, Dâru'l- Kütübi'l- İlmîyye, 2002.
- İbnü'l- Arabî: *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l- İlmîyye, t.y.

- İnalcık, Halil: *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, Ankara İSAM, 2017.
- İbrahim, Abdürreşid: “Donanma-yı İâne-yi Milliye Cemiyeti”, *Teârîf-i Müslimin*, İstanbul, 26 Ağustos 1326, I/22, s. 205.
- İhsan, Salih: “Donanma İçin”, *Sırât-ı Müstakim*, c. III, sy. 72, 20 Ocak 1910, s. 312-313.
- İzmîrî: *Kemâlî’ d-dirâye ve cemu’r-rivâye ve’ d- dirâye*, Beyrut, Dâru’l- Kütübi’l- İlmiyye, 2017.
- Kâdîhân: *Fetâvâ Kâdîhân*, Dâru’l- Kütübi’l- İlmiyye
- Karâfî: *ez-Zehîra*, Beyrut, Dâru’l- Garbi’l- İslâmî, 1994.
- Kardâvî, Yusuf: *Fıkhü’z-zekât*, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1973.
- Kâsânî: *Bedâi’u’s- sanâi’ fi tertîbi’ş-şerai’*, Beyrut, Dâru’l- Kütübi’l- İlmiyye, 2003.
- Karal, Enver Ziya: *Osmanlı Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Karaman, Hayreddin: “Ayn”, *DİA*, İstanbul:1994, IV, s. 257-258
- Kaya, Süleyman: “Fıkhî Açından Osmanlı’da Zekât Uygulamaları”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, İstanbul, Ensar, 2017, s. 221-254.
- “Osmanlı Döneminde Zekât”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, İstanbul, Ensar, 2017, s. 323-341.
- Kazgan, Gülten: *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Kepenek, Yakup: Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2001.
Nurhan:

- Kömürcan, Kirkor: *Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi*, İstanbul, Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1948.
- Köse, Murtaza: “Fî Sebîlillâh” Kavramının Zekât Açısından Tahlili”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 21, 2004, s. 107-134.
- Köse, Saffet: “Hiyel”, *DİA*, yy. 1998, XVIII, 170-178.
- Kurmuş, Orhan: *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara, Savaş Yayınları, 1982.
- Küçük Hamdi: “Donanma İânesi Zekât Yerine Geçer mi?”, *Beyânülhak*, c. IV, sy. 88. 6 Aralık 1910, s. 1658-69.
- Kütükoğlu, Mübahat S.: *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı İngiliz İktisâdî Münasebetleri (1580-1850)*, Ankara Türk Tarih Kurumu, 2013.
- Langensiepen, Bernd: *1828-1923 Osmanlı Donanması*, (Çev. James Cooper, Renan Mengü), İstanbul, Denizler Kitabevi, 2000.
- Güleryüz, Ahmet: *el-Hidaye fî şerhi Bidâyeti'l- mübtedî*, Beyrut, Dâru İhyâi Turasi'l- Arabî, 2004.
- Mergînânî:
- Mevsilî: *el-İhtiyâr lita'lili'l-Muhtâr*, Kahire, Dâru'l- Hadîs, 2009.
- Mevvâk: *et-Tâc ve'l- İklîl*, ty. Dâr-ı Alemlî'l-Kütüb, yy.
- Molla Hüsrev: *Dürerü'l- hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, İstanbul, Fazilet Neşriyat, 1976.
- Muhammed Muhammed, Ebüssuûd: b. *İrşâdu'l- akli's- selîm ilâ mezâya'l-Kurani'l- Kerim*, Beyrut, Dâru İhyâi't- Turâsi'l- Arabî, 2015.
- Müftü Fahreddin: “el-Hak Bi'l-İttiba Ehakk “Hakk İttibaa Ehakkdır”, *Hikmet*, c. I, sy. 31, 17 Kasım 1910, s. 2-4.

“el-Hak Bi'l-İttiba Ehakk “Hakk İttibaa Ehakkdır” II, *Hikmet*, c. I, sy. 32, 28 Kasım 1910, s. 1-3.

“İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye” (maba'd), *Sırât-ı Müstakîm*, c. VII, sy. 174, 4 Ocak 1912, s. 275-276.

“İ'dâd-ı Kuvvet ve İbâdât-ı Maliye, *Sırât-ı Müstakîm*, c. VII, sy. 176, 18 Ocak 1912, s. 307-310.

“Nâ Ehil Olur Muarız-ı Ehl Her Ahmed'e Bulunur Ebu Cehl” *Babalık*, 13 Aralık 1911, s. 1-2.

Müstantik Muavini Nazmi: Meclis-i Mebusan-ı Osmani'ye Açık Mektup: Osmanlı Donanması”, *Sırât-ı Müstakim*, c. II, sy. 45, 16 Temmuz 1909, s. 304.

Neseî: *Kenzu'd-dekaik*, Medine, Dâru's- Sirâc, 2011.

Medârikü't-tenzîl ve hakaiku't-te'vîl, Beyrut, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

Nuri, Mehmed: “Efkâr-ı Musîbe: Bir Mektuptan”, *Hikmet*, 3 Kasım 1910, ek s. 231.

Orbay, Rauf: *Cehennem Değirmeni Siyasî Hatıralarım*, (Haz. Sümer Kılıç), İstanbul, Emre Yayınları, 1993

Ortaylı, İlber: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Özçelik, Selahittin: *Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.

Özdemir, Biltekin: *Osmanlı Devleti Dış Borçları*, Ankara, T.C. Maliye Bakanlığı, 2010.

Pamuk, Şevket: *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul, Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Osmanlıdan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Parvus Efendi:

Türkiye'nin Can Damarı Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islâhı, İstanbul (Haz. Filiz Dıġırođlu), Taş Mektep Yayın Atölyesi, 2014.

Rıza, Ali:

Konya Talebe-i Ulûm İmtihanına Memur Olan Alay İmamı Çamlıklı Fahreddin Efendi Hazretlerine", *Meşrik-i İrfân*, c. III, sy. 248, 14 Aralık 1911, s. 3.

"Yine Fahreddin Efendiye Cevap", *Meşrik-i İrfân*, c. III, sy. 248. 14 Aralık 1911, s. 1.

Reşit Rıza, Muhammed:

Tefsirü'l-Kur'âni'l-hakîm, (Tefsîru'l-Menâr), Kahire, Dâru'l-Menâr, 1947.

Rooney, Chris B.:

"Osmanlı İmparatorluğu'na Gelen İngiliz Deniz Mısyonları'nın Uluslararası Önemi", (Çev. Önder Kocatürk), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2008, 73-106.

Sabri, Mustafa:

"Kurban Paraları ve Donanma İânesi", *Beyânülhak*, c. IV, sy. 91, 2 Ocak 1911, s. 1710-1717.

Saffet, M.:

"Bir Hakikatin İzahı", *Beyânülhak*, c. IV, sy. 84, 8 Kasım 1910, s. 1595-1598.

Sarıkaya, Makbule:

Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2011

Semerkandî:

Tuhfetü'l-fukahâ, Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

- Serahsî: *el-Mebсут*, Beyrut, Dâru'l- Ma'rife, 1993.
- Şerhu Kitabi's- Siyeri'l- kebîr*, Beyrut, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1997.
- Sultan Abdülhamid Han: *Devlet ve Memleket Görüşlerim*, (Haz: Alâeddin Çetin, Ramazan Yıldız), İstanbul, Çığır Yayınları, 1976.
- Şeltût, Mahmûd *el-İslâm: Akide ve şeri'a*, Kahire, Dâru's- Şurûk, 2001.
- Şeyhîzâde: *Mecmau'l- enhur fi Şerhi'l- Mülteka'l- ebhur*, Beyrut, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 1998.
- Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi: *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, Mısır, TBMM Kütüphanesi, Açık Erişim Koleksiyonu, Nr. 73000264, 1257.
- Şeyhülislâm Menteşzâde Abdürrahim Efendi: *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, İstanbul, TBMM Kütüphanesi, Açık Erişim Koleksiyonu, Nr. 73000265, 1243.
- Tâki, Mustafa: "İ'dâd-ı Kuvvet", *Sırât-ı Müstakîm*, c. VII, sy.172, 21 Aralık 1911, s. 256-257.
- Taberî: *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, y.y. Dâru'l- Hicr, 2008.
- Tahâvî: *Ahkâmü'l-Kurân*, Ankara, İSAM, 1996.
- Tahtâvî: *Hâşiyetü't- Tahtâvî*, Beyrut, Dâru'l- Kütübi'l- İlmiyye, 2009.
- Tenûhî, Ebû't-Tâhir İbrâhim b. Abdussamed: *et-Tenbîh 'alâ mebâdi'i't-Tevcîh*, Beyrut, Dâru İbn Hazm 2007.
- Tezel, Yahya S.: *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Toprak, Zafer: *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.

“Osmanlı Donanması, Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik”, *Toplumsal Tarih*, 19/113, Mayıs 2003, s. 10-19.

Yavuz, Celalettin: *Osmanlı Bahriyesi’nde Yabancı Misyonlar*, İstanbul, İstanbul Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, 1999.

Yavuz, Yusuf Şevki: “Elmalılı Muhammed Hamdi” İstanbul, 1995: *DİA*, XI, 57-62.

Yazır, Elmalılı Hamdi: *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, Eser Kitapevi, 1979.

Yılmaz, Faruk: *Osmanlı’nın Borç Batağı Duyûn-ı Umûmiyye*, İstanbul, İz Yayıncılık, 2011.

Osmanlı Borçları (Duyûn-u Umûmiye), Ankara, Berikan Yayınevi, 2013.

Yücel, Fatih: “Türkiye’de Güncel Zekât Problemleri”, *Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları*, İstanbul, Ensar, 2017, s. 643-685.

Zeylâî: *Tebyînü’l- hakâik*, Matbaatü’l- Kübra el-Emîriyye, 1314.

Quataert, Donald: *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, (Çev. Sabri Tekay), Ankara, Yurt Yayınları, 1987

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Yer: 2-6-20, Belge Tarihi:08.02.1927.

BCA, Yer: 3-19-4, Belge Tarihi:01.04.1926.

BCA, Yer: 4-35-16, Belge Tarihi: 30.11.1964.

BCA, Yer: 5-44-23, Belge Tarihi:31.12.1926.

BCA, Yer: 13-114-25, Belge Tarihi:13.04.1925.

“Donanma İânesi”, *Tanin Gazetesi*, 5 Aralık 1909, s. 3.

“Gamble Paşa’nın İfâdâtı”, *Tanin Gazetesi*, 16 Şubat 1910, s. 2.

Türk Tayyare Cemiyeti Nizamnâme-i Esâsîsi, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu Yer:73-3135.

“Zekât”, *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, c. III, sy. 30, Rebûlâhir 1335.

“Zekâtın Donanma İânesine Verilebileceğine Dair Fetvâ-yı Âli”, *Sirât-ı Müstakîm*, c. VII, sy. 127, 9 Şubat 1911, s. 383.